

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ALEX FOSS

Memoirer fra I. Verdenskrig

Alex Foss

MEMOIRER
FRA
1. VERDENSKRIG

Udgivet af

Poul Melgaard og Erling Foss

CARIT ANDERSENS FORLAG

1972

Indhold

I	Industriraadet	9
II	Forholdet til England	20
III	Forholdet til Tyskland	40
IV	Vilkaarene skærpes	54
V	Clausens og min Rejse til Paris	57
VI	Forholdet til USA	67
VII	Min Rigsdagsvirksomhed	73
VIII	Den skandinaviske Vareudveksling	85
IX	H. N. Andersen – og i ØK's Bestyrelse ..	91
X	Nationalbanken	98
XI	Departementcheferne og Den overordentlige Kommission	101
XII	Det slesvigske Spørgsmaal	110
XIII	Samtaler med Kongen i 1914 og i 1919 ..	131
	Navneliste	151

Forord af udgiverne

1. del er en gengivelse af Alex Foss' dikterede manuskript, der foreligger i maskinskrevet form.

I det store og hele er den oprindelige rækkefølge og overskriften for de enkelte afsnit fulgt – dog med enkelte ændringer – ligesom der kun er foretaget meget få hensigtsmæssige udeladelser. Det skal endvidere bemærkes, at retskrivningen i manuskriptet er bibeholdt.

For at lette læsningen af bogen har vi ikke medtaget referater af forskellig karakter, som Alex Foss henviser til, og som han nok i en vis udstrækning havde tænkt sig at indføje i et endelig gennemarbejdet værk. De særligt interesserede vil i så henseende kunne finde de afsnit, der henvises til, i bl. a. »Dansk Industrieretning 1915–1918«, bind 1 (udgivet af Industriforeningen i København 1921) og i »Hovedværk af Industriraadets Historie 1910–1935« (udarbejdet af Johannes Hansen).

II. del ligger for en dels vedkommende tidsmæssigt før I. del og gengiver meget nøje de af Alex Foss selv håndskrevne erindringer og brevkopier, som knytter sig til samtaler med Kong Christian X, først i 1914 og senere i 1919.

Vi mener, at disse beretninger kan have historisk interesse, og at de giver et levende indtryk af de omhandlede perioder såvel som af Alex Foss selv.

Poul Melgaard

Erling Foss

P.S. For ikke at bryde læsningen med en lang række fodnoter vedrørende de nævnte personer har vi i stedet omtalt disse i navnelisten bag i bogen.

I. Industriraadet

Industriraadets Oprettelse – Krigens Udbrud

Min Udmeldelse af Arbejdsgiverforeningens Forretningsudvalg (1912) var nærmest foranlediget ved en Udtalelse af *Helsing*. Det stod ham klart, som det efterhaanden ogsaa kom til at staa mig, at *Hauberg* for at udfolde sig frit, maatte have Lov til at være Formand i højere Grad, end Tilfældet kunde være, saalænge jeg var Medlem af Forretningsudvalget og udøvede min Indflydelse i dette; thi naar der var Strid mellem *Hauberg* og mig om en Ting, gik Forretningsudvalget som Regel med mig. Den umiddelbare Anledning var en Ytring af *Hauberg* under en Frokost i Industri-kafeen efter et Forretningsudvalgsmøde. Jeg kan ikke mere huske Ytringen, som heller ikke har større Interesse, men den foranledigede mig til at melde mig ud af Arbejdet. Jeg bærer paa ingen Maade hverken den Gang eller senere noget Nag til *Hauberg*, som havde mange udmærkede Egenskaber, men som ikke var let at arbejde sammen med for den, der er anlagt, som jeg er. Vi blev derfor ogsaa ved at være gode Venner, selv efter at jeg var udtraadt af Forretningsudvalget, og det var mig en sand Fornøjelse at støtte *Hauberg* i hans Bestræbelser for at føre Arbejdsgivernes Sag igennem.

Det var ogsaa i rette Tid, at jeg holdt op med denne Gerning, der lagde mere Beslag paa min Tid, end jeg egentlig havde til Raadighed. Jeg havde nu i 9 Aar været i Ledelsen for Jernindustrien og efterhaanden ogsaa for Arbejdsgiverforeningen, og der var derfor god Grund til at holde op, medens Legen var god.

Det har overhovedet været mit Princip ikke at blive længere nogetsteds, end jeg var i Stand til at yde nyttigt og selvstændigt Arbejde. Saaledes har jeg i Tide skilt mig fra Borgerrepræsentationen. Jeg har været med til at lave Ingeniørforeningens Love paa

en saadan Maade, at man ikke kan være Formand mere end 3 Aar og ikke kan sidde mere end 9 Aar i Bestyrelsen, og jeg er glad over, at jeg ogsaa i mine andre Hverv kan afløses af yngre Kræfter. Kun ved en saadan stadig Fornyelse holder Institutionerne sig friske, og der er ikke noget morsomt ved at blive længere et enkelt Sted, end ens Kræfter tillader. Det er jo ogsaa et stort Spørgsmaal, som stadig beskæftiger mig, hvor længe jeg endnu skal blive ved med at være Formand for Industriraadet. Thi ganske bortset fra min Sygdom, som har gjort 1920 til et stort Nul i saa Henseende, er det usikkert, om jeg kan gøre nogen Nytte efter denne Tid.

Hvis jeg følte mig mere sikker paa, at Industriraadet kunde komme igennem det fornødne Arbejde med den Ledelse, som det nu har, vilde jeg maaske lettere kunne skilles derfra. Lærerig i saa Henseende er Arbejdsgiverforeningen. Etatsraad *Andersen*, *Søholm*, var Formand under den store Lockout i 1899, men det er klart, at efter den Tid vilde han grumme nødtigt ind i nogen ny Kamp. I Virkeligheden var han i denne Sag kommet længere ud, end hvad der svarede til hans Tilbøjeligheder, og Resultatet heraf var, at han undgik Striden paa sine gamle Dage. Det var derfor med Rette, at han til *Weitemeyer*, til hvem han havde særlig Tillid, havde ytret, at den Tid vilde komme, da han ikke længere passede til Gerningen, og at det var hans naturlige Pligt at sige dette til ham, for at han kunde trække sig tilbage, men *Weitemeyer* var lige saa klar som vi andre over, at Erkendelsen heraf ikke var tilstede og ikke vilde komme tilstede. Det var et stort Gode for os, at det blev hans Læge, der gav ham Ordre til at trække sig tilbage. N. Andersen sendte i den Anledning Bud først efter *Weitemeyer*, senere ogsaa efter mig. Det var vistnok hans Ønske, at jeg skulde være hans Efterfølger, men jeg gjorde paa dette Tidspunkt gældende, at Haandværkerne, som var det store Flertal i Arbejdsgiverforeningen og paa dette Tidspunkt beherskede den, ikke vilde kunne forstaa, at man valgte en Industrimand. Jeg holdt derfor paa *Rostrup*, der rigtignok kun var en maadelig Formand, men heller ikke paa den anden Side lagde sig i Vejen for, at jeg og andre Venner benyttede hans Formandskab til at organisere og

samle Industrien, danne Industrifagene o. s. v. Ved hans Død var det kun naturligt, at den daværende Næstformand, Hauberg, blev Formand.

Hauberg var en overordentlig elskværdig Personlighed, havde mange udmærkede Egenskaber, men var noget af en Spillernatur. Han ventede stadig, ligesom Micawber hos Dickens, paa, at Heldet skulde vise sig, og det var karakteristisk for den Maade, hvorpaa han tog Sagerne, og den Maade, hvorpaa jeg tog dem, særlig efter at jeg havde været Genstand for Paavirkning fra *Larsen*, hvis udmærkede Egenskaber jeg ikke noksom kan paaskønne, og af hvilke jeg har lært meget, at Hauberg gik til Forhandlingerne med Arbejderne uden at have klaret for sig selv, eller i hvert Fald ikke for andre, hvorledes han havde tænkt sig Udfaldet. Jeg tror, at netop Usikkerheden, naar Kortene blev delt rundt, pirrede ham og gjorde Forhandlingerne tilfredsstillende for ham. Jeg vil ingenlunde paa-staa, at Hauberg ikke havde faste Maal. Han tabte sjældent Maalet af Syne, men det havde jo sin store Fordel, forinden man gik til en Forhandling med Arbejderne, at have klaret sig den egentlige Situation og have taget sin Beslutning, og det er dette, der gjorde min Ledelse af Forhandlingerne saa forskellig fra Haubergs.

Paa dette Sted er det egentlig ikke min Hensigt at tale om Arbejdsgiverforeningen, men om Industriraadet. Imidlertid fører jo den Maade, hvorpaa jeg dikterer disse Erindringer, til en stadig Griben tilbage, og det er da ogsaa nødvendigt, at jeg taler om Arbejdsgiverforeningen og ogsaa om mit Arbejde dér for fuldt at forstaa mit Forhold til Industriraadet. –

*

Allerede inden jeg traadte tilbage som Formand for Jernindustrien og som Medlem af Arbejdsgiverforeningens Forretningsudvalg, var *Prior* blevet Formand for Industriforeningen. Han havde først ladet sig vælge ind i Bestyrelsen og i Fællesrepræsentationen, men det skyldes ham, at denne blev omdannet, og at vi fik Lejlighed til i Industrifagene at drøfte Situationen. Det var

tydeligt for alle os, som var i Bestyrelsen for Industrifagene, at denne Organisation maatte begrænse sig til Arbejderspørgsmaal, thi kun derved kunde man bevare den Eneret til Ledelse, som hidtil havde været Erhvervenes Ledere forbeholdt i alle Spørgsmaal, som ikke vedrørte Forholdet til Arbejderne, men mere drejede sig om Erhvervenes Interesser. Jeg mindes en Forhandling, som i denne Anledning blev ført i Industrifagene, og ved hvilken Lejlighed hele Grundlaget for Industriforeningens Omdannelse blev lagt. Tilstede ved dette Møde var bl. a. Hauberg, Helsing, Prior og jeg, og jeg gaar ud fra, at vi nærmest var Hovedpersoner. Senere blev der en Generalforsamling i Industriforeningen, som Bestyrelsen med Prior i Spidsen havde set paa med stor Ængstelse. Han fik imidlertid udmærket Støtte af *Harald Bing*. Heller ikke min Støtte var at foragte, og Resultatet var, at Priors Forslag gik igennem med ubetinget Majoritet. Prior blev Formand for Industriraadet og fik dette meget fornuftigt sammensat. Dog havde jo hele denne Situation taget paa hans Kræfter, og naar han senere traadte tilbage som Formand for Industriforeningen og Industriraadet, var det udelukkende Helbredshensyn, som foranledigede det.

I den Tid, Prior var Formand for Industriraadet, blev han og jeg sammen med to andre (*Ballin* og *Valdemar Hansen*) valgt ind i et Forretningsudvalg, som skulde planlægge Møderne. Det ligger jo i Sagens Natur, at det første Aar under disse Forhold ikke kunde bringe meget Stof; dog var der nok til ingenlunde at gøre Møderne interesseløse.

Da Prior traadte tilbage som Formand for Industriforeningen, blev Fotograf *Riise* fungerende Formand. Hans Ledelse i Forbindelse med Kontorchef *Berg's* Herredømme giver ikke noget rigtig godt Indtryk af Industriforeningen, men det er jo ogsaa naturligt, thi ingen af dem hørte i Virkeligheden Industrien til, og for begge gjaldt det altsaa om at give sig af med noget og vise Interesse for en Sag, som de hellere burde have været Tilskuere til end Ledere af. Dette ytrede sig bl. a., da det var lykkedes *Riise* at blive Generalsekretær for Den baltiske Udstilling, og da der i den Anled-

ning blev holdt en stor Middag hos Nimb, ved hvilken Lejlighed Riise præsiderede. Paa dette Tidspunkt var jeg allerede valgt ind i Bestyrelsen, men havde ikke tiltraadt min Funktion. Det gjaldt jo for Riise som for Dessau om at faa Udstillingen i Malmø slaaet fast og tilrettelagt, inden jeg blev Formand, thi man var paa det rene med, at jeg ikke var nogen stor Ven af Udstillingen. Deri havde man jo forsaavidt Ret. Heller ikke havde jeg lagt noget Skjul paa min Opfattelse af vort Forhold til Sverige, saaledes som det vil fremgaa af min Opposition mod den tidligere Bestyrelse under *Fraenckel's* Ledelse, da denne vilde have en skandinavisk Udstilling i København, og jeg gav Udtryk for min Opposition i »København«.

Riise saavel som *Dessau*, *Berg* og *Ballin* havde imidlertid udset mig til Formand for Industriforeningen, og jeg havde gjort det afhængigt af Opfyldelsen af et Løfte, som jeg havde givet *Hagemann*, og som gik ud paa, at jeg vilde overtage Direktionen af Den polytekniske Lærestanstalt, forsaavidt Ministeriet ønskede mig udnævnt. Blandt Lærerne var der imidlertid stærk Stemning for hellere at vælge *Hannover*, for at Pladsen saaledes kunde blive besat med en af Lærerne i Stedet for en Udenforstaaende. Der var meget, der talte for denne Opfattelses Rigtighed. Heller ikke havde jeg nogen stor Lyst til at blive Direktør. Havde ikke *Hagemann* bedt mig derom, tror jeg ikke, Tanken vilde være faldet mig ind, og jeg var i Grunden glad, da Lærerraadet bestemte sig for *Hannover*. Ministeren havde jo meget fornuftigt gjort det afhængigt af Lærerraadets Indstilling, og trods energiske Anstrengelser fra Ingeniørforeningen, som sendte en Deputation til Ministeren for at henlede hans Opmærksomhed paa Betydningen af, at det blev en Udenforstaaende, blev det altsaa *Hannover*. Denne gjorde, da han var blevet Direktør, en Middag, til hvilken han ogsaa havde indbudt mig. Baade min Hustru og jeg var gerne Gæster ved denne og følte os mindst af alt tilsidesat ved *Hannovers* Valg.

Resultatet heraf var imidlertid, at jeg blev hængende paa mit Løfte til Industriforeningen, og den 29. November 1911 valgtes

jeg altsaa til Medlem af Bestyrelsen, samme Dag valgte Bestyrelsen mig til Formand.*)

*

Udstillingssagerne laa iøvrigt i Hænderne paa et Udvalg, for hvilket *Vedel* var Formand. Han og Departementschefen i Handelsministeriet, *Busck-Nielsen*, der ogsaa var Medlem af dette Udvalg, skaffede jo Pengene fra Rigsdagen. Ministeriet gik med til Sagen, og denne fik som sagt sin endelige Bekræftelse paa den ovenomtalte Middag hos Nimb. I denne Middag deltog af det daværende Ministerium bl. a. Indenrigsministeren, *Jensen-Sønderup*, som holdt en meget slet Tale. Svenskerne med Landshövding *de la Gardie* i Spidsen, med hvilken jeg tilfældigvis fulgtes fra Middagen, var ikke rigtig opbygget af denne; de havde heller ingen Grund til det, thi Industriforeningens Holdning var i alle Maader mislykket og Regeringens Udtalelser tarvelige. Skaaningerne havde jo ikke indbudt os af Venskab, men for derigennem at tvinge Tykerne til at give Møde, og dette lykkedes. Deres Indbydelse til Danskerne var et Træk, som efter min Mening var rettet dels mod Stockholm og dels mod Norge. Skaane var jo, som det tildels endnu er Tilfældet, i høj Grad tyskvenlig, maaske for at være i Modsætning til den anden Side af Sundet. Sjældent har jeg befundet mig saa ilde ved et Festmaaltid som ved denne Middag hos Nimb.

*) Ved et fællesmøde mellem Industriforeningens repræsentantskab og bestyrelsen onsdag den 29. november 1911 nyvalgte *Alex. Foss* til bestyrelsen.

I repræsentantskabets protokol oplyses det: »Derpaa suspenderedes Mødet i to Minutter, og efter at det var genoptaget meddelte *Riise*, at Bestyrelsen havde holdt Møde og enstemmigt valgt *Foss* til Formand. . .

Foss takkede for Valget som Formand. Naar han nu stod paa denne Plads, skulde hans Bestræbelser gaa ud paa at virke til det Heles Vel; dette opnaaedes bedst derved, at der bibragtes Befolkningen Forstaaelse af Industriens store og voksende Betydning for vort Fædreland.«

(Tilføjet af udg.)

Der var nedsat et Udvalg til at tage Beslutning om de indsendte Projekter til Bygningen. Blandt disse var Arkitekt *Jensen-Klindt's* utvivlsomt et af de interessanteste. Det, som blev foretrukket, Arkitekt *Henning Hansen's*, var ingenlunde daarligt, men, som jeg fik Lejlighed til at sige til Ministeren: Det var og blev et Husmandshus. Tyskerne havde derimod ligesom Svenskerne anstrengt sig i høj Grad, og Udstillingen var præget af disse to Nationers kraftige Deltagelse. Jeg ansaa det for min Pligt at lade F. L. Smidth & Co. deltage, men det gik iøvrigt mig, som mange andre Industri-drivende: vi saa i Udstillingen kun en Udgiftspost og ingenlunde nogen Fordel. Det kan jo sagtens gaa for de Industrier, som kan nøjes med et Skilt og tomme Flasker samt en pæn Montre. Anderledes stiller det sig for Maskinindustrien, som ikke kan nøjes med mindre end at udstille selve Maskinerne, og for hvem enhver Deltagelse derfor bliver mere kostbar . . .

*

Det var i Aaret 1914, at denne Udstilling blev holdt. Selve Aaret var iøvrigt karakteriseret, som alle og enhver véd, af mange alvorlige Begivenheder, blandt disse ogsaa nogle af privat Natur. Jeg tænker paa min Broders Død og hvad dermed stod i Forbindelse. Jeg skulde have deltaget i Festlighederne i Anledning af Udstillingen, men blev forhindret paa Grund af denne sørgelige Begivenhed.

Kong *Christian X* havde iøvrigt i dette Foraar store Vanskeligheder. Venstre vilde ikke gaa med til Landstingets Opløselighed, medens Ministeriet og de Radikale holdt paa dette. Hvad der i den Anledning skete, vil bedst forstaas af min umiddelbart efter Begivenhederne nedskrevne Rapport efter Erindringerne om mine Forhandlinger med Kongen om denne Sag*).

Hvad jeg har skildret ovenfor, foregik i Foraaret 1914. Kort efter rejste jeg med min Hustru til England for at hente vor ældste

*) Se bogens sidste afsnit. Udg.

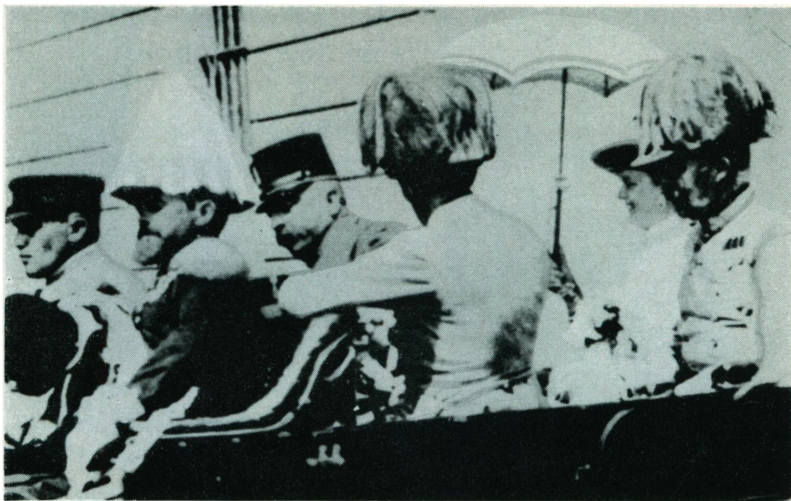
Datter hjem. Miss *Ida Wright* fulgte med og var Gæst i Danmark. Umiddelbart derefter holdt jeg Ferie, og under Ferien udbrød da Krigen.

Jeg mindes Situationen levende. Thi samme Aar havde jeg ordnet det saaledes, at Maleren *Knud Larsen* og Familie boede paa Skovslund, det gamle Navn for Bondegaarden Høvildgaard, og da Ultimatumet kom fra Østrig til Serbien, sagde jeg til Knud Larsen: »Dette kan umuligt ende paa anden Maade end med Krig, thi Østrig vil have en saadan.« Knud Larsen holdt »Politiken«, der som bekendt var i høj Grad fredsvenlig, men desværre fik jeg jo Ret, fordi end ikke den af England overfor Serbien tilraadede Imødekommenhed kunde tilfredsstille Wien. Karakteristisk i saa Henseende er, hvad Ingeniør *Riisager* samme Dag, som Krigen blev erklæret, oplevede i denne By. Han havde Forbindelse med nogle af de største Banker, og om Formiddagen sagde man til ham, at al Fare for Krig var drevet over, fordi Serberne faktisk var gaaet ind paa alt, men ikke desto mindre blev Krigen erklæret om Eftermiddagen. Det er jo senere oplyst, at Riisagers Opfattelse var rigtig. Beviser derfor foreligger paa forskellige Steder. Østrig vilde have Krigen. Naar Wien er saa uheldigt stillet, og naar Kejsersfamilien er fordrevet, er det i Virkeligheden Nemesis, som har ramt paa en retfærdig Maade. Østrigs og Ungarns Herredømme over de omliggende Lande er tabt, forhaabentlig for stedse.

Min egentlige Deltagelse i Krigens Begyndelse var, som de fleste andres, præget af Mangel paa Forstaaelse af Situationen. Saaledes tog jeg til Skærbæk for at træffe den Kommitterede for Hedeselskabet *Dalgas*, et Sammentræf, der længe havde været aftalt og fastsat til bestemt Dato. Først derfra og som Følge af Telefonmeddelelser fra København tog jeg hjem. Efterhaanden gik Situationens Alvor ogsaa op for mig, og da Meddelelsen pr. Telefon om Udtalelserne i det engelske Underhus forelaa, telegraferede jeg den 5. August 1914 om Formiddagen til min Hustru, at hun ufortøvet skulde rejse hjem med Børnene. Jeg var nemlig med Rette bange for, at hun skulde blive afskaaret i Jylland, og at denne Landsdel skulde blive besat af tyske Tropper.

Alex Foss ved sit skrivebord hos F. L. Smith & Co. i Vestergade

Mordet på Østrig-Ungarns tronfølger, ærkehertug *Frans Ferdinand*, den 28. juni 1914 i Sarajevo var optakten til den første verdenskrig

Tysk infanteri drager gennem hærgnet landsby på Østfronten

Samme Dag havde Ingeniør *Larsen* og jeg været paa Fabriken for at sammenkalde Arbejderne, hvem vi meddelte, at vi var ualmindelig daarligt beskæftigede og der ikke stod andet for os at gøre end at afskedige de yngre og yngste og nedsætte Arbejdstiden, for at den Arbejdsmængde, vi havde, saa længe som muligt kunde holde de ældre Familiefædre beskæftigede. Herfra afsendte jeg da Telegram om min Families Hjemrejse.

Men det gik mig som andre, at jeg kun havde en uklar Forestilling om, hvad der virkelig foregik. Thi den samme Dag havde jo Regeringen kaldt Partiernes Formænd og de tidligere Ministeriers Konseilspræsidenter sammen. Tyskland havde forelagt et Ultimatum, og saa nær var vi ved Krigen, at endog Kabinetssekretæren telefonerede ud til sin Søster i Ordrup og bad hende om ufortøvet at komme til København. Kommandør *Konow* var den Gang Chef for et af Krigsskibene, der laa udenfor København. Han fortalte mig senere, at han havde maattet gøre klart Skib og paa traadløs Ordre fra Admiralen lade sin Folk stille op ved Kanonerne. Han havde kaldt alle Mand paa Dækket, peget ned mod Stevns og forklaret, at tyske Krigsskibe klare til at bombardere København laa dernede, selvom man ikke kunde se dem.

Utvivlsomt hang Danmarks Skæbne i en Traad. Det skyldes da særligt Kongen, at denne Traad holdt. *I. C. Christensen* var tavs, *Neergaard* og de andre Venstremedlemmer lige saa lidet beslutningsdygtige. Derimod tror jeg nok at sige det rette ved at tillægge *Piper* noget af Æren for, at denne Dag gik bedre til Ende, end man kunde have ventet. Hvad Rolle *Erik Scavenius* har spillet, vides endnu ikke. Jeg har Grund til at tro, at ogsaa han bidrog til at redde Danmark. Men som sagt, Deltagerne i denne Dags bevægede Møder maa jo hellere selv gøre Rede for det.

Saa ringe var Forstaaelsen i de Kredse, hvor jeg hørte hjemme, at *Larsen* og jeg Søndag den 2. tog med hans Motorbaad til Malmø for at tage Afsked med Udstillingen og se noget af denne. Der var meget faa Mennesker tilstede. Man talte om, at den danske Afdeling skulde pakkes sammen og i største Hast sendes til Danmark. Udstillingen, der var ment som en baltisk Udstilling, der sigtede

paa at nærme Tyskland og Sverige til hinanden paa Danmarks, Ruslands og Norges Bekostning, var henimod Slutningen ganske mislykket. Vi Danske havde god Grund til at være bange for Svenskerne, der ved Krigens Udbrud i visse Kredse endog rettede deres Kritik direkte paa Danmark. Hvor meget bedre vi staar nu nogle faa Aar efter, skyldes Krigen og den Lære, den har givet.

Jeg mindes godt hin Søndag. Larsen og jeg, som begge var alene i København, fordi Familierne var paa Sommerferie, tog hans Motorbaad og sejlede til Malmø. Udstillingen var som sagt næsten tom. Skønt det var Søndag, var der ikke mange paa denne, og vi kunde derfor i Ro og Mag se, hvad vi havde Lyst til af den svenske og danske Udstilling og ogsaa af den tyske og russiske. I den svenske Udstilling købte jeg bl. a. nogle udskaarne Træfigurer, som forestillede en Mand med to Kvinder, der gaar til Kirke. Om Eftermiddagen sejlede vi hjem uden nogen klar Forestilling om, hvad der samme Dag foregik omkring i Verden. Næste Morgen havde vi imidlertid kaldt Folk sammen paa Fabriken. Det blev min Sag at holde en kort Tale til dem og forklare dem, hvad vi havde i Sinde at gøre, thi at Situationen var alvorlig for alle Danske, var vi i høj Grad klare over.

*

I Mellemtiden havde jeg overtaget Ledelsen af Industriraadet og Industriforeningen, og allerede en af de første Dage rettede vi paa Forslag af Dessau en Skrivelse til Ministeriet om Kulsituationen.

Dessau og jeg havde Foretræde hos Minister *Brandes*. Jeg kan imidlertid ikke sige, at vi fik nogen egentlig Opmuntring fra denne Side. Omtrent samtidig nedsatte Indenrigsministeriet en overordentlig Kommission, for hvilken *Christopher Hage* blev Formand og jeg var et af Medlemmerne, idet jeg repræsenterede Industrien.

R. Berg var paa dette Tidspunkt Kontorchef i Industriforeningen, *Himmelstrup* var Sekretær for Industriraadet, og *Nielsen* var Kasserer, *Sørensen* havde med Udstillingerne at gøre. Foruden

disse fire havde vi, da Krigen brød ud, to Damer paa Kontoret, Frøken *Halck* og Frøken *Schoug*, senere Fru Drackenberg. Da det var paa sit højeste, havde vi ca. 180 Mand ialt paa Kontoret. En Sammenligning af disse Tal giver jo et Billede af den Virksomhed, som efterhaanden udfoldede sig under Industriraadets Ledelse . . .

Industriraadet var bragt i en Form, saaledes at det, da Krigen udbrød, kunde gøre god Fyldest.

II. Forholdet til England

Da *Turner* kom som Handelsattaché til København (vistnok i 1914), kom han bl.a. op til mig for at introducere sig som Handelsattaché. Det viste sig imidlertid snart, at hans egentlige Opgave var at administrere Indførslen, saavidt det stod til ham, og derfor kom han mere til at virke i Efterretningsvæsenets Tjeneste end som Handelsattaché. Jeg gav ham i den sidste Egenskab en venlig Modtagelse og indbød ham til at træde i nærmere Rapport til Industriraadet, men jeg mærkede ikke synderligt til ham i denne Egenskab. Det var ikke saa mærkeligt, da Folk søgte ham for at opnaa Begunstigelser. Turner var imidlertid saa forstandig at forlange Troværdighedserklæringer fra Industriraadet eller Grosserer-Societetet, og vi i Industriraadet gjorde det til en Betingelse for Udfærdigelse af Troværdighedserklæringer, at Vedkommende underkastede sig vor Jurisdiktion med Hensyn til Opfyldelsen af disse og en Straf, saafremt det maatte vise sig, at Erklæringen ikke var sket Fyldest.

Dette gjorde Grosserer-Societetet ikke paa det daværende Tidspunkt, og Resultatet var snart, at Industriens Erklæringer i England blev holdt for gode Varer, medens Grosserer-Societetets ikke var meget værd. Det var forsaavidt naturligt uden selve Erklæringerne, som Industrien havde Indførsel væsentligst til eget Forbrug i Landet, medens Købmændene indførte for at sælge, og det kunde jo lige saa let eller lettere være ud af Landet som i dette. De Industridrivende, der var opdraget som Købmænd, havde ogsaa en ringere Forstaaelse af de Forpligtelser, de paatog sig. Jeg mindes saaledes en iøvrigt brav Direktør for et stort Industriforetagende, som til Departementschefen for Justitsministeriet erklærede, at han jo ikke kunde vide, hvad Køberne af Varen gjorde med

denne, om de f.Eks. udførte den, skønt han havde givet Erklæring for, at den kun var til Brug i Landet. Han mente sine Forpligtelser udtømt, naar han ikke selv udførte den. Jeg brugte i den Anledning meget haarde Ord, og saa meget mere paaskønnelsesværdigt er det, at vi blev særdeles gode Venner. Han og hans Firma, ligesom mange andre, lærte af Forholdene.

I Januar 1915 besluttede vi at holde et Møde af Industriraadsorganisationens Medlemmer, og til dette var indbudt saavel Udenrigsminister *Scavenius* som andre Medlemmer af Regeringen. Forinden Mødet skrev jeg til Udenrigsminister *Scavenius* og bad ham komme tilstede.

Scavenius svarede meget imødekommende og kom, saasnart Ministermødet gjorde det muligt for ham. Han nævnedes The Nederlandsh Oversea Trust, men opfattede denne som et Organ for de Allierede, specielt England, og vilde derfor grumme nødigt ind paa den samme Historie for Danmarks Vedkommende.

Det var jo hans Politik at holde sig gode Venner med *Brockdorff-Rantzau* og Tyskland, og det var sikkert forstandigt paa den Tid, saalænge som Tyskland var absolut Herre i vore Farvande. Derved kunde han støtte den tyske Stat, det tyske Udenrigsministerium og den tyske Rigskansler, som alle tre syntes helst at ville holde Danmark og dermed Skandinavien udenfor Krigen, dels af Hensyn til selve denne og dels fordi det var af Betydning under Krigen og efter denne at have Aanderør gennem Danmark. Der var nok af Lande, som var inddraget i Krigen og Blokaden. *Clan*, som var Chef for 2^e Departement i Udenrigsministeriet, havde da ogsaa indbudt mig til at spise sammen med *Maseng*, som kom fra Holland, hvor han havde været paa det norske Udenrigsministeriums Vegne for at studere Forholdene vedrørende The Nederlandsh Oversea Trust. Han var ikke fri for at være en ret varm Tilhænger af denne, medens *Clan* og jeg fremhævede dens Fare paa Grund af dens Mangel paa virkelig Selvstændighed og dens Afhængighed af England.

Resultatet af Mødet i Industriforeningen og *Scavenius'* Tale sammesteds blev da ogsaa, at Industriraadet besluttede at sende en

Udsending til London for at slutte en formelig Overenskomst, som nærmere bestemte Rækkevidden af Industriraadets Erklæringer og dermed tog Kontrollen for disses Vedkommende fra den engelske Legation, saasart Varene var kommet ind i Landet. Thi dette var for mig Hovedsagen. Til Gengæld maatte vi erklære os villige til at levere et effektivt og kraftigt Kontrolsystem med vore Medlemmer.

Jeg gik op til *H. N. Andersen* for at faa hans Bidrag til *Prior's* Arbejde i London, mere fordi jeg vidste, at han stod for en Rejse til denne By, og fordi jeg kendte hans Indflydelse, end fordi jeg paa nogen Maade havde noget detailleret Kendskab til hans virkelige Mission og store Indflydelse paa den engelske Konge og det engelske Ministerium. Det var for os alle tre en lykkelig Omstændighed og gjorde utvivlsomt, at *Priors* Rejse vandt i Særdeleshed i Betydning. *H. N. Andersen* greb Tilbudet med Glæde og med den lynsnare Beslutsomhed, som er et af hans mange Fortrin, og saaledes blev *Priors* Rejse under *Andersens* Auspicier i alle Maader en Succes.

Da det stod mig klart, at *Prior* vilde være nødt til at tage hjem efter forholdsvis kort Tids Forløb, men at det kunde være hensigtsmæssigt, at han havde en Sekretær med sig, som han kunne efterlade sig i London paa kortere Tid, tilbød jeg en af vore unge Medhjælpere, nemlig cand. polyt. *Kai Mygind*, der talte ypperligt Engelsk (hans Moder var Engelsk) og selv havde været længere Tid i London, hvor han havde arbejdet for *F. L. Smidth & Co.* paa Tunnel-Fabriken, og ved sin Besindighed og sin Patriotisme var velegnet til Formaalet. Lidet anede *Mygind* og jeg, at hans Sendelse i Januar 1915 skulde vare lige til medio 1919, hvor den kun blev tilendebragt ved en Kraftanstrengelse . . .

*

Efter at *Priors* Rejser saaledes havde ført til et Resultat, var Industriraadets Forhold til England bragt under faste Former, som paa een Gang skaffede Tillid til Industriraadet i London og i

København. Vi holdt strengt paa, at al Kontrol fra udenlandsk Side maatte ophøre indenfor Rigets Grænser, men til Gengæld stillede vi ret strenge Krav til vore Medlemmer, hvilket vil fremgaa af den Erklæring, som vi i den Anledning lod dem underskrive.

Følgen deraf var, at man i London fortrinsvis gav Udførselsbevillinger til dem, der kunde fremskaffe Industriraadets Importerklæringer, medens det gik mere og mere ud over Købmændene, som blev stillede paa de sorte Lister, fordi de blev antaget for at være Mellemmænd for Tyskland og i stort Antal ikke tog det saa nøje med de Troværdighedsattester, som udfærdigedes for dem af Grosserer-Societetet. Resultatet deraf var, at Dr. jur. *Federspiel* af Grosserer-Societetet sendtes til London. Han stod i Venskabsforhold til Grosserer-Societetets Raadgiver *Jul. Schovelin* og Grosserer *Theodor Colding*, men han forsømte ganske at have i Erintring, at han som Medlem af Industriraadet havde en naturlig Pligt til at underrette dette om sin Rejse og træffe Aftale om fælles Optræden. I London modtog man Dr. Federspiel med ikke ringe Tillid, idet man i Udenrigsministeriet opfattede ham som et Tale-rør for Grosserer-Societetet, hvad han jo ogsaa var. Desuden kom han i Fællesskab med Statskonsulent *Rudolf Schou*, og tilsammen kunde de optræde paa Handelens og Landbrugets Vegne, hvilket jo var af største Betydning for England.

*

Dr. Federspiel fik da afsluttet en Overenskomst med Udenrigsministeriet, som kun krævede Grosserer-Societetets og Udenrigsministeriets Sanktion for at træde i Kraft omtrent samtidig med den tilsvarende norske. Da han bragte denne hjem, mødte den imidlertid hæftig Modstand fra vor Side, fordi den gik videre end nødvendigt og gav England alle Rettighederne, medens der i Virkeligheden kun blev saare faa tilbage til os. Den forringede vor hele Stilling og bragte os i stor Fare overfor Tyskland.

Striden drejede sig navnlig om, hvorvidt det var i Overensstemmelse med engelsk Sprogbrug at fortolke den foreslaaede Aftale

saaledes, at Varer, som var nødvendige for Danmark og bestemt til Forbrug her i Landet, ogsaa indbefattede alle Raavarer til Industrien. Jeg havde den modsatte Opfattelse og gik ud fra, at kun saadanne Raavarer, som ogsaa i forarbejdet Skikkelse blev og forbrugtes her i Landet, kunde regnes til Danmarks strengeste Fornødenheder, at altsaa Raavarer, saasom Jern, Jute, Bomuld, Uld osv., som var bestemt til Udførsel i forarbejdet Tilstand, ikke indgik under Overenskomsten.

Der var en meget vidtrækkende Forskel i Opfattelsen af Overenskomsten, men naturligvis sejrede min Opfattelse, d.v.s. der var god Grund til at tage Afstand fra den af Federspiel foreslaede Redaktion.

Clausen betegnede baade Schovelin og Federspiel som Bohêmer. For begge havde han den største Mangel paa Respekt, og det var ikke hans Skyld, hverken at Schovelin var i sin Stilling, eller at Federspiel var blevet antaget. Han var imidlertid til Tider for svag en Karakter eller overlod Ansvaret til andre, f. Eks. til Colding, som var en af dem, der sendte Federspiel til London . . .

I London vilde man paa ingen Maade i Udenrigsministeriet godkende Federspiels Fortolkning, men gav mig Ret. Rejsen til London var aabenbart foranlediget ved Forslag, hvorom Colding og Schovelin havde været enig med Udenrigsministeren. Denne holdt i det længste paa Federspiel, men da det viste sig, at han havde allieret sig med *Anders Nielsen*, Svejstrup Østergaard, hvorved i hvert Fald Ministeriet var ført bag Lyset, hørte hans Ven-skab til Federspiel tilsyneladende op.

Om Affæren med Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard, følgende:

Det synes, som om Federspiel har foreslaaet A. N. at slutte en Overenskomst med den engelske Regering, der tillod den samme Udførsel af Landbrugsprodukter som før Krigen. Aabenbart kan Federspiel her have haft en rigtig Tanke, idet han har villet bevare Danmarks Udførsel af Levnedsmidler til England ubeskaaret, men det var urigtigt af Federspiel at lade sig betale af Handelen for at repræsentere Landbruget, og af Anders Nielsen at handle

paa egen Haand, en Række Fejl, som jeg i hvert Fald ved mig fri for, da alt, hvad jeg har gjort for Industrien, først er sket, efter at jeg havde sikret mig at være enig med Ministeriet derom. Det er klart, at hvadenten Ministeriet er radikalt, socialdemokratisk eller ikke, har man under en Krig den Pligt at sørge for, at der er Enighed mellem Erhvervene og Regeringen. Hvis dette ikke kan opnaas, kan man i hvert Fald ikke lade Erhvervene optræde mod den til enhver Tid siddende Regering. Dette er Revolution.

Paa Møder saavel med Grosserer-Societetets snævre Komité som i Udenrigsministeriet med Clan, Schovelin og Federspiel protesterede jeg begge Steder energisk imod den Overenskomst, som Federspiel vilde slutte.

Federspiel gjorde gældende, at det i Udkastet benyttede Udtryk, at vi kun havde Ret til at indføre Varer til eget Forbrug, ogsaa omfattede vort Behov af Raastoffer uanset, om de fabrikerede Varer brugtes her i Landet eller i Udlandet, og at saaledes de fabrikerede Varer endogsaa kunde gaa til Englands Modstandere, medens jeg hævdede, at det benyttede Udtryk kun dækkede vort eget Behov af færdigproducerede Varer, saaledes at de Raastoffer eller Halvfabrikata, for hvilke der var afgivet Erklæring, nødvendigvis maatte konsumeres i Landet selv. Det var karakteristisk, at der i den Anledning var et Møde hos Clan, hvor Dr. Federspiel og Schovelin var tilstede, og hvor navnlig den sidste søgte at reducere min Paastand til Uvidenhed om Nationaløkonomiens Grundsætninger. Man behøvede kun at vide saa meget som Schovelin selv for at være klar over, hvad der var Englands Mening, og hvorledes man skulde forstaa saadanne Udtryk, som allerede var anerkendt fra videnskabelig Side. Jeg fastholdt imidlertid min Paastand, som forøvrigt i al Stilhed fandt fuld Tilslutning hos Clan. Senere viste det sig, at jeg havde fuldstændig Ret.

*

Resultatet af dette Samarbejde med Udenrigsministeriet blev ganske naturligt, at vor Opfattelse sejrede, og det hele blev ud-

skudt til Resultatet af en Rejse, som Formændene for Grosserer-Societetet og Industriraadet i Fællesskab skulde foretage til London, forelaa. Clausen var i Virkeligheden ikke nogen Ven af Federspiel, som han betegnede som en »Bohême«. Heller ikke var han nogen Beundrer af Schovelin, hvis Talent er langt større end hans Principfasthed. Jeg kom senere til at sætte en Del Pris paa Schovelin, da jeg forstod hans Begrænsning. Hvad Federspiel angaar, maa jeg godkende Clausens Kritik. Clausen selv satte jeg megen Pris paa. Han er svingende og lidt impulsiv, saa at han til Tider kan gøre store Fejl, men han er loyal og elskværdig.

Forinden vor Afrejse var vi hos den engelske Gesandt, Sir *Henry Lowther*. Jeg mindes, hvorledes vi blev introducerede af Turner og modtaget, ikke i Gesandtværelset, men i Gesandtskabets Kontor. Sir Henry Lowther gjorde den Gang som senere ikke noget betydeligt Indtryk. Han var mere optaget af sig selv, sin unge Hustru og sin Stilling end af sin Opgave som Englands Repræsentant under Verdenskrigen. Jeg antager, at han mere skylder sit gamle berømte Navn end egen Dygtighed sin Stilling, og han blev da ogsaa under Krigen kaldt hjem og afskediget. Jeg husker, at hans Hjemkaldelse krævede H. N. Andersens Forsvar for ham, og at han ved sin Afsked fra København var mere optaget af sig selv end af andet. Iøvrigt var han en elskværdig og velmenende Personlighed, som næppe har gjort Danmark andet end godt.

Mr. Richard Turner havde ved Krigens Udbrud været engelsk Konsul, vistnok i Breslau, og hørte overhovedet hjemme i Konsulats-Branchen. Naar han blev sendt til København, var det bl. a. paa Grund af hans tidligere Ophold her, ved hvilken Lejlighed han havde skaffet sig gode Forbindelser i danske adelige Kredse (Dannekiold-Samsøe, Raben m. fl.). Dette saavel som hans senere Giftermaal med Margarinefabrikant *Steensen's* Datter, hvorved han kom i Svogerskab med den nuværende Udenrigsminister *Harald Scavenius*, daværende Gesandt i Petrograd, har været medvirkende til hans senere Ansættelse som Handelsattaché i København.

Naar Clausen og jeg lod os forestille for den engelske Gesandt, var det bl. a., fordi vi igennem den danske Gesandt var introdu-

ceret til det engelske Udenrigsministerium, og overhovedet havde vor Mission jo kun Betydning, fordi den var halvofficiel. Det var Udenrigsministerens Opfattelse, at han bedre kunde klare sig fri af et Arrangement med private Organisationer end en Overenskomst mellem den danske Regering og den engelske, en Opfattelse, der utvivlsomt var rigtig.

*

Erik Scavenius havde sidst før Krigen været Gesandt i Wien og Italien, men forud for denne Periode i en tidlig Alder dansk Udenrigsminister. Hans Syn paa Hovedspørgsmaalet var en Erkendelse af Tysklands Overlegenhed, som nok kunne tiltrænges, omend han savnede Blikket for Frankrigs og navnlig Englands Styrke, og Krigen Afslutning kom derfor som et Tordenslag og en uventet Overraskelse for ham. Efterhaanden som Krigen fortsattes, blev han mere og mere tyskvenlig og ententefjendtlig, skønt Forholdene opfordrede til den modsatte Bevægelse. Det var ogsaa Tilfældet i Oktober 1918, kort efter at Vaabenstilstanden var sluttet, og mærkeligt nok kom denne som en fuldstændig Overraskelse for ham, skønt den allerede havde kunnet forudses fra Foraaret.

Ved de Forhandlinger, som vi førte med Tyskerne og Østrigerne sidst i Marts 1918, spurgte jeg Underdirektøren for Hamburg-Amerika-Linien, *Rehbein*, der da spillede en ledende Rolle i Centraleinkauf og derfor var godt kendt i København og Berlin, om han troede, at Tyskerne vilde forsvare Vestfronten eller tage Offensiven paa Vestfronten eller paa Østfronten. Jeg havde da nemlig den Opfattelse, at Vestfronten skulde blot holdes defensivt og Tyskerne bag dette Hegn skulde brede sig imod Øst, men Rehbein svarede dertil, at det var umuligt, da Ernæringsforholdene krævede at skaffe Luft imod Vest. Der var derfor kun 14 Dage til Offensiven imod Vest, og vel vilde denne blive dyr for Tyskland, idet den vilde koste 100.000 Menneskeliv, men det var en Nødvendighed, »thi vi kan ikke tage en Vinters Kampagne til«. Da Rehbein utvivlsomt havde sin Opfattelse fra det tyske Udenrigs-

ministerium og der paa dette Tidspunkt ikke var noget officielt bekendt om Offensiven, selvom der ogsaa taltes om den i Aviserne og andetsteds som en Mulighed, saa var Rehbeins Udtalelser nok værd at lægge Mærke til, saa meget mere som Zentraleinkauf bedre end nogen anden Organisation vidste, hvilke Udsigter der var for Tysklands Ernæring; men heraf fulgte ogsaa, at det heles Udfald vilde afhænge af Tysklands Offensiv og dens lykkelige Resultat. Gik denne istaa eller forvandlede til en Defensiv, saa maatte man med Sikkerhed regne med det indre Sammenbrud i Tyskland.

Allerede fra Foraaret 1918 var der saaledes Adgang for det danske Udenrigsministerium til at forudse Muligheden af et Sammenbrud paa Vestfronten, og det kom derfor meget overraskende for mig, at Erik Scavenius i Oktober 1918 utilsløret og klart fremsatte sin fuldkomne Overraskelse ved dette Sammenbrud. Brockdorff-Rantzau tilbragte mindst en Time daglig i det danske Udenrigsministerium, medens Scavenius kun i ringe Grad havde nogen Forbindelse med franske og engelske Diplomater. Om mit Forhold til Scavenius, se nedenfor.

Paa det Tidspunkt i Begyndelsen af 1915, da Clausen og jeg rejste til London, saa han i hvert Fald rigtigt, og Scavenius' Forhold til Tyskland kunde kun være til Gavn for Danmark.

Heldigvis var vi gennem Andersen, Kongen af Danmark og Kongen af England i god Forstaaelse med den daværende engelske Regering, der ogsaa politisk havde bundet sig til de smaa Staters Selvstændighed. Det var en Fordel for os, at Regeringen i England var liberal, og at Mænd som *Asquith* og *Sir Edward Grey* var de ledende. Hvis der ved Udbruddet af Krigen havde været en konservativ Regering i England, er det ikke sikkert, at *Lord Fisher's* Plan om at bryde ind i Østersøen havde faaet den Skæbne, som Tilfældet blev. Som ikke sagkyndig paa Marinespørgsmaalet skal jeg imidlertid lade ubesvaret, om denne Plan kunde have været realiseret eller ikke. Danske Søofficerer, som f. Eks. min Fætter, Direktør *C. M. T. Cold*, havde ikke nogen Tro til, at det vilde være muligt for en engelsk Flaade at bane sig Vej gennem Sundet og

Bælterne. Dertil var Tyskerne for stærke og kunde altfor let ved at fylde Sundet og Bælterne med Miner spærre Adgangen, en Opfattelse, som vi ogsaa udtalte i London overfor den engelske Regering.

*

Clausen, med hvem jeg egentlig først ret gjorde Bekendtskab nu, viste sig som en elskværdig og forstaaende Kollega. Nogen Uenighed mellem os om Veje og Midler var der ikke dengang eller senere. Vi saa den Gang paa Opgaven, at det gjaldt om videst muligt at hævde Danmarks Suverænitæt i eget Land, og ud fra denne Hovedbetragtning blev vi let enige om Midlerne til at løse Opgaven.

Jeg mindes vor Rejse via Vliessingen, og hvorledes vi i Hotellet tæt ved Banegaarden baade paa Henrejsen og senere paa Tilbage-rejsen lod os koge Mælk og servere den kogte Mælk med Tvebakker til, en Ret, som baade Clausen og jeg satte megen Pris paa, men som vakte megen Moro hos Opvarterne, som aabenbart ikke kendte den. Aarsagen hertil var en Forkølelse, som Clausen havde paadraget sig undervejs, maaske i Goch, hvor vi iøvrigt var sammen i en katolsk Kirke og overværede en meget stemningsfuld Gudstjeneste med alle de nærværende, navnlig Kvinderne, knælende, medens Præsten fremsagde en Bøn el. l.

I London boede Clausen og jeg sammen paa Carlton Hotel. Selve Byen overraskede os mest ved sit store Mørke, saasart Solen var gaaet ned, thi Gaslygterne var enten helt slukkede eller kastede kun Lyset ned ved Foden. Saa man ned ad Gaden, var der kun saa meget Lysskær, at man akkurat kunde klare sig frem mellem Bilerne, der som Ildfunker lyste gennem Mørket. Det var strengt paabudt at rulle omhyggeligt ned. Hvis et Vindue viste Lys, kunde Politibetjenten komme og anklage een, saa man fik en ordentlig Bøde. Hele dette Mørkeprincip var naturligvis indført af Hensyn til Angrebene fra Zeppelinene. Alle engelske byer laa paa den Maade i Mørke og kunde ikke bruges som Maal for disse, hverken naar det gjaldt Rejsen eller Skydningen.

I London saa jeg ikke mange Spor af Zeppelinernes Virksomhed; dog havde de knust et Hus i Nærheden af vort Kontor i City. Senere fortsattes disse Angreb jo, og et Nabohus til det Hus i Lloyds Avenue, hvor The Tunnel Portland Cement Coy. havde Kontor, blev fuldstændig demoleret. Resultatet heraf var, at Mr. *Locking*, som var Secretary i Tunnel, helt gik fra Koncepterne og først bagefter blev fundet nede i Kælderen, hvor han havde skjult sig selv. Locking var iøvrigt oprindelig en Ven af *Robinson* og var blevet ansat paa Tunnels Kontor mere som Bogholder end som Secretary. Paa det Tidspunkt var hverken *Larsen* eller jeg helt klare over, hvilket Arbejde der var forbundet med at være Secretary for et engelsk Aktieselskab. Dette saavel som andet førte imidlertid til hans Afskedigelse i 1919, da Larsen og jeg var sammen i London. Afskedigelsen mødte vel nogen Modstand hos *Robinson*, men han fandt sig dog til sidst deri.

Det vilde iøvrigt være urigtigt at frakende Zeppelinerne militær Betydning. De tvang Englænderne til en Mængde Foranstaltninger for at imødegaa Faren, og der er ingen Tvivl om, at de foranledigede en hel Masse Skræk hos forskellige Englændere. Jeg tror dog at have i Hovedsagen Ret, naar jeg senere i Düsseldorf overfor Tyskerne paa given Foranledning udtalte det samme, som jeg havde sagt til den tyske Gesandt i København, at Zeppelin-Angrebene mere end noget andet stimulerede Englands Udskrivning af Soldater og var til mere Skade end Gavn for tyske Interesser.

Det var iøvrigt interessant at se, hvorledes Priserne forandrede sig under Krigen. Medens man i Slutningen af 1915 endnu med Fordel kunde købe baade gamle og nye Ting i London og Paris, steg Priserne senere under Krigen saa stærkt, at det langtfra var Tilfældet. Hos Benzons i Bond Street, hvor jeg købte en Sølvbryllupsgave til min Kone, sagde man mig, at større Ting den Gang slet ikke kunde sælges. Kun Smaating blev købt til Erin-dringsgaver. Senere, da Krigsfortjenesten skabte »nye rige«, var det helt anderledes, ligesom dertil ogsaa bidrog Værdiforandringen af Pengene. Karakteristisk var det saaledes, at der var Tidspunkter under Krigen, hvor danske Kroner var mere værd end Dollars eller engelske Pund . . .

Ved vor Ankomst til England blev vi godt modtaget og ført udenom de for Behandlingen af Passene ventende betydelige Skarer, mest fra Kontinentet, der enten skulde til England eller videre. Rigtignok blev vi betegnede som »Gentlemen of the Swedish Legation«, men i engelske Øjne kunde det jo være lige meget, om vi var svenske eller danske.

Det første Besøg, vi gjorde i London, var hos den norske Gesandt, *Benjamin Voigt*, for at høre, hvorledes det forholdt sig med den norske Overenskomst. Vi blev meget vel modtaget, og det var øjensynligt, at Voigt havde forhandlet en Del med Dr. Feder-spiel. Imidlertid var den norske Overenskomst heldigvis ikke underkrevet, men laa i Kristiania, paa samme Maade som Forslaget til Danmark laa i København.

I Udenrigsministeriet blev vi elskværdigt modtagne af Direktøren, Sir *Eyre Crowe*, der var Assistant Secretary, og hvis Stilling i Virkeligheden svarede meget nær til Departementschefens hjemme. Crowe udtalte sig skarpt imod den svenske Regering, der paa det Tidspunkt var alt andet end persona grata i London. Han gik saa vidt, at han udtalte, at den svenske Regering lyver. Paa dette Tidspunkt frygtede man for, at Sverige skulde kaste sig i Tysklands Arme. Aktivisterne arbejdede ivrigt derpaa, og den *Hammerskiöldske* Regering var vel ikke alt for uvillig, selvom den med Kongen i Spidsen foretrak Neutraliteten. At Hammerskiölds Regering var alt andet end Ententevenlig, fik jeg et levende Indtryk af, da jeg senere var sammen med Hammerskiöld og andre Repræsentanter for Ministeriet; dog dannede Udenrigsministeren *Knut Wallenberg* en stærk Udtalelse. Om hans skandinaviske Følelser var der ingen Tvivl.

Den Embedsmand i Udenrigsministeriet, med hvem Clausen og jeg forhandlede, var Mr. *O. Sargent*, som under Krigen og desværre maaske mest som Følge af den danske Overenskomst og de Angreb, som denne foranledigede paa den engelske Regering, maatte opgive sit Embede og trække sig tilbage som en syg Mand. Jeg søgte at forklare Sargent, at det Forslag, som fra engelsk Side var gjort Danmark, trængte til Modifikation, fordi det gik for vidt

og gav Danmark for faa Rettigheder til Gengæld for, hvad vi ydede. Han kunde ikke regne paa Grosserer-Societetets og Industriraadets Støtte, medmindre saadanne Ændringer blev indført, og vi tilkæmpede os da langsomt denne Overenskomst, som siden blev bestaaende i 1916 og en Del af 1917, og som gav Danmark i disse Aar en særlig gunstig Stilling . . .

Sir Eyre Crowe inviterede os i Regeringens Navn, da det hele var færdigt, til en Frokost paa Ritz. Ved denne Lejlighed talte han da om, hvad der efter hans Mening var den største Opgave for det engelske Udenrigsministerium efter Krigen, nemlig af de forskellige Kolonier og Landsdele at lave ét Rige. Som det nu er, var det i Virkeligheden en frivillig Sag for Kolonierne at gaa med i Krigen, og det var mere mærkeligt, at de gjorde det, end at de ikke gjorde det. – Det engelske Udenrigsministerium havde kun faa Folk; da han kom ind som ungt Menneske, var der kun nogle og fyre til at besøge alt, deri ogsaa det rene Skrive- og Katalogiseringsarbejde, hvilket jo ikke var meget for et Verdensrige som det engelske. Nu under Krigen var naturligvis Antallet gaaet stærkt i Vejret. – Crowe's Moder var Tysk, og det var ikke fri for, at han var Genstand for Kritik i visse Blade (Morning Post, Marinens Organ), men da det blev oplyst, at Kai Myginds Moder var Engelsk, skønt han var Danmarks faste Repræsentant i London, udtalte Crowe, at det næppe var Moderen eller Afstamning, som var afgørende, men derimod den Atmosfære, i hvilken man opvokser. Det var øjensynligt, at han nødig vilde anses for tyskvenlig, ligesaa nødig som Kai Mygind vilde anses for ikke at være tilstrækkelig dansksindet. Begge havde utvivlsomt Ret. Ved Afskeden hos Crowe efter Besøget i Februar 1916 udtalte han en Tak for, hvad der saaledes var udrettet (ny Vice-Udenrigsminister for at hævde Udenrigsministeriet overfor Flaaden). Der gjorde sig øjensynligt i England samme Forhold gældende, som vi senere havde rig Lejlighed til at se i Berlin, at Udenrigsministeriet trak til den ene Side, Hær og Flaade til den anden.

Senere var der et Sammenstød mellem H. N. Andersen og Crowe, fordi H. N. Andersen lagde megen Vægt paa sine Forbin-

Avisernes ekstraudgaver om krigsudbruddet 1914 studeres på Rådhuspladsen i København

En deling af den danske sikringsstyrke på march gennem Skovshoved-idyl til vagttjeneste ved Øresundskysten

Kong *Christian X* forlader Sølvgades Kaserne efter en inspektion

På Københavns rådhus uddeles rationeringsmærker på grund af den stadig mere skærpede forsyningsituation

dels med Kongen og Premierministeren og fra dette Sted helst vilde beherske Situationen, medens Crowe nok vidste, hvem der i Længden var den stærkeste. Men det er rigtigt, at Andersens Indflydelse gik igennem den danske Konge, den engelske Konge og det liberale Ministeriums Chefer. Da disse var styrtede af *Lloyd George*, saa at baade *Asquith*, *Runciman*, *Sir Edward Grey* og *Robert Cecil* var udtraadt af Ministeriet, var H. N. Andersens Indflydelse i det Omfang, hvori den hidtil havde gjort sig gældende, faktisk forbi. Dette viste sig allerede i Sommeren 1917, da vi kom til England for at forny Overenskomsten paa Trods af den herskende skærpede Undervandskrig med de Modforanstaltninger, som denne foranledigede de Allierede til.

Ved Sargents' Side stod *Bland*, der senere kom til at spille en større Rolle, fordi han havde de skandinaviske Sager, efter at først Sargent og senere *Forbes Adams* var gaaet, den første paa Grund af Sygdom, den sidste, fordi han blev kaldt til Paris. – Begge stod under *Parker*, der gjorde et i høj Grad nervøst og egentlig ikke synderligt sympatisk Indtryk. Dog havde jeg ikke meget at gøre med *Parker*, saa jeg har ondt ved at danne mig noget klart Billede af ham. Sargent, *Bland* og navnlig *Forbes Adams* var gode Venner af Danmark. Naar det lykkedes saa godt at bevare det gode Forhold til dem, skyldtes det i høj Grad *Kai Mygind*, der lige fra Januar 1915 til medio 1919 repræsenterede Industriraadet i London og senere fra 1. Juli 1917 tillige Grosserer-Societetet, da *Rottbøll* havde trukket sig tilbage for at gaa over i privat Virksomhed.

Rottbøll var oprindelig Kontorchef i Udenrigsministeriets 2' Departement og kom til London, efter at Overenskomsten var sluttet, fordi Grosserer-Societetet udbad sig en Leder fra Ministeriet. Efter hans Udtræden af Ministeriets og Organisationernes Tjeneste som Leder af Danish Trade Office vedblev han at tage sig af Sortelistesagerne, der var vanskelige og vigtige, navnlig for Købmændene, som i langt højere Grad end Industrien var generet af disse Afgørelser. Sortelistesystemet var koncentreret i en stor Komité, hvis første Formand i flere Aar var Professor fra Oxford

Penson, som var gift med en svensk Dame og ingenlunde ukendt med danske Forhold, idet han da var Lærer for unge Grev *Brockenhuus-Schack*, som nu er Ejer af Barritskov. Hele Sorteliste-systemet var henlagt til en Bygning, der blev opført i den tørlagte Kanal i St. James' Park og kaldtes »Pensonville«, hvilket svarer til vort Bidstrup. – I Sortelistesagerne havde vi i Overenskomsten et Fortrin fremfor andre Lande, idet hvert enkelt Tilfælde blev behandlet for sig. De engelske Interesser blev iøvrigt varetagne af en engelsk Barrister. Baade han selv og hans Hustru var gode Venner med Rottbøll og Fru Rottbøll.

Mygind havde til Assistent allerede tidligt i 1916 faaet *Arthur Schmiegelow*, der senere fulgte med Rottbøll, da han overtog sin private Stilling, men Frøken *Reinholdt*, senere Fru Rottbøll, forblev under hele Perioden i Industriraadets og Grosserer-Societetets Tjeneste, saa at det gode Forhold og Erfaringerne bevarede.

*

Da Clausen og jeg kom hjem og aflagde Beretning i vore Organisationer saavel som i Udenrigsministeriet, blev vi vel modtagne. Vi søgte straks med den største Fart at sætte Overenskomsten i Kraft, men stødte efterhaanden paa nogen Modstand fra engelsk Side. Det var øjensynligt, at den Kritik, der var rejst mod Overenskomsten saavel i Parlamentet som i Oppositionspresen, havde haft betydelig Indflydelse paa Regeringens Stilling. Dette foranledigede den til at sende et Medlem af Parlamentet, som stod Regeringen nær, nemlig Sir *Alexander Henderson*, M. P., til København (senere blev han Lord). Han havde Introduktionsbrev til Dr. *Carl Ussing* og var som Sekretær ledsaget af *Brudenell Bruce*, der senere blev Sekretær i den slesvigske Kommission og forøvrigt var gift med en Datter af Havnekaptajn *Drechsel* og som saadan talte ganske godt Dansk og havde levet i Danmark, bl. a. paa Langeland. Hendersons Mission faldt heldigt ud og viste, at de ondsindede Rygter, som var tilflydt f. Eks. *Morning Post*, og som

ikke vilde tillægge hverken Grosserer-Societetet eller Industriraadet nogen Indflydelse, havde Uret.

Imidlertid havde den engelske Regering genoptaget Spørgsmaalet om Rationeringen af Foderstoffer og Korn, og dette foranledigede Ministeriet til at give Møde med Udenrigsministeren i Spidsen i Den overordentlige Kommission for at foreslaa at acceptere en Forandring i Kontrakten, hvorved denne udstraktes til at gælde ogsaa Landbrugets Indførselsvarer. Herimod nedlagde jeg en alvorlig Indsigelse, idet jeg gjorde gældende, at England ikke kunde staa sig ved, at vi paa dette Tidspunkt uden videre opsagde Kontrakten fra Organisationernes Side og der i Kontrakten udtrykkeligt stod, at disse Varer var undtagne fra Rationeringen, naar de kom fra neutrale Lande. Man maa erindre sig Situationen, som ingenlunde var os gunstig.

Centralmagterne var stærke, Amerikas Holdning var langt fra klar, og vi kunne spille begge ud imod Storbritannien og Frankrig. Overfor denne Protest fra min Side med Henvielse til at holde fast paa Overenskomsten og betragte denne som bindende for den engelske Regering, indtil den blev opsagt fra en af Siderne, nøjedes man med at delegere en Sendelse til Clausen for at høre, hvad han mente om dette Forhold. Der var ingen Tvivl om Clausens Stilling, og det blev da ogsaa et fuldstændigt Afslag fra Børsen, som i Forening med min Protest foranledigede Udenrigsministeren til at foretrække at holde sig til den bestaaende Overenskomst og kræve, at England gjorde det samme, saaledes at hele Planen om et Kornkontor bortfaldt.

De Vanskeligheder, som Organisationerne mødte for at opnaa Fastsættelse af de Rationer, hvortil vi var berettigede ifølge Overenskomsten, foranledigede en ny Rejse til England, denne Gang uden Clausen, der havde Vanskelighed ved at rejse, og som betroede mig ogsaa at repræsentere Grosserer-Societetet. Derimod gjorde jeg Rejsen i Februar 1916 sammen med H. N. Andersen og for begges Vedkommende med Kongens og Udenrigsministeriets Samtykke. Rejseselskabet bestod altsaa af H. N. Andersen, hans Tjener *Danielsen* og mig. Vi havde en god og vellykket Tur, takket

være Andersens Indflydelse, det gode Sammenspil og Forholdene i England, som tillod, at vi vendte hjem med et godt Resultat.

Andersen søgte at paavirke Situationen gennem Enkedronning *Alexandra*, Prinsesse *Victoria*, Kongen, Grey m. fl., medens jeg, saa godt jeg formaaede, forhandlede dels med Udenrigsministeriet, dels med en Komité i Board of Trade, hvis Ordfører var Medlem af Ministeriet, Næstkommanderende i Board of Trade, Mr. *Pettyman*, dels med en Komité under Forsæde af Admiral *Slade*. I den første Komité talte vi særligt om Smørret og Margarinen samt Raastofferne til disse. I den sidste var en Søofficer, der repræsenterede Marinen, Kaptajn . . . , ikke uden Indflydelse.

Vi kom til London ca. den 15/2 1916 og boede som sædvanligt paa Carlton Hotel. Om Lørdagen kom jeg efter en Samtale med Sargent deprimeret hjem, fordi Begivenhederne i den sidste Komité ikke var gunstige og mit Forsøg paa at presse Sargent efter Mødet ikke var faldet absolut gunstigt ud. Jeg sagde rigtignok til Sargent, at hvis de ikke fra engelsk Side vilde opfylde Kontrakten, vilde vi opsigte den fra dansk, og jeg ikke kunde kalde det en Opfyldelse fra engelsk Side, naar de nægtede os de Rettigheder, som Kontrakten hjemlede os, og der kun blev tilbage de Forpligtelser, som den paalagde os. Dette gav Anledning til, at Andersen, som i Forvejen havde ondt i Hovedet og var alt andet end rask, kun sov daarligt Natten til Søndag og straks Søndag Morgen satte sig i Forbindelse med Prinsesse Victoria. Dette førte atter til Samtalen med Kongen, og i Løbet af Mandagen fik alt et andet Udseende takket være Kongens Indflydelse. Udenrigsministeriet blev forstærket med en Blokademinister, Lord Robert Cecil. Derved blev Marinen tildels neutraliseret, og Andersen og jeg kunde vende hjem til Danmark med et godt Resultat, idet Overenskomsten med os kom til at gælde hele 1916.

Det var faktisk Andersens Fortjeneste, at han gennem Kongen og Ministeriet fik øvet en saadan Indflydelse, at det engelske Ministerium blev omdannet i den af mig antydede Retning, og at Danmark endnu i 1916 kunde bevare den gunstige Stilling. Det var først Tysklands kolossale Fejl i Begyndelsen af 1917, der tillige

kaldte Amerika ind i Krigen, som vendte Situationen til Skade for os, fordi den tvang de Allierede til en kraftigere Politik, end vi faktisk kunde være tjent med.

Harald J. Nielsen

Det viste sig hurtigt i Løbet af Foraaret og Sommeren 1916, at *Himmelstrup* ikke magtede den ham paa lagte Opgave. Skønt hans personlige Flid og Iver paa ingen Maade kan bestrides, saa at hans Helbredstilstand led derunder, evnede han ikke at udvide Besætningen og overhovedet administrere stort andre end sig selv, og Situationen krævede meget mere.

Det var derfor et stort Gode, at vi fik *Harald Nielsen* til Chef for Kontorerne. Først havde *Jarl og Ballin*, der sammen med andre saa, at det ikke kunde gaa, som det var, haft andre for Øje, navnlig Konsul . . . , men en Samtale mellem *H. N. Andersen* og mig førte til, at han tilbød sin fleraarige Sekretær, daværende Bestyrer af Ø.K.'s Træafdeling, der paa Grund af Krigen omtrent var gaaet istaa, Harald Nielsen, til Leder af alt, som vedrørte Overenskomsten. Fra Marts Maaned 1916 tiltraadte han sin Virksomhed og udfoldede straks en overordentlig Energi. Jeg har aldrig kendt noget Menneske, der arbejdede saa enormt som han, men han sled sig jo ogsaa op i Løbet af faa Aar. Han omfattede sin Gerning med den største Begejstring, og alt, hvad der vedrørte Industriraadet og de forskellige Overenskomster, havde hans levende Interesse. I Løbet af 1916 gik Personalet stærkt op i Antal. Det lykkedes efterhaanden at faa den hele Fløj imod Tivoli tillige med de Lokaler, vi alt i Forvejen raadede over bag Festsalen, frigjorte til Brug for Industriraadet.

1917 stillede nye Krav til Harald Nielsen. Dannelsen af Erhvervenes Fællesudvalg, Optagelsen af den skandinaviske Vareudveksling o. s. v. krævede hans intensive Arbejde. Imidlertid var *Himmelstrup* gaaet til Landbruget, som havde hans Hjerter fremfor Industrien, og Kontorchef *R. Berg* var allerede fra den 1/9-1917

helt gaaet over til Undervisningen, saa at Harald Nielsen i Forbindelse med sine Assisterter, *Valentinus* og *Aage Møller*, og støttet af Direktør *Gunnar Gregersen* kunde tage hele den daglige Ledelse i sin Haand. Det var ikke Smaating, han paa denne Maade besørgede. Antallet af Breve, som indtraf om Morgenens, og som han gennemgik inden Kontortid, naaede indtil 300. Efter Kontortid blev han siddende til langt ud paa Aftenen, og først sent paa Natten kom han hjem til sin Bopæl i Ordrup i sin egen lille Automobil, efter at han havde nydt sine Maaltider hovedsagelig ved sit Skrivebord.

I 1918 gik han paa Clausens og min Anmodning til Washington. Her skulde han varetage Industriens Interesser ved Forhandlingerne med Amerikanerne om Fornyelse af Overenskomsten og var saaledes fælles Repræsentant for begge Organisationerne.

Tillige skulde han tage sig af Det almindelige Handelskompagnis Interesser; thi han var udtraadt af Ø.K. I nogen Tid var han Direktør for Nielsen & Winther og derefter Direktør i Det almindelige Handelskompagni. Dette kunde jo ikke ske uden Differens med Etatsraad H. N. Andersen. Selv saa jeg det grumme nødigt, og hvis jeg havde nogen Indflydelse derpaa, gik den i negativ Retning. Det første, der saaledes skete, var Forsøg paa at danne en Træforretning med Harald Nielsen som Chef, Ballin og Jarl m. m. som Interessenter. Dette lykkedes det mig at forhindre. Det var jo en direkte Konkurrence til Ø.K. Derimod hverken kunde eller vilde jeg forhindre, at han traadte ud af Ø.K.'s Tjeneste og modtog en Stilling som Meddirektør sammen med *Rambusch* for Nielsen & Winther. Saavidt jeg ved, har han i denne Stilling gjort udmærket Fyldest og bl. a. bragt Orden i Forholdet til den russiske Filial, men Forholdene hos Nielsen & Winther tilfredsstillende ham ikke i Længden og krævede naturligvis ogsaa en Tekniker. Derimod var Stillingen i Det almindelige Handelskompagni, som han ogsaa modtog udenom mig og *Poul Larsen*, bedre egnet for ham, og kun hans tidlige Død paa Grund af et Anfald af spansk Syge hindrede ham i at yde dette Selskab de Tjenester, som man ventede af ham. Det kan ikke nægtes, at han ogsaa i denne Stilling var en alvorlig

Konkurrence til Ø.K. Saa meget mere maa man paaskønne, at Etatsraad H. N. Andersen efter hans Død ligesom slog en Streg over, hvad der skete og pensionerede hans Enke.

Harald Nielsen var en overmaade elskværdig Personlighed. Han gik med glødende Interesse og stor Dygtighed op i sin Virksomhed, og han var afholdt af alle de Mennesker, med hvem han havde at gøre. Det skyldes i stort Omfang ham, at det lykkedes, saa godt som Tilfældet var, at løse de Opgaver, som Overenskomsten bragte Industriraadet.

III. Forholdet til Tyskland

I 1914 og Begyndelsen af 1915 havde Tyskland og tildels Østrig Grund til at svare paa Blokaden med visse Regler for Udførslen af sine Produkter. Naturligvis var Blokaden Hovedsagen, thi det var i Tysklands Interesse at bevare saa længe som muligt og i saa stort Omfang som muligt Frihandelen, men det førte dog til, at vi i Industriraadet gav Attester til Medlemmer, som vilde udføre fra Tyskland, medens det ikke mere var i Tysklands Interesse, at disse Varer kom Fjenden i Hænde, og saaledes kunde vi slutte en Overenskomst med den tyske og den østrigske Regering, allerede inden *Clausen* og jeg rejste til London, hvad der jo utvivlsomt var en Støtte for os i Forholdet til de Allierede.

Afslutningen skete i det tyske Gesandtskab hos Dr. *Toepffer*. Tilstede var to Repræsentanter for det tyske Udenrigsministerium. Senere kom Gesandten, Grev *Brockdorff-Rantzau*. Det var jo tydeligt nok, at han forsøgte at smigre mig, men det var for tykt til at kunne svare til Sandheden. Saaledes kom han, da jeg stod og talte med en af de tyske Herrer hen og udtalte sin Beundring over det herlige tyske Sprog, jeg talte, bedre end nogen Tysker. Hans Smigreri var umiskendeligt. Han maa jo have gjort den Erfaring, at han kom ret langt ad denne Vej. Men han var iøvrigt en Mand, der mente det godt med Hensyn til Forholdet mellem Tyskland og Danmark og helst vilde opnaa Resultater ad diplomatisk Vej. Der er ingen Tvivl om, at han allerede paa dette Tidspunkt var i stærk Modsætning til det tyske Krigsministerium. Han havde i saa Henseende Støtte fra Dr. *Toepffer*, der hjemme i Stettin var Formand for den frisindede politiske Afdeling paa Stedet. Krigsministeriet var efterhaanden repræsenteret af forskellige, som naturligvis mere eller mindre var i Strid med Grev *Brockdorff-*

Rantzau. Bedst syntes jeg om . . . , som vel var en dygtig Prøjsjer, men dog god at have at gøre med, fordi han var en intelligent Mand. Værre var det med hans Efterfølger, thi i den sidste Tid blev Embedet besat med en Altysker, Friherre *Nordenflycht*. Hvorledes det gik mig med ham og Benzinen, se derom nedenfor.

Dr. Toepffer kendte jeg som Cementfabrikant. Hans Fader var i mange Aar i Bestyrelsen for Verein Deutscher Portland-Zementfabrikanten som Medindehaver og Direktør for Cementfabrikken Toepffer, Grawitz & Co. (»Stern«) i Stettin. De havde allieret sig med Ø.K. og i Fællesskab med dette Selskab bygget en Oliemølle for Behandling af Soyabønner i Stettin. Dr. Toepffer var Ven af Dr. *Bührig*. Ved min sidste Sammenkomst i Berlin, ved hvilken Lejlighed *William Girard* fra Reval og Baron *Eugen Girard* fra Kunda var tilstede tillige med Direktøren fra Kunda, var *William Girard* drukken, og de andre støttede mig i hvert Fald tilsyneladende ikke. Aldrig har jeg haft saa ubehagelig en Forhandling. Jeg havde derfor ikke noget godt Indtryk af Dr. Toepffer, men det kan ikke nægtes, at efterhaanden som han lærte Danske og København at kende, viste han sig at være en Akquisition, ogsaa set fra dansk Synspunkt. Han blev jo i høj Grad paavirket af den tyske Gesandt og Kontorchef *Sthyr*, og baade han og Brockdorff-Rantzau tilstræbte utvivlsomt et godt Forhold til Danmark.

Senere tiltraadte jo Østrig denne Overenskomst med Tyskland, og det var os til ikke ringe Nytte i London, at vi paa dette Tidspunkt allerede havde en Overenskomst.

Forud for Forhandlingerne hos Toepffer gik en interessant Episode. Det tyske Udenrigsministerium havde sendt en Repræsentant herop. Han havde den Dristighed uden videre at stævne alle Importører, som paa dette Tidspunkt havde meldt sig til det tyske Gesandtskab, til Møde i Hotel Phønix. Heldigvis fik vi Nys derom, og jeg sendte da *Ballin* til dette Møde. Han gjorde sine Sager fortræffeligt, forstod overhovedet at imponere Tyskerne og behandle dem paa rette Maade. Han sagde nemlig, at Industriraadet med Hænder og Fødder vilde sætte sig imod, at Tyskerne paa denne Maade administrerede Indførslen til Danmark i selve Landet, og

at vi her fandt fuld Støtte hos Udenrigsministeriet. Forud for Mødet havde han søgt at bearbejde flere af Importørerne til ikke at underskrive de af Tyskerne forlangte Klausuler. Det var dette, der senere førte til Forhandlingerne hos Dr. Toepffer og Afslutningen af en Overenskomst, der i Virkeligheden baade var i tysk og i dansk Interesse.

Det gjaldt om denne som ogsaa om den engelske Overenskomst, at vi fra de danske Organisationers Side netop paa Grund af Overenskomsten kunde øve en effektiv Kontrol med, at vore Medlemmer loyalt opfyldte denne. Dette kunde Gesandtskaberne ikke gøre. Overenskomsterne virkede i Forholdet til loyale Importører, men de var naturligvis uvillige til at underskrive Klausuler, som ikke kunde opfyldes; de virkede ikke i Forholdet til illoyale Importører, som underskrev hvad som helst.

*

Forhandling om Benzin gav Anledning til et Møde i Foraaret 1918, som fandt Sted paa Kontorchef Sthyr's Foranledning, og ved hvilket Tyskerne var repræsenteret af Dr. Toepffer og Friherre Nordenflycht. Det var den sidste, som naturligvis voldte Vanskeligheder, fordi han repræsenterede Krigsministeriet og stod i skarp Modsætning til Dr. Toepffer. Først forsøgte jeg derfor med det gode at komme udenom Nordenflycht, der stadig vilde reservere en Del af den Smule Benzin, vi fik, til Brug for Legationen og dens Venner i Danmark. Jeg hævdede, at naar et vist Kvantum var givet os til Gengæld for, at vi overlod Tyskland visse Mængder af Fødemidler, saa var det vor og ikke den tyske Legations Sag at fordele Benzinen. Da vi ikke kunde komme nogen Vej med Nordenflycht, tog jeg Munden dygtig fuld og erklærede overfor denne, at saa vilde vi overhovedet ikke have nogen Benzin og etablere et fuldstændig Indførselsforbud mod al Benzin. Naturligvis forstod baade Sthyr og Dr. Toepffer, at det var et Praleri, thi saa stor var min Indflydelse faktisk ikke, men Nordenflycht, som ikke var videre begavet, gav dog efter, og næste Dag fik vi da

Brev fra Dr. Toepffer, at nu var Tingene i Orden, og Legationen vilde afstaa fra at give Benzin til andre Danske uden vort Samtykke. Det var jo alt, hvad der i denne Sag kunde opnaas, og det karakteriserer jo bedre end noget andet Forholdet mellem Nordenflycht og Toepffer.

*

I 1916 var jeg sammen med Etatsraad *H. N. Andersen* og *Clausen* i Berlin. Det gjaldt om, at man ikke i Berlin fik det Indtryk, at vi havde kastet os i Armene paa England. Vor Selvstændighed vandt jo ved, at begge Parter havde Interesse i, at vi ikke kastede os i Armene paa den anden, og det var da ogsaa den Politik, som jeg ønskede ført, og hvortil jeg heldigvis kunde skaffe mig *Andersens* (Kongens) og Udenrigsministerens Støtte. Allerede forinden havde *Andersen* paany været i Berlin og talt med *Bethmann-Hollweg* og Kejseren.

Da vi (*Clausen* og jeg) blev forestillede af *Andersen* for *Bethmann-Hollweg*, var han meget optaget af en Tale, som han Dagen forud havde holdt i den tyske Rigsdag. Denne Tale kunde jo ikke tilfredsstille os Danske. Dertil var den for lidet skikket til virkelig at opnaa det, som den tilsigtede, nemlig at bane Vej for Freden. Bl. a. var hans Udtalelser om Belgien altfor lidt imødekommende. Utvivlsomt ønskede *Bethmann-Hollweg* Fred, men paa den anden Side havde han ikke Mod til at sætte sin Person ind derpaa, enten det nu var Kejseren eller Oppositionen i Rigsdagen, som stillede sig i Vejen. Hans Laveren mellem disse Standpunkter kunde derfor ikke føre til andet end Fortsættelse af Krigen. Iøvrigt havde jeg et godt Indtryk af ham personligt, forsaavidt som det angik hans Retsindighed, men hverken han eller *Grey* gjorde i personlig Samtale Indtrykket af at være sin store Opgave voksen. Det nyttede ikke i denne Sammenhæng, at *Bethmann-Hollweg* var enorm stor og bred. Hans Udtalelser gjorde Indtryk mere af Karakter svaghed end det modsatte. Jeg har under Krigen haft Lejlighed til at tale med *Bethmann-Hollweg*, *Edward Grey* og *Sasonoff*, men

ingen af dem har paa mig gjort Indtryk af at være virkelig betydelige Personligheder, mindst maaske den første og den sidste.

*

Sasonoff saa jeg i Foraaret 1919 i Paris, hvor jeg var til Frokost sammen med ham hos den tidligere Senator og Attaché hos Udenrigsministeren, Baron *Meurice Schilling*, en Fætter til Fru *Stenbjørn* og Baron *Schilling* i København. Medens *Bethmann-Hollweg* og *Grey* begge virkede sympatisk, var dette ikke Tilfældet med Sasonoff. Det var jo ganske naturligt, at han, som paa dette Tidspunkt var en slagen og landsforvist Statsmand, var noget fraværende under Samtalen ved Frokostbordet. Først Polen vækkede ham, og da jeg heraf tog Anledning til at nævne, at jeg nylig havde talt med *Mannerheim*, da han som Præsident for Finland var hos den danske Konge, kom der Liv i Sasonoff, der foer op og sagde: »Paa disse Vilkaar vil vi ikke modtage *Mannerheims* Understøttelse« (til at erobre Petrograd). Sasonoff var ikke længere, end at han fremdeles krævede alle Randstaterne tilbage til det tsaristiske Rusland. Derimod vilde han ikke modtage *Mannerheims* Hjælp, naar Betingelsen var en Anerkendelse af Finlands Selvstændighed. Dette Forhold var mig velbekendt gennem den finske Gesandt i København, *Saastamoinen*, senere i Washington, og jeg bragte det med Vilje paa Bane. Det gav saa Anledning til, at Sasonoff udtalte sig med stor Harme om Polen som en Stat, der havde lidet Begreb om Politik og Udholdenhed. Klemt mellem Tyskland og Rusland vilde Polen snart tilfalde disse Stater igen. Udfaldet af Begivenhederne i dette Øjeblik (Juli 1920) vil vise, om han havde Ret eller ikke. Han sagde om Polakkerne, at det var meget elskværdige Folk, men rene Børn i Politik, og naar *Wilson* havde forladt Europa, havde de ikke en alvorlig Ven i denne Verdensdel. Han regnede aabenbart ikke med Frankrig. Senere fik jeg gennem *Jørgen Sehested*, som deltog i Frokosten, i London Besked fra Sasonoff, at jeg ikke maatte omtale, hvad han havde udtrykt, men nogen Forpligtelse til at følge denne Henstilling har

jeg ikke paataget mig. Iøvrigt bestod Frokosten i Paris af Baron Schilling, Sasonoff, den tidligere russiske Gesandt i Stockholm . . . , Jørgen Sehested, Værten, General . . . og mig.

I Berlin, for at komme tilbage til 1916, var jeg ogsaa paa Besøg hos den daværende Udenrigsminister *v. Jagow* samt hos den senere Udenrigsminister, daværende Departementschef *Zimmermann*. Medens *v. Jagow* var en lille Mand, der ikke gjorde noget stærkt Indtryk, havde *Zimmermann* hele det fornøjelige, men ogsaa schneidige Væsen, som udmærker de høje og blonde Pommeranere. Senere, da *Zimmermann* blev Minister og jeg ved et andet Besøg i Berlin havde Lejlighed til at hilse paa ham (Foraaret 1917), var han ikke bange for inden min Afsked at udtale sig skarpt om militære Forhold. Ingeniør *Erik Bang Cruse*, der dengang og indtil længe efter Krigens Afslutning var Industriraadets Repræsentant i Berlin, senere ogsaa tillige Grosserer-Societetets, var blevet standset paa Vejen fra Lübeck til København i Warnemünde, skønt hans Pas var i Orden. Jeg klagede derover og bad *Zimmermann* hjælpe mig. I den Anledning ytrede han følgende: »Das ist nun wieder ein dummer Hauptmann, der glaubt, ich werde mal diesen schlappen Zivilbehörden zeigen, wie es sein muss«. *Zimmermann* vidste godt, at *Cruse* rejste kun i officielt Ærinde mellem Industriraadet og Tyskland i Anledning af de Forhandlinger, der stadig plejedes med den tyske Handelsattaché i København.

At Militæret havde en stor Indflydelse i Berlin og Tyskland, fik jeg paa flere Maader at erfare.

*

I Sommeren 1917 var jeg i Berlin og London sammen med Etatsraad *H. N. Andersen*, Landbrugsdelegerede Forpagter *Sonne* og *Madsen-Mygdal*, Skibsfartsdelegerede Direktør *Reinhardt*, Direktør *Cold* og Direktør *Andersen* og endelig Grosserer-Societetets Delegerede Direktør *Clausen* etc. Vejen førte os som sagt til Berlin, hvor jeg boede sammen med de andre Herrer paa »Adlon«.

Jeg mindes, at jeg paa Trappen mødte den tyske Handelsattaché i København, Dr. Toepffer, og at han i halv Fortvivelse sagde, at hans Mission, nemlig at opnaa Tilførsler af tysk Jern til vore Skibsværfter, var brudt fuldstændig sammen, og at jeg maatte forsøge min Lykke selv i Marineministeriet, hvis jeg overhovedet vilde gaa videre. Han raadede mig til at opsøge Kaptajn . . . og uden videre gaa løs paa Sagen. Sammen med Ingeniør Cruse aflagde jeg da Besøg i Marineministeriet, men fik hos denne Kaptajn at vide, at den rette Mand, til hvem jeg skulde henvende mig, var Kaptajn *Toussaint*. Cruse og jeg fik da ogsaa uden Vanskelighed Adgang til ham, og i en streng militær Tone, men høfligt, forklarede han den tyske Marines Syn paa Undervandsbaadskrigen. Man havde udregnet, at om 3 Maaneder senest vilde England erkende, at ad Krigen Vej vilde man ikke kunne gaa videre. Kun Fred med Tyskland kunde redde det engelske Herredømme paa Havet, thi selvom man paa ingen Maade kunde bore alle Skibene i Sænk, viste Beregningerne dog tydeligt, at den engelske Handelsflaade vilde blive saa reduceret, at der ikke var nok til Englands Forsyning med Levnedsmidler. De talte der den neutrale Flaade med, og det var Grunden til, at det tyske Marineministerium ikke kunde give sit Samtykke til, at der paa danske Værfter blev bygget Skibe, som efter Krigen kunde være til Disposition for Englands Tilførsler, thi ogsaa med disse neutrale Skibe vilde England fornuftigvis regne.

Karakteristisk var Kaptajn *Toussaint's* Opførsel overfor en Ordonnans, som høfligt bankede paa og først kom ind, da der var sagt »Herein«. Dette »Herein« blev tordnet ud, som om et Skib skulde kommanderes og vel at mærke et Skib i Storm af ualmindelig Længde. Det gav et Sæt i Cruse og mig, allerede da Ordonnansen fik Adgang paa denne Maade, men bedre blev det ikke ved at lægge Mærke til den Maade, hvorpaa Kaptajn *Toussaint* svarede Ordonnansen, der havde lovligt Ærinde og skulde aflevere et Brev eller lignende. Han blev tordnet ud af Værelset. En dansk Matros eller Soldat vilde ikke have fundet sig i denne Behandling, eller en dansk Officer vilde ikke have prøvet paa at byde en værne-

pligtig den Slags. Værre blev det, da Ordonnansen kom igen, og jeg glemmer aldrig det Indtryk, som jeg fik af tysk militær Aand.

Toussaint blev efterhaanden noget blødere, maaske da han havde faaet Luft overfor Ordonnansen, og var tilsidst saa hensynsfuld, at han gav Cruse og mig Raad.

Jeg har nævnt denne Sag paa dette Sted, fordi det er mig om at gøre at bibringe Læseren den rette Forestilling af tysk Militarisme, saaledes som den frembød sig for en objektiv Iagttagelse i Berlin 1916–17.

Vareudvekslingen med Tyskland

I Løbet af 1917 formede Vareudvekslingen med Tyskland sig mere og mere ugunstigt for Danmark. Tyskerne havde længe haft deres Zentral-Einkauf i København. Dette var en Regeringsinstitution, som havde sit Centrum i Berlin og tog sig af alle Indkøb i Udlandet. Nogen absolut Eneret havde den vel ikke, men den skaffede sig efterhaanden denne ved Brug af de paagældende Lovbestemmelser. Efter hvad Geheimerat *Frisch* fra det tyske Udenrigsministerium, en af Lederne af Zentral-Einkauf, fortalte mig, havde de en enorm Omsætning, som gik i alle Retninger til alle de Grænselände, med hvilke Tyskland ikke var i Krig.

Man havde i Ledelsen anbragt erfarne Forretningsfolk, f. Eks. adskillige fra Hamburg Amerikanische Paketfahrt A. G. Vi havde senere Lejlighed til at gøre Bekendtskab med Herr *Rehbein*, saavel som med den, der havde Finansspørgsmaalet i Hænde. Kontorchef *Sthyr*, som havde forhandlet med den tyske Handelsattache, Dr. *Toepffer*, hævdede hele Tiden, at vi burde centralisere Handelen paa dansk Side, saaledes som den var det paa tysk, ellers vilde vi være fuldkommen underlegne. Det første Skridt hertil toges i Aug. 1917, da Landboorganisationerne paa Udenrigsministeriets Foranledning hver valgte en Delegeret. Det blev for De samvirkende Landboforeninger *Anders Nielsen*, *Svejstrup Østergaard*, for De samvirkende Husmandsforeninger *Niels Frederiksen*, for Mejeriernes fællesorganisation *N. Porse* og for Svineslagterierne *Ole Ol-*

sen, Tjærby. Formodentlig har man ved Valget nærmest tænkt sig en Forhandling med Ministeriet, thi ingen af de 4 Herrer talte eller forstod tysk. Da det derpaa viste sig, at der skulde forhandles direkte med Tyskerne, var man nødt til at have en Ordfører, som beherskede det tyske Sprog. Hertil valgte man da Forpagter *Sonne*, som med stor Beredvillighed paatog sig Hvervet. Forhandlingerne førtes i Hotel Phønix, og til det afsluttende Møde havde man bl. a. indbudt mig. Meningen var sikkert, at efter at Prisen var fastsat for de danske Udførselsprodukter fra Landbruget for 3 Maaneder frem i Tiden, skulde Fortsættelsen, nemlig Fastsættelsen af det Kvantum tyske Varer af forskellig Art med tilhørende Priser, som vi i samme Tidsrum skulde have fra Tyskland, ske i Berlin.

Til denne Forhandling, der fandt Sted endnu, medens jeg holdt min Sommerferie, rejste bl. a. *Dessau* og *Ballin* til Berlin. Men begge disse Herrer havde store Vanskeligheder, skønt de med stor Dygtighed førte Forhandlingerne. De havde været saa kloge at medtage rigeligt med Fødevarer, og disse havde jo god Virkning paa Tyskerne, da de blev indbudt til forskellige smaa Maaltider, men naturligvis kunde de trods al Modstand og Elskværdighed ikke vende hjem med en Sejr. Den tyske Rigsbank havde sine Krav paa danske Kroner, Kullene var meget dyre, og vi skulde og maatte af med de overflødige Kreaturer, til hvilke vi ikke havde tilstrækkeligt Foder. Alt i alt formede Resultatet sig kun daarligt, selvom det for os blev bedre, end Tyskerne havde tænkt sig, takket være *Ballins* og *Dessaus* store Forhandlingsevne.

*

3 Maaneder senere, da Forhandlingerne skulde genoptages i København, var vi derfor klogere. Erhvervenes Fællesudvalg var traadt mere i Virksomhed, den svenske Vareudveksling havde haft sin Betydning, og Resultatet var da, at Forhandlingerne denne Gang førtes i Fællesskab, d. v. s. Landbruget, Handelen, Skibsfarten og Industrien var enige forud. Det blev min Lod som Formand for Erhvervenes Fællesudvalg at føre Forhandlingerne. Disse

fandt Sted i Industriraadets Lokaler, hvor vi med megen Højtidelighed aabnede Mødet med de danske paa den ene Side, Tyskerne og Østrigerne paa den anden. Ved det første Møde var den tyske Gesandt, Grev *Brockdorf-Rantzau* til Stede. Allerede den første eller anden Dag trakterede vi de Fremmede med et Fællesmaaltid i Jernindustriens Bygning, men Dr. Toepffer maatte forlade dette, fordi han, som det viste sig senere, havde faaet en alvorlig Sygdom, en Blindtarmsbetændelse, som førte til Indlæggelse paa *Rousing's* Klinik og nær havde kostet ham Livet. Ledelsen gik derefter helt og holdent over til Geheimerat Frisch under den tyske Gesandt, Grev *Brockdorf-Rantzau's* Ledelse bag Kulisserne. Til venstre for mig havde jeg Udenrigsministeriets Repræsentant, Kontorchef Sthyr, til højre for mig min Sekretær, Ing. *Hartz*, og sidenhen paa begge Sider Medlemmer af Erhvervenes Fællesudvalg og andre, der førte Forhandlingerne . . .

Vor Plan gik ud paa ikke at sælge definitivt, før vi havde købt, det vil med andre Ord sige, da det navnlig drejede sig om Priserne paa Kul, at forinden Tyskerne havde reduceret deres Krav, vilde vi ikke opgive Priserne paa Kød, som var uundværligt for Tyskerne. Stenkullene, af hvilke vi fik omtrent Halvdelen fra Tyskland, Halvdelen fra England, ca. 100 000 Tons fra hver Side, og som var af største Betydning for os og for vor Økonomi, vilde Tyskerne have sat 50 Kr. i Vejret pr. Ton. Forhandlingerne førtes da væsentligst om Kullene, fordi jeg paa ingen Maade vilde gaa med til denne Forhøjelse, der utvivlsomt var beordret af den tyske Rigsbank for at skaffe bedre Balance i Regnskabet eller Kroner nok til Brug for Betaling af Landbrugsprodukterne. Landmændene holdt sig bravt og gav sig ikke. Medens Resultatet efter de tyske Planer skulde have været 20 000 000 mere for Kullene og ingen Forhøjelse af Kødpriserne, blev Resultatet efter megen Strid, at de 50 Kr. reduceredes til 21,50, men samtidig lykkedes det at sætte Kreaturpriserne i Vejret, saaledes at der i Stedet for et Plus paa tysk Side af 20 000 000 kom et Plus paa dansk Side af 8 000 000. Forhandlingerne gik da ogsaa kun langsomt. To Gange afbrød de tyske Delegerede disse for at tage til Berlin, men vi var haardnak-

kede og lod den 1. Dec. gaa over, saa at Udførelsen af Kreaturerne til Tyskland i sidste Øjeblik allerede var beordret. Først et Par Dage efter over Midnat blev vi enige ved en Forhandling hos Brockdorf-Rantzau.

Det første Møde aabnedes med Taler fra begge Sider. Bemærkelsesværdige var saaledes Sonnes og Rehbeins Taler. Rehbeins Tale var nærmest tysk Praleri, bestemt til at gøre os smaa. Den havde imidlertid den modsatte Virkning, saa at Sthyr frabad sig Rehbeins Nærværelse ved de følgende Forhandlinger. Ikke desto mindre kom Rehbein med ved de næste Forhandlinger 3 Maaneder senere og var fra dette Øjeblik meget elskværdig. Det er den Maade, paa hvilken Tyskerne skal behandles.

Det var nær lykkedes mig at faa truffet en Overenskomst med Frisch i det om Kulhandelen nedsatte Udvalg, for hvilket han var Formand paa tysk-østrigsk Side, medens jeg var Formand fra dansk Side. Vi kom saa vidt, at vi var enige om alt, men Berlin lagde sig paa Tværs af denne Enighed, og Brockdorf-Rantzau havde utvivlsomt gerne villet have en Overenskomst i Stand. Han prøvede flere Metoder for at faa Forhandlingerne til at glide. Bl. a. gav han Møde en Aften sent i Industriraadet. Han tog Ophold i Hartz' Værelse, og der blev da sendt Bud efter mig, der ledede et Møde i Industriraadets Sal, for at høre hans Forslag. Dette gik ud paa, at Industriraadet ligesom Arbejderne skulde have en vis Indførsel af tyske Kul, som vi kunde tjene paa, vel at mærke ved at sælge dem videre. Paa den Maade troede Brockdorf-Rantzau at kunne købe os, som han købte Arbejderne. Da jeg bestemt afviste denne Tanke, faldt den med det samme til Jorden.

Scavenius paa sin Side kunde ikke komme nogen Vegne med Brockdorf-Rantzau. Tilslidst telefonerede han da til mig og bad mig give Møde hos denne sammen med nogle af det danske Udvalg, der havde med Kulsørgsmaalet at gøre, samt Sthyr fra Udenrigsministeriet. Vi gav Møde temmelig sent, thi det var Brockdorf-Rantzaus Vane at staa sent op (man paastod, at han tog sin første Frokost Kl. 2), og at tilsige de Besøgende til Møder, der, naar det var tidligt, først tog deres Begyndelse Kl. 9½ om

Aftenen. Han var med andre Ord en Natteravn mere end noget andet. Vore Forhandlinger havde i Formen en ikke ringe Lighed med dem, der om Natten føres i Arbejdsgiverforeningen med Fagforeningerne. Det var derfor, jeg betegnede Forhandlingerne med Brockdorf-Rantzau som mest af alt lignende Forhandlingerne med *Lyngsie*. Brockdorf-Rantzau var imidlertid morsommere end *Lyngsie* og kunde godt se Sagen fra humoristisk Side. Det var dette, der bl. a. foranledigede ham til i en Samtale at bruge følgende Udtryk: »Wir treiben ja keine Kuhhandel«. Hvortil jeg naturligvis svarede: »Um Gottes willen Nein«, hvorefter vi begge lo, da vi i Stedet var enige om, at var der noget, der lignede en Hestehandel, saa var det vor Tovtrækning om Prisen paa Kullene. Jeg mindes, hvorledes vi sad, Sthyr, de andre og jeg selv, og hvorledes jeg skrev Betingelserne, som indeholdt de yderste Indrømmelser fra vor Side, der blev overrakt Sthyr. Hvorledes til Slut Brockdorf-Rantzau og jeg forhandlede i et af hans Værelser, der som alle andre Rum hos ham var meget mørkt og overvejende holdt i dybe røde Farver. Hvorledes vi afvekslende passiarede og forhandlede, og hvorledes han fortalte om sine Oplevelser som Sekretær i Petersborg ved Forhandlingerne om Korntolden. En russisk General ytrede, at det var dog mærkeligt med disse Tyskere, at de kunde give sig til at handle om en Pfennig, »men han oversaa«, tilføjede Rantzau, »at denne Pfennig var mange Millioner«. Saaledes var det jo ogsaa med den halve Øre pr. \varnothing Kød, der blev til adskillige Millioner. Sthyr vilde jo gerne have, at der skulde opnaas Enighed, og til Slut blev vi da paa det rene med, at længere end fra 50 til 21½ kunde vi ikke presse B-R. Til Gengæld satte vi jo Prisen op paa Kødet, saa at det faktisk blev Industrien og Kulforbrugerne, der gennem Kullene og Tyskland skaffede Landbruget Fordelene. Resultatet af den hele Forhandling blev da i Hovedsagen gunstigt for Danmark.

Under hele Forhandlingen havde vi daglig Frokost i Industri-raadet. Frk. S. *Nimb* gjorde sine Sager fortræffeligt og gav Tyskerne og Østrigerne en Frokost staaende omkring Bordet i et Værelse ud mod Raadhuspladsen, der kunde staa Maal med det

bedste. I de følgende Forhandlinger, der gentog sig med 3 Maaneders Mellemrum, var da ogsaa Antallet af Tyskere og Østrigere stadigt voksende. Aabenbart gik der Ry af disse Frokoster. Ved en af de sidste Forhandlinger var der en af Østrigerne, der fyldte sin Vestelomme med de gode Havannacigarer, som blev budt omkring af en af de yngre Funktionærer i Industriraadet. Vedkommende kom skrækslagen hen til mig og fortalte mig, hvad der var passeret, hvorefter jeg desværre saa mig nødsaget til at lukke Havannacigarerne inde, forsaavidt de ikke blev budt rundt. Naa, men dette er jo kun Smaating, og faa Penge er blevet bedre anvendt end de, som Erhvervenes Fællesudvalg anvendte paa sine Frokoster under Vareudvekslingsforhandlingerne med Centralmagternes Delegerede.

De næste Forhandlinger blev ført 3 Maaneder senere, altsaa i Februar Maaned 1918, og de næste atter 3 Maaneder senere, i Maj Maaned samme Aar. Paa det Tidspunkt ventede vi atter en Forhandling 3 Maaneder efter, men den blev ikke til noget, fordi Kri-gen ved Vaabenstilstanden hørte op.

*

Hovedpunktet for de følgende Forhandlinger var ikke Kullene, men Kronerne. Det blev mere og mere nødvendigt for Tyskerne at faa Kroner til Raadighed eller rettere sagt: laane i de danske Banker. Hele vor Vareudveksling blev da anlagt paa samtidig at faa de tyske Priser ned og de tyske Krav til Kronen reduceret, og det er klart, at Tyskerne maatte føre den modsatte Politik, og at de to allerede stillede Spørgsmaal stod i Modsætning til hinanden. De danske Landmænd havde Brug for Udførslen til Tyskland. De var mod deres Vilje Tyskernes bedste Allierede, naar det gjaldt at give Bankkredit. Jo mere det lykkedes os at bringe de tyske Udførselspriser ned og de danske Udførselspriser i Vejret, desto større blev Kravene til Kredit, fordi Marken allerede paa dette Tidspunkt havde en synkende Værdi. Det var disse forskellige Hensyn, som maatte afvejes mod hinanden: Danmarks Krav paa Indførsel, det-

tes Trang til Export, og bedre end at reducere Prisen paa de Landbrugsprodukter, vi udførte, var det dog at give Tyskland en vis Kredit i Kroner. Det maa ogsaa siges, at de Betingelser, som de danske Banker krævede, og som Tyskerne gik ind paa, var gunstige for Danmark. For det første vilde Reichsbank garantere Laanene, der gaves i Form af Vekselkredit, som Banken ydede. Dernæst var alle Vekslerne avaliserede eller for at bruge et af alle forstaaeligt Udtryk garanteret af tyske Byer af første Rang som f. Eks. Köln, München, Berlin o. s. v. Desuden var Diskontoen meget høj, nemlig 9 pct.

De danske Banker vilde nødtigt indrømme Østrig lignende Fordele som Tyskland. Man havde mere Tro til Tysklands Evne til at betale end til Østrigs. Dette viste sig ogsaa rigtigt, men heldigvis lykkedes det, særlig ved Etatsraad *Glückstadt's* Energi, at faa den østrigske Gæld rettidigt dækket. Hvad den tyske angik, da maa det siges, at Reichsbank gjorde, hvad den formaacede for at indløse den rettidigt, og jeg tror ikke, der til Dato er tabt noget paa den hele Kredit.

Nationalbanken førte Forhandlingerne paa de danske Bankers Vegne, og det blev da mig, *Sonne* og *Clausen*, i hvis Lod det faldt at føre disse Forhandlinger. Det var overvejende *Rubin* og *Ussing*, som førte Ordet paa Nationalbankens Vegne, og flere Gange under de fornyede Kreditforhandlinger maatte vi henskyde Sagen til Udenrigsministeriets egen Paavirkning af Banken. Jeg kan godt forstaa, at Nationalbanken trykkede sig ved at yde ovennævnte Kredit. Hvis man senere havde iagttaget den samme Forsigtighed, da danske Kr. efter Fredsslutningen i store Masser vandrede til Tyskland for tyske Mark, i hvilke danske Firmaer spekulerede, vilde det have været heldigt for Landets hele finansielle Stilling.

IV. Vilkaarene skærpes

Efteraaret 1916 bragte en hel Del Uro; thi som bekendt vaklede England i Hemmelighed mellem Spørgsmaalet om, hvorvidt der skulde sluttes Fred med Tyskland, eller Krigen skulde fortsættes. Heller ikke for Frankrig saa det rigtig godt ud. Aaret 1916 var karakteriseret ved Angrebet paa Verdun, om hvilket en Udsending fra det tyske Udenrigsministerium, der interviewede mig som Formand for Industriraadet, Legationsraad . . . udtalte følgende:

»Vi vil erobre Verdun og derefter gaa løs paa Paris og tage hele Frankrig. Naar vi har taget Frankrig, vil vi tvinge Franskmændene til at gaa sammen med os imod England, og da vil England næppe kunne holde Stand.«

Jeg svarede dertil følgende: »Die mathematische Sicherheit kennen wir, die haben wir schon früher gehabt.«

Paa hans Spørgsmaal om, hvortil jeg sigtede, nævnede jeg Angrebet paa Italien og paa Gallipoli (Ægypten). Jeg vidste gennem *H. N. Andersen*, at Udtrykket »den matematiske Sikkerhed« var brugt af Kejser *Wilhelm* selv og aabenbart skrev sig fra en Indberetning til ham, og det var derfor kun naturligt, at Legationsraaden svarede, at i det mindste var det Opfattelsen i Hovedkvarteret.

Da Franskmændene ydede en haardnakket Modstand ved Verdun, blev Frankrig ikke den Gang erobret, men der var stor Fare paa Færde, og at Canadiernes Nederlag ved Ypres ikke kunde afvende denne Fare, var indlysende for alle. Derfor havde ogsaa fremdeles Aktionen fra tysk Side i Efteraaret 1916 nogen Fremgang.

Skulde de Allierede fortsætte, vilde det være nødvendigt at skærpe Blokaden, og det førte da atter til Forhandlinger i Køben-

havn mellem de Allieredes Repræsentanter under Forsæde af den engelske Gesandt, Sir *Ralph Paget* paa den ene Side og Organisationerne paa den anden. Ved denne Lejlighed mødte ethvert Forsøg paa at ændre Overenskomsten en ikke ringe Modstand hos Clausen og mig.

I Februar 1917 kom imidlertid den tyske Erklæring om den skærpede U-Baads-Krig og senere hen paa Foraaret Amerikas Indtræden i Krigen. Dette gav da Anledning til, at den ovenfor omtalte Delegation var rejst til London for efter Indbydelse at forsøge for Aaret 1917 at faa en ny Ordning, som i det mindste var akseptabel for Danmark. Det er en Selvfølge, efter hele Danmarks Stilling og det daværende Udenrigsministeriums Holdning, at Danmark kun ugerne gik ind paa nogen Indskrænkning i Tilførslerne vestfra eller overhovedet i de Rettigheder, som Overenskomsten med Grosserer-Societetet og Industriraadet ydede Danmark. Det, det i Virkeligheden kom an paa, var jo at spærre Forbindelsen mellem Danmark og Tyskland, men dette kunde jo, som Forholdene den Gang laa, ikke ske uden Danmarks, henholdsvis Tysklands Samtykke, thi Tyskland havde den Gang saa megen Magt i Kattogat og Østersøen, at den let kunde afskære den danske Handel vestpaa, hvis Danmark paa sin Side afskar det meste af Handelen med Tyskland. Hvad vi ikke vidste, var den engelske Beslutning om i Nødsfald helt at spærre Danmark inde og hellere da lade det gaa ud over de Neutrale end svække Krigsførelsen. Saaledes kom det ogsaa til at foreligge hen paa Sommeren 1917, da England suspenderede Overenskomsten og henviste videre Forhandlinger til Washington.

Da vi imidlertid rejste over Berlin til London, var Forholdene knapt saa spændt, og alle Erhvervsdelegerede havde derfor godt Haab om, at det skulde lykkes at komme til en Overenskomst i England, selvom man var klar over, at denne kun kunde købes med visse Indrømmelser. Hvorvidt det var klogt overfor England at lægge Vejen over Berlin, er usikkert. Paa den anden Side er det givet, at det var klogt overfor Tyskland, som paa denne Maade frændeles blev Part i den Overenskomst, vi maatte træffe. Men

Sandheden var vel, at Hatten laa der, og at vi vilde faa Prygl, enten vi tog den op eller ikke.

I Berlin forhandlede H. N. Andersen med Rigskansleren. Jeg var som nævnt i Marineministeriet for at virke for Tilførslen af Skibsbygningsmaterialer.

*

Rejsen over Nordsøen krævede imidlertid en Forhandling baade med den tyske, med den hollandske og den engelske Regering, og det var under Krigsforholdene ikke let at ordne. Det var kun efter megen Modstand fra engelsk Side, at vi overhovedet kom over Nordsøen. Vi maatte da ogsaa tilbringe en Dags Tid i Vliessingen, forinden Forholdet telegrafisk var ordnet. Imidlertid lykkedes det Andersen at faa alt bragt i Stand, og tilsidst kunde Delegationen indskibe sig en skøn Sommerdag paa et af de Skibe, der ellers løber Paketfart mellem enten Queenborough eller Folkestone, nemlig »Königin Wilhelmine«.

Vi havde den dejligste Overfart, man kan tænke sig. Nordsøen var blankt som et Spejl, men ogsaa blottet for ethvert Spor af Dampskibe, Sejlskibe eller Baade. Først gik vi langs den hollandske Kyst et Stykke nordpaa og derefter tværs over gennem en Rende, der ifølge Krigskortene skulde være fri for Undervandsbaade til Southwold. Ved Southwold er der ingen Havn. Naar Brændingen staar paa, kan der ikke landes. Imidlertid havde vi Held med os, det var jo en Junidag, og vi kunde uden Vanskelighed gaa i Land ved Hjælp af en engelsk Patrouillebaad, der hentede os. Patrouillebaaden var forsynet med en Vippe, ved Hjælp af hvilken Granaten eller Bomben kunde hældes ned paa Undervandsbaaden. Paa Fordækket havde den en Kanon, og den var under Anførsel af en Løjtnant, utvivlsomt en Reserveløjtnant i Marinen. Nordsøen var som sagt blank som et Spejl. Kun i det fjerne saa vi Periskoperne af de Undervandsbaade, der iagttog vor Passage. Vi kan være forvisset om at være blevet rapporteret baade til Berlin og til London.

V. Clausens og min Rejse til Paris

Allerede i London blev det aftalt, at *Clausen* og jeg skulde gaa til Paris og forhandle med Blokadekomiteen, hvis Formand var den daværende (konservative) Minister *Denis Cochin*. Om dette var for at paavirke Franskmændene i gunstig Retning, eller det var et Ønske fra fransk Side, fordi de ikke vilde henlægge alle Afgørelser til London, véd jeg ikke. Heldigt var det jo, at baade Clausen og jeg talte godt Fransk. Vi skiltes da fra de øvrige Delegerede, der blev tilbage i London for at fortsætte Forhandlingerne. Disse Forhandlinger førte til en Overenskomst, som *Andersen* og hans Ledsagere bragte med hjem, men desværre fandt vi ved Hjemkomsten et Telegram, som væltede hele Arrangementet, saa at der ikke blev andet ud af den hele Rejse end den Opsigelse af Overenskomsten, som faktisk fulgte den 4. Oktober 1917.

Hvad Clausen og mig angaar, var vi egentlig glade ved at skilles fra det øvrige Selskab. Vi syntes ikke om *Andersens* noget autoritative Færd, heller ikke tiltalte de tre Skibsfartsdelegeredes Tone og deres Omgang med *Glückstadt* os. Landbruget var fremfor alt opsat paa at gaa sine egne Veje. Endnu stærkere traadte dette dog frem i Januar 1918, da jeg sammen med *Andersen, Sonne* og *Mygdal* atter var i London.

Clausen og jeg blev ledsagede til Paris af den første Sekretær i den franske Legation i London, *M. Charpentier*. Han var en overmaade elskværdig Ledsager, som ikke sparede noget Middel for at gøre os Rejsen saa bekvem og behagelig som muligt. Personligt var han en tiltalende Mand, der først havde været i Udenrigsministeriet og senere i Styrelsen for en Bank. Krigen havde dog atter kaldt ham ind til Tjeneste, og nu var han som sagt første Sekretær i London. Den anden Attaché, Baron . . . , gjorde et langt mindre

betydeligt Indtryk. Ham traf jeg senere sammen med, da han som Medlem af Blokadekomiteen repræsenterede Frankrig.

Vi rejste fra Charing Cross og til Folkestone, men skønt alt var arrangeret for at rejse umiddelbart efter vor Ankomst, blev vi dog indkvarterede om Natten paa et Hotel, fordi Skibet først kunde gaa næste Morgen. Det blev ikke saa tidligt som paaregnet. Først Kl. 10 kom vi afsted. Dækket var helt opfyldt af Uniformer. Clausen og jeg hørte til de meget faa Mennesker, som overhovedet var civile. Man havde først villet nægte os Overrejse med denne Baad og henvist os til en anden Rute, men Sekretæren havde saa ofte gjort Rejsen over Boulogne, at han ikke havde Lyst til at lade sig spise af med denne civile Rute, men med Rette ansaa sig berettiget til samme Behandling som Officererne, der rejste til og fra Fronten, saa det lykkedes Franskmanden at bryde Modstanden, hvadenten den nu skrev sig fra militære Myndigheder eller andetsteds. Hvorom alting er, fik Clausen, Sekretæren og jeg vore Pladser paa Dækket og rejste afsted i det herligste Sommervejr. Rundt omkring var der fuldt af militære, hvoriblandt endogsaa nogle Amerikanere, en Del Højskotter i deres karakteristiske Uniformer med »Kilt« i Stedet for Bukser, en Del Sygeplejersker i Uniformer o. s. v. Vi fik udleveret et Svømmebælte hver, og alle havde Ordre til at tage det paa. At det ikke var Mundsvejr, men at der virkelig var Fare for at komme i Vandet, fik vi en Bekræftelse paa, kort efter at vi havde forladt Folkestone, og tillige Forklaringen, hvorfor vi var holdt tilbage om Natten i denne By i Stedet for at sejle. Vi havde nemlig en Torpedobaad paa hver Side, forude og over Hovedet en Flyvemaskine. Pludseligt blev der en heftig Signalering fra Broen paa Torpedobaadene til Broen paa vor Damper, og Resultatet af denne Signalering blev, at vi vendte om og gik op igen under den engelske Kyst. Bag os havde vi en Damper til at samle os op, formodentlig beregnet paa denne Akt, for det Tilfælde at Skibet skulde blive truffet af en Torpedo. Samtidig med Signaleringen fra Torpedobaadene hørte vi Skud forude i Sommertaagen. Sekretæren sagde: »Mais c'est une vraie bataille de mer«. Clausen var ikke glad, mig interesserede hele Begiven-

heden i ikke ringe Grad. Det varede imidlertid ikke længe, forinden vi paany satte Kursen mod Boulogne, og uden Vanskelighed og Forstyrrelse naaede vi denne Havn. Clausen og jeg fik aldrig at vide, hvad der egentlig var passeret.

Utvivlsomt har der været Tyskere i Farvandet i Form af Undervandsbaade eller lignende. Det var jo den tyske Taktik at søge ad denne Vej at trænge ind i Kanalen. Englænderne og Franskmændene modarbejdede disse Bestræbelser, og det maatte naturligvis i særlig Grad gælde de østlige Linier. Medens det øverste Dæk var opfyldt af Officerer, var det lavere Dæk stærkt besat med Menige. Hele Skibet havde derfor en afgjort militær Karakter.

I Boulogne saa vi mange Kinesere, Kulier, som var hentede til betalt Arbejde i Havnene. Vi lagde til ved en af de ydre Piere, og derfra og til Stationen, hvor vort Tøj blev underkastet en mere formel end reel Undersøgelse, fordi vi rejste som Regeringsdelegerede, var der en ret lang Vej, som tilbagelagdes i Droske. Vi fik akkurat Tid til at spise Frokost i en Byrestaurant og tog derefter afsted med Toget. Tiden var godt benyttet af Sekretæren til at lodse os igennem, saa at vi faktisk ikke spildte nogen Tid. I Toget var en 1ste Klasses Kupé reserveret til os. Senere blev den tildels optaget af Værnepligtige, der paa Sekretærens Opfordring rykkede ind fra Gangen i selve Kupeen. Han underholdt sig meget med een af dem og paatog sig tilsidst gennem sin Kone, der var i Røde Kors, at søge Oplysning om Vedkommendes Familie. Nu havde han ikke hørt fra den i Aar og Dag, siden han selv blev drevet tilbage af Tyskerne, og det var forstaaeligt, at han i høj Grad ønskede Underretninger.

Paa Vejen til Paris passerede vi store Lejre, der var fyldt med Englændere, som fik deres Træning der, forinden de gik videre til Fronten. En af deres Metoder var at støde med Bajonetter mod ophængte store Sække, der forestillede menneskelig Legemer. Deres Øvelser var afpassede efter, hvad de vilde opleve paa Fronten. Vi fik iøvrigt Indtrykket af, at Landbruget var stærkt forsømt, mere end i Tyskland, hvadenten det nu skyldtes Mangel paa Arbejdskraft eller daarligt Vejr eller begge Dele. Vi passerede bl. a.

Amiens, et af de Steder, hvor tyske Kanoner naaede længst mod Vest, og naaede endelig Paris.

*

I Paris tilbragte Clausen og jeg tre Dage. Vi boede paa et Hotel i Rue de la Paix. En af de første, som aflagde os Besøg var Vicomte *de Cornudet*, som var Formand for det skandinaviske Underudvalg af det politiske Udvalg i Deputeretkammeret. Cornudet traf jeg ogsaa senere, da jeg aflagde ham Besøg i hans Hjem. Han var fra Normandiet og i Familie med Bernadotterne og følte sig derfor knyttet til Danmark og var iøvrigt en højst elskværdig og tiltalende Personlighed. Sammen med flere andre Deputerede interesserede han sig særligt for Skandinavien. Vi blev indbudt til Frokost hos den danske Gesandt *Bernhoft* sammen med ham, *Marius Moutet*, som var Deputeret fra Lyon og Advokat, *Denis Cochin* (Ministre de l'Approvisionnement?) o. s. v. Cornudet havde til Hensigt at indbyde os til en Frokost, som han gav til Ære for os, forskellige Deputerede, Embedsmænd som Denis Cochin og flere Korrespondenter som Madame *de Quirielle* med hendes Mand, der egentlig ikke havde med skandinaviske Sager at gøre, men ligeledes var Medarbejder ved »Le Journal des Débats« og skrev om katolske Sager, Korrespondancer fra Rom etc.

Dette Besøg i Paris formede sig jo iøvrigt som en Forhandling nærmest med Denis Cochin og hans Komité. Forud for Cornudets Frokost var det egentlige Hovedmøde Sammenkomsten med Blokadekomiteeten. I dette deltog fra fransk Side bl. a. en Søofficer og Denis Cochin.

Ved dette Møde var der oprindelig ikke tale om, hvem der skulde være Ordfører, men da Clausen ikke havde sovet hele Natten og om Morgenen var meget nervøs, blev det baade der og siden ved Frokosten, der afholdtes samme Dag, mig der førte Ordet. Jeg udviklede den danske Opfattelse af Blokaden eller rettere af de Ulemper, som en Skærpelse af Blokaden vilde medføre for Danmark, og jeg fremhævede støttet paa en Statistik, som Sonne havde

udarbejdet og flyet mig i London, at hele vor Udførsel til Tyskland kun var en meget ringe Procentdel af, hvad den tyske og østrig-ungarske Befolkning brugte. Heroverfor sagde en Franskmand ved Frokosten hos Cornudet, at vi maatte ikke glemme, at man fra fransk Side lidet regnede med, at Kødet fra Danmark fordeltes mellem Tyskerne, fordi man meget vel vidste, at det altsammen gik direkte til Vestfronten, og derfor betød saa og saa mange Franskmands Liv, idet det styrkede Modstanderne.

Denis Cochin gav i Mødet i Blokadekomiteen det Tilbud til den danske Regering, at han var villig til at slutte en Overenskomst i Lighed med den, han havde ordnet med Svejts, og, som han paa-stod, til Svejtsernes Tilfredshed, en Overenskomst der begrænsede Tilførslerne til Tyskland og derfor sikrede Indførslen til Danmark via Nordsøen og Skagerak. Jeg bragte denne Besked videre til Gesandten og til Udenrigsministeren, men tilsyneladende uden Virkning, hvadenten det nu skyldes Mangel paa Interesse for Denis Cochins Tilbud eller Modstand fra tysk Side. Man underrettede mig aldrig om, at der var taget Hensyn til min Indberetning.

*

Overhovedet havde jeg hjemme i Danmark kun liden Lejlighed til at tale med Udenrigsministeren, da han sjældent forlangte min Nærværelse, og lige saa lidt havde jeg nogen Trang til oftere at besøge ham. Derimod gjorde jeg mange Besøg hos *Clan*, som imidlertid var lidet selvstændig og i høj Grad afhængig af Udenrigsministerens Ord og Handlinger. Personlig kan jeg imidlertid godt lide *Clan*, som er en rettænkende og brav Mand. I Washington havde han absolut ikke Held med sig. De øvrige Deltagere i Rejsen til Amerika var meget lidt tilfredse med ham, hvadenten det nu skyldes ham eller ikke, at det var umuligt at komme til Vejs Ende. Jeg antager, at han gerne vilde repræsentere *Scavenius* og Udenrigsministeriet, men at Ministeren i det længste troede paa Tysklands Sejr og derfor fremfor alt ikke vilde slutte med Amerika. Det var i al Fald karakteristisk for danske Forhold under de sidste Aar

af Scavenius' Regimente, at Frygten for Tyskland beherskede alt, og at Danmark af den Grund overfor de Allierede under Scavenius' Ledelse blev mere og mere tilbage i Sammenligning med Norge og Sverige.

*

Ved Cornudets Frokost var Bordet dækket med røde og hvide Roser, og da jeg ogsaa her maatte tage Ordet og improvisere en Tale, fordi Clausen, hvem jeg egentlig havde tiltænkt denne Opgave, og som faktisk talte bedre Fransk end jeg, ikke vilde, gjorde jeg min Tale temmelig kort og nøjedes med at sige, at da vi havde set Bordet, var vi paa det rene med, at det var smykket i de danske Farver. Ogsaa hos mig hjemme i min Have blomstrede Roserne, og den smukkeste, jeg havde, hed *La France*. Jeg vilde da udbringe en Skaal for, at denne smukke Have, som hed Frankrig, snart atter maatte blomstre saaledes, som Roserne her.

Deltagere i Frokosten var ogsaa Kammerherre *Bernhoft*, den danske Gesandt, og Jægermester *Engelsted*. *Bernhoft*, hvis Morbroder, *Anker Heegaard*, var min Klassekammerat, kendte jeg fra København. Det var vistnok *Anker Heegaard* og *Bernhoft*, der var Skyld i, at jeg i sin Tid kom ind i Udvalget for Udenrigsministeriets Omdannelse, hvor jeg sammen med *Vedel*, den senere Udenrigsminister *William Ahlefeldt*, dengang Gesandt i Wien, Generalkonsul *Heckscher* (Stockholm), Konsul *Johan Hansen* (C. K. Hansen), senere Handelsminister, var Medlem af det Udvalg, der egentlig udarbejdede Loven. Denne kom i adskillige Henseender til at bygge paa min Indstilling om at gøre Konsulkorpsets vekselvirkende med det diplomatiske Korps, idet jeg hævdede, at det, det kom an paa for et Udenrigsministerium, var Forholdet til de fremmede Statsmyndigheder, ikke til de fremmede Private, det sidste kunde Handelen og Industrien klare selv, det første ikke. Derfor var det vigtigere, at Gesandterne var gode Konsuler, end at Konsulerne var dygtige Diplomater. Det lykkedes mig at faa *Vedel* og *Ahlefeldt* samt til sidst ogsaa *Heckscher* og *Johan Han-*

sen med paa denne Opfattelse, og den kom til at præge Loven. Jeg har saaledes haft mere Indflydelse paa Lovgivningen, før jeg kom i Rigsdagen, end efter at jeg kom ind i denne.

Bernhoft sagde mig, at han var gaaet ud af Udenrigsministeriet som Chef for første Departement, fordi han ikke kunde forliges med Scavenius, og fordi denne støttede sig til den daværende Pressekonsulent, senere Professor *Aage Friis*, en Person som Bernhoft aabenbart ikke kunde fordrage. Dette gentog sig under Verdenskrigen, da Scavenius trak *Yde* frem og gjorde ham til fast Embedsmand i Ministeriet i Egenskab af Kontorchef. *Yde* var oprindelig engageret for Penge, som H. N. Andersen havde stillet til Raadighed. Han og Landmandsbanken havde i det hele en stor Indflydelse i Udenrigsministeriet under hele Verdenskrigen, og har det vel endnu.

Iøvrigt sagde Bernhoft, at han i Paris følte sig længere fra København, end om han havde været i San Francisco, formentlig fordi Ministeriet kun i ringe Grad havde Tid til at holde ham underrettet om Strømninger og Meninger. Derom synes baade det gamle Højreministerium og det nye radikale Ministerium at have været enige, at Gesandterne mere var Postkontorer eller Udførere af bestemte Ordre end selvstændige Repræsentanter for den danske Stat.

Førøvrigt var Frokosten, til hvilken Bernhoft indbød Clausen og mig, og i hvilken baade Denis Cochin, Marius Moutet o. fl. deltog, højst interessant, navnlig paa Grund af Ordvekslingen mellem de to nævnte, hvoraf Ministeren var konservativ og den Deputerede Social-Demokrat. Men det var en elegant Samtale i det skønne franske Sprog.

Skønt jeg ikke er nogen stor Gourmet, kunde jeg ikke undlade at gøre Bernhoft en Kompliment for den udmærkede Mad, vi fik. Retternes Art kan jeg ikke mere huske, men jeg husker meget vel, at det var overordentlig velsmagende altsammen. I den Retning er Paris den første By i Verden, og det er ikke alene i gode private Husholdninger, men ogsaa i gode Restauranter, at man faar fortrinlig Mad.

De tre Dage tillod mig iøvrigt at gøre et Besøg hos *Dauidsen* i Rue Fénélon. Som sædvanlig blev jeg meget venligt modtaget, men det var tydeligt, at *Dauidsen* regnede med, at Krigen vilde medføre en Forandring, saa at Indførslen fra Danmark var nærmest udelukket, og at alt beroede paa at lade Maskinerne lave i Frankrig. Senere, i Begyndelsen af 1919, sagde *Dauidsen* selv Kontrakten med F. L. Smidth & Co. op, efter at denne havde været siden før Aarhundredskiftet. Dette førte til, at vi kort derefter etablerede *Schaeffer* i Paris som vor Agent i Løbet af 1919, og at vi i Begyndelsen af 1920 lejede eget Lokale i Rue Pigalle.

*

Clausen og jeg rejste fra Paris over Svejts hjem. Vi blev meget elskværdigt behandlet af *Engelsted*, der fulgte os til Stationen skønt den laa langt borte fra hans Bopæl. Det var ikke mere end rimeligt, at jeg gjorde Gengæld ved at aflægge ham og hans Frue (f. *Dinesen*) en Visit, da jeg næste Gang kom til Paris. Jeg mindes den venlige Modtagelse, jeg fik af Fru *Engelsted*. Jeg kan godt forstaa, at baade han og hans Frue er meget værd ved deres Venlighed mod de Danske, som kommer til Frankrig, ganske bortset fra, hvad han ellers udretter paa Legationen.

Rejsen til Svejts var ikke fri for at skaffe nogen Forkølelse, da der ikke var Tale om Sovevogn. Gennem Svejts var der overordentlig smukt, og skønt jeg var træt, havde jeg den største Lyst til at spadseres langs med *Genfersøen*.

I Zürich søgte vi straks den danske Konsul, men trods al Umage lykkedes det os ikke at træffe ham hjemme. Først næste Morgen fandt vi ham paa hans Kontor. Han kunde jo i Virkeligheden ikke gøre noget for os og var som Svejts'er ikke synderlig kendt med danske Personer og danske Forhold. Vi telegraferede straks til *Moltke* og *Etatsraad Andersen* i Berlin samt til København, men af disse havde kun Telegrammet til *Andersen* den forønskede Virkning, men den var ogsaa god. Han havde samme Aften, som han modtog Telegrammet, været hos Rigskansleren, og denne havde

umiddelbart hjemmefra skrevet et Par Ord til de paagældende Autoriteter, saa at den tyske Generalkonsul i Zürich sagde: »Sie müssen aber sehr angesehene Leute sein«. Faktisk naaede vi hurtigere fra Zürich end Prins *Axel*, skønt han var kommet før os fra Italien, hvor han havde besøgt sin Kone, og naturligvis havde sat sin Fader og Gesandten i Bevægelse for at hjælpe sig. Han boede paa samme Hotel som vi og fulgte os paa Jernbanen. Først flere Dage senere lykkedes det ham at slippe derfra. Han bad mig telefonere til Faderen og meddele hans Skæbne, hvad jeg da ogsaa gjorde.

I Hotellet i Zürich boede iøvrigt den unge *Benzon* (Søn af Alfred *Benzon*), som havde giftet sig med en ungarsk Grevinde . . .

Iøvrigt brugte vi Tiden til at gaa i Butikker og til at spadsere langs med Zürichsøen ad en særdeles smuk Spadseresti, og saaledes gik de Par Dage, vi nødtvungent maatte tilbringe i Zürich. Saa vidt jeg mindes, kom vi dertil om Aftenen og behøvede kun at blive een Dag over for allerede den 3. Dag om Morgenens at kunne tage over München og Berlin hjem.

*

I Tyskland blev vi meget høfligt behandlet, men fik overordentlig ringe for ikke at sige slet ingen Kost. Da vi var kommet over Bodensøen og kørte gennem Bayern, havde vi Plads i den saakaldte »Speisewagen«. Den første »Speise« var en saakaldt Gerstensuppe, som var kogt Vand med rigeligt Peber og nogle faa Gryn paa Bunden. Anden Ret gav sig til Kende, længe før den kom ind i Spisesalen, ved sin Lugt, det var Kuller fra Nordsøen. Tredje Ret, en Kødret, fik vi slet ikke, da vi ikke havde Kødkort, og fjerde Ret var en Dessert, der var noget slemt Klister. Det eneste gode var Rhinskvinen, som vi drak dertil.

Følgen var jo ogsaa, at navnlig Clausen var dygtig sulten, da vi kom til München, men alle vore Anstrengelser førte ikke til mere end to Gaaselaar, der kostede en uhyggelig Masse Penge. I Mün-

chen var der hverken Øl, Mælk, Æg, Smør, Brød eller andre naturlige Retter. Vi kom allerede sent til Hotellet, og det kan jo have gjort noget, men hvad der ogsaa bidrog dertil var, at vi først maatte paa Paskontoret, som var temmelig langt fjernet fra Hotellet, for at vise vore Pas, der sidst var viseret i Zürich. Heldigvis havde vi taget lidt Kaffe med, som det lykkedes os smugle ind i Tyskland. Jeg tror dog, at vi delte broderligt med Toldbetjentene. Mit Forslag var da, at vi skulde koge Kaffe med Brugen af et rent Lommestørklæde som Kaffepose. Det syntes Clausen ikke rigtig om, og i Berlin sendte han da ogsaa Kaffen i Køkkenet med det Resultat, at der vel kom Vand tilbage, men ikke Kaffe, saa at han atter tyede til det af mig foreslaaede rene Lommestørklæde og kogt Vand.

Heller ikke Sukker fandtes i Tyskland, men i Stedet fik man nøjes med Zaccharintabletter. Brødet var miserabelt, og for en Del bestod det af bagte Kartoffelstumper.

*

I København fik vi Rede paa den forventede gode Overenskomst med England, men kort efter kom Telegrammet, hvis det ikke allerede var kommet i Forvejen, som meddelte, at hele Arrangementet var gaaet i Stykker. Den store Rejse til England og Frankrig havde ikke ført til noget Resultat, vel nærmest fordi Fordringerne fra Ententeside var ret store, og Lysten fra dansk Side til at gaa ind paa disse Krav ret lille.

Jeg tror fremdeles, at det havde været klogt, om man havde optaget Forhandlinger med Paris, men hvorom alting er, saa havde det været rigtigt i Tide at slutte sig sammen med Sverige og Norge eller i hvert Fald ikke tillade disse Lande at gaa langt forud for os i Aftalerne med Amerika og England. Jeg havde i denne Anledning en Samtale med Udenrigsministeren, der væsentligt er en kold og kritisk Natur, der ikke selv har meget Initiativ, men overlader dette til andre. Han er en velbegavet Mand, men »han holdt for længe paa den gale Hest«, som den franske Gesandt, *Conty*, sagde.

VI. Forholdet til USA

Saaledes blev ogsaa *Chr. Cold's* Rejse virkningsløs. Faa Dage før han rejste, meddelte han mig i Fortrolighed, at han agtede sig til Washington. Væsentligst syntes det at være paa Det Forenede Dampskibs-Selskabs Vegne, i hvert Fald ønskede han paa det Tidspunkt ikke noget Mandat hverken fra Erhvervenes Fællesudvalg eller fra Udenrigsministeriet. Det lykkedes mig i samme Telefonsamtale at faa ham til at acceptere *Prior* som Ledsager, idet jeg anførte overfor ham, at der jo vilde blive stillet Spørgsmaal, som han ellers ikke kunde besvare. Ligeledes lykkedes det, takket være *Priors* store Imødekommenhed, at formaa denne til med kort Varsel at tage til Washington.

Han og *Cold* havde en lang Forhandling i Washington med de forskellige Autoriteter, som kunde have ført til en Afgørelse, men de mange Vanskeligheder, der gjordes fra Ministeriet baade den gang og senere, forhindrede, at der blev et Resultat.

Først hen paa Foraaret 1918 blev det for broget for *H. N. Andersen*, som mærkede, at hans Skibe mere og mere gled ud af hans Hænder og maatte følge Ordrene fra Shipping Board, der næppe altid var i dansk Skibsfarts Interesse. Han foranledigede da, at Spørgsmaalet blev taget op af Skibsfarten, og at denne besluttede sig til at dirigere en Delegation til Washington for at sige til Amerikanerne, at saaledes kunde det ikke gaa, og at dansk Skibsfart vilde foretrække at lægge Skibene op, fremfor vedblivende at sejle under de Vilkaar, som da bødes. *Clan* sendte Bud efter *Clausen* og mig forat meddele os dette og spørge, om vi ikke kunde ønske at slaa Følge. Det var aabenbart ikke Ministeriets Hensigt at anmode os om at gøre Rejsen, og paa Forslag af mig, hvortil *Clausen* ganske sluttede sig, svarede vi da, at det faldt os ikke ind.

Sagen var jo nemlig den, at i Vinteren 17–18 var Ledelsen af Forhandlingerne gaaet over fra os til Udenrigsministeriet. Dette var fuldkommen logisk, fordi vi ikke mere havde at gøre med Klausuler, der sluttedes med de private, men med Krav til den danske Regering. Men det havde ført til, at Forhandlingerne var gaaet i Staa og havde skiftet Karakter. Det var ikke mere praktiske Resultater, det kom an paa, det var en Dækstilling bag velformede Noter, som blev Hovedsagen, og det tog Tid at lave saadanne Noter; mellem Spørgsmaal og Svar gik der Maaneder. Det var derfor naturligt, at Clausen og jeg svarede, at fra vor Side var der ikke noget i Vejen, thi noget var bedre end intet, og der syntes ikke fra amerikansk Side at blive rejst nogen alvorlig Indsigelse mod Anvendelse af de to Organisationer og den allerede bestaaende Overenskomst som Sikkerhed for Indførslen, hvilket fremgik af Colds og Priors Forhandlinger i Efteraaret 1917.

Meget mere var det Ministeriets egen Sag at tage Stilling til de Krav, der rejstes fra amerikansk Side om Indskrænkning i Landbrugskontingentet til Tyskland, thi derpaa beroede i Virkeligheden Overenskomsten. Det kunde derfor ikke nytte noget, at Skibsfartens Delegerede samt Clausen og jeg kom til Washington, naar vi mødte Modstand i vort eget Ministerium, og der var ingen af os, hverken Clausen eller jeg, der havde Lyst til paa disse Vilkaar at optage Forhandlingerne, ganske bortset fra, at det var vanskeligt for os begge at være borte i Maaneder, der let kunde blive til halve eller hele Aar.

Imidlertid fik jeg underhaanden gennem *Sthyr* at vide, at Ministeriet opfattede dette Svar som et officielt Svar fra Grosserer-Societetet og Industriraadet, der havde givet Afslag paa at deltage i Sendelsen til Washington. Det passede Udenrigsministeren politisk meget godt, og mig desto daarligere. Jeg gik derfor straks til Clan og spurgte ham, om det virkelig havde været Mening, at hans Spørgsmaal til Clausen og mig skulde opfattes som en Henvendelse fra Ministeriet, og da han besvarede dette med Ja, tog jeg det Forbehold, at jeg straks vilde lade Clausen det vide samt sammenkalde Industriraadets Delegerede. Dette skete samme Dag, idet

ogsaa Clausen var til Stede og foreslog, at vi skulde underrette Ministeriet om, at vi var villige til at sende en Delegeret til Washington, men maatte gøre det til en Betingelse, at Ministeriet selv var repræsenteret derovre. Jeg sluttede mig gerne til dette Standpunkt og var enig med Clausen, da han foreslog Clan.

Efter at vor Skrivelse til Ministeriet var afgivet, gik jeg straks til H. N. Andersen, som var enig med Clausen og mig, og som straks havde en Samtale pr. Telefon med Clan om Sagen. Han bad ham telegrafere til Udenrigsministeren, der imidlertid var rejst til Voergaard, at han ganske delte min Opfattelse, og at han sluttede sig til Forslaget om at sende Clan til Washington. Først et Par Dage senere kom *Scavenius* hjem fra Voergaard og havde et Møde, ved hvilket Ministeriet var repræsenteret af ham, *Zahle* og *Rode*, samt saavidt jeg husker af Landbrugsministeren, *Kr. Pedersen*, der dog som sædvanlig gjorde en ganske overflødig Figur. Foruden de Delegerede fra Skibsfarten (*Cold*, *A. O. Andersen* og *Reinhardt*) var Etatsraad Andersen til Stede og Delegerede fra Landbruget, nemlig *Sonne* og *Madsen-Mygdal*, altsaa de samme, som iøvrigt var Medlemmer af Erhvervenes Fællesudvalg. Ved denne Lejlighed vilde Ministeriet presse Clausen og mig til at give Tilsagn om vor Rejse til Washington, men jeg fremhævede overfor Udenrigsministeren samt overfor Rode paa given Foranledning, at vel var vi uden Betænkning gaet baade til London, Paris og Berlin, men alle Gange havde det været paa Ministeriets Opfordring og med Fuldmagt til at slutte; her var det imidlertid anderledes. Her var det kun en Henstilling, om vi havde Lyst, men uden noget Mandat til at afslutte, og da Vanskelighederne ikke beroede paa os, fordi der ikke var nogen Tvist om Klausulerne eller de for dem givne Garantier, men det derimod drejede sig om Regeringens Stilling til Landbrugets Udførsel, maatte vi holde for, at det var rigtigt, at Ministeriet delegerede en Person til at handle paa sine Vegne. Mødet sluttede forsaavidt uden Afgørelse, men det var klart, at Udenrigsministeren var meget gnaven. Hvad Clausen og mig angaar, havde vi altfor vanskeligt ved at rejse med faa Dages Varsel, og Amerikabaadens Afrejse rykkede uhyggeligt nær. Dertil kom,

at baade Clausen og jeg daarligt kunde være borte paa længere Tid, og man maatte være forberedt paa, at Opholdet i Washington trak ud. Det viste sig da ogsaa, at de Delegerede først kom hjem hen paa Efteraaret, saa de maatte tilbringe det meste af Sommeren i Washington trods den uhyggelige Varme.

Først Dagen efter fik Clausen og jeg en Skrivelse fra Ministeriet om, at de havde besluttet sig til at følge vor Opfordring og sende Clan til Washington, men der tilføjedes en Opfordring til Grosserer-Societetet og Industriraadet om at sende os med som Delegerede.

I Mellemtiden havde vi talt med *Harald Nielsen* for at formaa ham til at gøre Rejsen og gøre sig klar til denne, lidet anende at han jo aldrig skulde komme hjem igen.

*

Resultatet af hele denne Kampagne blev, at Clan og Harald Nielsen rejste. Den sidste gjorde udmærket Fyldest i Washington; derimod var de hjemvendende Delegerede for Skibsfarten meget utilfredse med Clan, der synes, da han stod alene, at have befundet sig som en Person mellem to Stole, nemlig paa den ene Side Erhvervene, paa den anden Side Ministeriet, eller om vi skal vælge et andet Udtryk, paa den ene Side de Allierede, paa den anden Side Tyskland. Virkningen heraf blev, at Clan repræsenterede en høj Grad af Usikkerhed, og hans Telegrammer hjem bragte ikke Sagen nærmere, men tværtimod forhalede de Afgørelsen. Heller ikke *Arnstedt* og *Valentius* saa lidt som Harald Nielsen var i deres Breve begejstrede for Clan, der vel er et elskværdigt Menneske, men lidet egnet til at staa paa egne Ben.

I New York døde Harald Nielsen pludselig af spansk Syge. Jeg havde troet, da jeg bad ham rejse, at Rejsen tværtimod skulde gøre ham godt ved at skaffe ham en paatvungen Ferie, thi det stod mig klart, at der var alvorlig Fare for ham, hvis han blev hjemme, navnlig paa Grund af hans Maade at arbejde paa. Der var sjældent nogen Dag, hvor han kom tidligere hjem end Kl. 11 eller 12,

og vel at mærke fra Arbejdet ikke fra Fornøjelser. Det var derfor ikke underligt, at han bukkede under for den spanske Syge, saa meget mere som han bar paa en Benmarvsbetændelse, han havde paadraget sig i Troperne, og som ikke var uden Fare for ham.

Industriraadet søgte paa enhver Maade at indløse sin store Gæld til ham for hans fortræffelige Arbejde, og samlede en Kapital af ca. 150 000 Kr. til Pensionering af hans Hustru og Understøttelse for hans Børn. Hustruen brød ud i en hysterisk Graad, da hun saa mig i Kapellet paa Kirkegaarden, fordi hun, som hun senere skrev til mig, i mig saa Personifikationen af hendes Ulykke. Nogle af Pengene blev sat fast til Fordel for Harald Niensens brave Forældre, som han havde understøttet paa deres gamle Dage. Han var Søn af en Haandværker (Tømrersvend) og havde ved egen Hjælp og H. N. Andersens Understøttelse arbejdet sig opad med en ukuelig Energi.

Hans Efterfølger i Erhvervenes Fællesudvalg som Sekretær blev *Aage Møller*, Søn af en Bryggeriejer i Aarhus, og ligesom Harald Nielsen opdraget som Købmand. Han havde før Krigen været nogle Aar i Mexico. Selvom han paa ingen Maade naaede Harald Nielsen i Dygtighed, var han et elskværdigt og intelligent Menneske, der gjorde god Fyldest i denne Stilling, indtil ogsaa han pludselig døde som Følge af en Sukkersyge. Jeg havde ingen Anelse om, at hans Dage var talte.

Krigen har været haard mod os i Industriraadet, men det er jo ikke noget imod, hvad Krigen har betydet for de krigsførende og andre Lande, hvor Millioner af Mennesker er bukket under dels paa Slagmarkerne dels paa Hospitalerne og hjemme. Danmark er i Sandhed kommet forholdsvis let gennem Krigen.

*

Først den 18/9-1918 blev Overenskomsten underskrevet, og først da kunde vi gøre de første Skridt til at genaabne Tilførslerne til Danmark. Der er ingen Tvivl om, at meget vilde have været vundet, hvis vi allerede det foregaaende Efteraar havde afsluttet med

Amerika, og det er min Tro, at Tyskland ikke vilde have turdet paa dette Tidspunkt afskære al Forbindelse mellem Danmark og Vestmagterne, hvis dette var sket, lige saa lidt som Tyskland turde sætte Sagen paa Spidsen, da der var Tale om Tilførslerne til de neutrale Lande og Formindskelse af Tilførslerne til Tyskland af den Grund. Der er jo ikke nogen Anledning til at tro, at Tyskland skulde have været mere fjendtligt stemt mod os end mod Norge, tværtimod havde det ogsaa for Tyskland sin Interesse at genaabne Forbindelsen med Verdensmarkedet via Danmark, selvom dette skulde købes med nogen Formindskelse af Landbrugsindførslerne.

Saaledes blev 1918 et dyrere Aar for Danmark end det efter min Mening behøvede at have været. Var vi i Tide gaaet sammen med Norge og Sverige, kunde meget have set anderledes og bedre ud. Det som i særlig Grad paavirkede Scavenius, der var den eneste Person, som havde nogen virkelig Indflydelse paa Afgørelsen af disse Spørgsmaal, var hans Tro paa, at Tyskland tilsidst vilde sejre. Denne Tro havde han formaaet at indgyde det meste af Ministeriet, og det var den, som foranledigede Conty til senere at udtale, at han indtil det sidste havde holdt paa den gale Hest.

VII. Min Rigsdagsvirksomhed

Det var egentlig et Tilfælde, der førte mig ind i Rigsdagen. Etatsraad *Hammerich*, der var Medlem af Ingeniørforeningen, repræsenterede 6. Kreds og de konservative i Folketinget. Kun 7 eller 8 Medlemmer havde Partiet, og desto mere Arbejde faldt der paa den enkelte og særlig paa Etatsraad *Hammerich*, der var Forsamlingens eneste Ingeniør. Det var derfor naturligt, da han pludselig døde, at jeg tog Initiativet til at skaffe Ingeniørstanden repræsenteret i Folketinget. Jeg henvendte mig derom først til den daværende Havnebygmester, senere Havnedirektør og nu Borgmester *H. C. V. Møller* og fandt Forstaaelse for Opgaven.

Vi sammenkaldte da alle de Medlemmer af Ingeniørforeningen, der ønskede at deltage, og som vilde stemme konservativt, til et Møde, der fandt Sted i Industriforeningens Foredragssal. Paa dette Møde forelagde jeg Tanken for Forsamlingen, og den fandt almindelig Tilslutning blandt de ikke faa mødte. Der nedsattes et Udvalg og allerede ved den første Lejlighed, som derpaa blev givet, opfordrede man mig til at modtage Valget. Mit Svar var et ubetinget Nej, dertil havde jeg ikke Tid og Kræfter. Vi forsøgte da i Udvalget at finde en Person blandt Ingeniørerne, som kunde samle Stemmerne, men vore Henvendelser til forskellige var alle frugtesløse. Paany skete Henvendelsen da til mig om at modtage dette Hverv. Hvad der slog Hovedet paa Sømmet og bestemte mig, var *Valdemar Rørdam's* Digt om Sønderjylland, som han havde tilsendt mig. Jeg mindes, at det var paa en Køretur til Køge en Lørdag Aften for at gaa paa Jagt i Gl. Køgegaards Skove, at jeg besluttede mig til at modtage Valget. Jeg blev da valgt uden Modkandidat i 6. Kreds, fordi dette Suppleringsvalg blev betragtet som en Del af det umiddelbart foregaaende Folketingsvalg, der havde været et saakaldet Fredsvalg. Valghandlingen var let nok . . .

Foruden de Motiver, jeg ellers kunde have, var Hensynet til Industriraadet og den dertil knyttede Virksomhed under Krigen af ikke ringe Vægt. Valget fandt Sted i Slutningen af 1915 kort efter, at Industriraadet havde sluttet den engelske Overenskomst. Paa dette Tidspunkt troede jeg, som saa mange andre, at Krigen højt kunde vare 1/2 eller et helt Aar til. Mindst af alt regnede jeg med, at der vilde hengaa 3 Aar, inden der blev Fred mellem de Allierede og Centralmagterne, og en endnu ubekendt Aarrække, inden der blev Fred i Europa. I dette Øjeblik, hvor disse Linjer skrives (Sommeren 1920), kan det end ikke ses, om ikke Krigen bryder ud igen med fornyet Magt for at holde Rusland i Skak.

Krigen drejede sig om Europas Skæbne, og ingen vil være i Tvivl om, at Danmark har været i alvorlig Fare. Atter og atter udtalte de fremmede Gesandter, baade den tyske og den engelske, at af alle Stater, som ikke deltog i Krigen, var Danmark den, der var i størst Fare for at blive inddraget i denne.

Der var saa meget mere Grund for mig til at indtræde i Rigsdagen, som det hurtigt viste sig, at der hverken i Folketinget eller i Landstinget, hvor de konservative var langt stærkere repræsenteret, var noget Kendskab til eller Indblik i de udenrigspolitiske Forhold. Ligesom jeg med roligt Overlæg har sagt Nej til Kongens Tilbud om at overtage Konseilpræsidiat, før Verdenskrigen brød ud, og aldrig har fortrudt dette, har jeg ogsaa af en god Vilje arbejdet paa, at de udenrigs-politiske Forhold ikke blev inddraget i Valgkampen i April 1918.

Min Opfattelse af Ministeriets Virksomhed og Danmarks udenrigs-politiske Forhold vil tilsidst fremgaa af Bogen »Erik Scavenius og Genforeningen«, som jeg skrev i Sommeren 1919 og derefter udgav anonymt. Mine Grunde til at holde Værket anonymt var dels, at jeg ikke ønskede paa det daværende Tidspunkt, at Værket skulde opfattes som et partipolitisk Indlæg, dels at jeg satte Pris paa, at det virkede ved sin egen Vægt og sine egne Argumenter.

Naar min Modtagelse af Rigsdagsmandatet ikke uden Grund blev kritiseret fra forskellig Side bl. a. i Industriraadet, fremhævede jeg, at jeg forøgede min Indflydelse som Formand for Industri-

raadet, hvilket var af Betydning, saa længe Krigen varede, og maaske ogsaa efter denne ved Forhandlingerne om de Handels-traktater, som maatte afløse de nuværende. I dette Øjeblik er jeg Industriraadets Repræsentant i Kommissionen for Handelstrak-taterne, derunder ogsaa for det skandinaviske Samarbejde, og endnu har jeg ikke opgivet Haabet om at kunne varetage dette Hverv sammen med Formandsskabet i Industriraadet.

*

Da jeg indtraadte i Rigsdagen, var det ikke just med Begejstring eller med stor Lyst, dertil havde jeg formeget Kendskab til politi-ske Forhold, saaledes som de havde vist sig for mig i Borgerrepræ-sentationen, af hvilken jeg var Medlem i 4 Aar, og som i mange Maader præges af Arbejdet i Folketinget, dels fordi det er de samme Mennesker, dels fordi den ledes og Arbejdet udføres efter de samme Principper.

Den første Gang, jeg gav Møde i Folketinget, var til et Aften-møde, og der faldt da ogsaa straks Indenrigsministeren (*Rode*) over mig for om muligt straks at gøre mig umulig. Det samme gjaldt Folketingsmanden fra Mariager, *H. P. Hansen*, kaldet Spytte-Hansen. Den sidste værdigede jeg ikke andet Svar, end at jeg ikke vilde optage Diskussionen med ham efter den Tone, han havde anslaaet, men Rode kunde jeg ikke affærdige saadan. Hel-ler ikke var hans Tone af samme uartige Slags, skønt den var ubehagelig nok. Naa, jeg klarede mig nogenlunde, og det blev ikke sidste Gang, jeg stod i Strid med disse to Medlemmer. Med Hansen blev jeg ganske gode Venner, fordi han greb en Lejlighed til at rose min Tale, hvilket atter gav Anledning til, at jeg hilste paa ham, noget som jeg havde undladt i hele Mellemtiden. Da han samlede Penge til Falslev-Vindblæs Sogneraad, der maatte understøtte Arbejderne fra »Dania«, »Cimbria« og »Kongsdal«, medens disse Fabrikker stod mere eller mindre stille, og da denne Kommune var nærved at gaa fallit af denne Grund, lykkedes det mig gennem Ing. Larsen at faa Bestyrelserne til at laane Kommu-

nen 50 000 Kr. med klar Bevidsthed om, at disse Penge næppe nogensinde kunde udredes igen.

Rode havde jeg baade Sammenstød og behagelige Forhandlinger med. Han var en ihærdig og foretagsom Indenrigsminister, en Mand, der ikke skaanede sig selv, men heller ikke var nogen behagelig Modstander. Hans Polemik gik ud paa at reducere Modstanderen saa meget som muligt uden Hensyn til, om just han havde Ret eller Uret i selve Sagen. Han var en udpræget Partipolitiker, og det var ikke uden Grund, at jeg senere ved en Lejlighed under Bifald fra Folketinget imødegik Rode med den Bemærkning, at jeg dog ikke sad i Skabet, og han ikke var Kriminaldommer.

Som Indenrigsminister lagde han al Vægt paa at forsone alle Parter, især Social-Demokraterne, men han blev af denne Grund en meget kostbar Minister for Landet. Den Støtte, han havde i Departementchef *Vedel*, var ikke meget værd, enten det nu var, fordi *Vedel* som Embedsmand gik i samme Retning, eller af andre Grunde. Han udnævnte ogsaa *Martensen-Larsen* til Ministeriets Repræsentant overfor Den overordentlige Kommission, og det var sikkert efter *Vedels* Forslag, og fordi denne vel vogtede sig for at rode sig mere ind i Sagen end nødvendigt. Allerede fra August 1914 var jeg Medlem af Den overordentlige Kommission, men dette fortjener en særlig Omtale. Nu tilbage til Rigsdagen.

*

I de to Aar, jeg var Medlem af Folketinget, fra Dec. 1915 til April 1918, fik jeg rig Lejlighed til at være Ordfører for Partiet, fordi vi ikke var mere end 7 mand høj og skulde have en Ordfører i alle Sager. Det kneb jo for mig at faa Tid nok til at forberede mig, ofte maatte jeg nøjes med de Notater, som jeg kunde tage under de foregaende Taler, og sjældent eller aldrig fik jeg Tid til at skrive en Tale i Forvejen. Dels var jeg stærkt optaget af Industriraadets Handelsoverenskomster og Den overordentlige Kommission, mere og mere maatte jeg forsømme F. L. Smidth & Co.,

men hvad Rigsdagen angik, maatte jeg indskrænke mit Arbejde til det strængt nødvendige, ligesom jeg ofte var fraværende fra Møderne, bl. a. paa Grund af Rejser i Udlandet. Jeg lærte jo at arbejde hurtigt og klare mig med lidt, men tilfredsstillende for mig selv kunde det ikke være.

Størst Fyldest gjorde jeg vel nok i Jernbaneudvalget, men det var mig en stor Skuffelse, at Landstinget ganske glemte de Aftaler, der var truffene paa de fælles Partimøder om min og Partiets Stilling i Folketinget, saa at Landstinget henimod Valget 1918 ikke alene stemte en bloc for de af Ministeren foreslaaede Baner, men endog for en Række Baner, som han ikke havde foreslaaet, men kasseret for dog at vise nogen Økonomi. Det var klart, at Hensynet til Vælgerne her var det afgørende, men jeg kan ikke komme bort fra, at det var en ynkelig Politik, som umuligt i det lange Løb kunde samle Partiet om et fast Program. Bedre var derfor mit Standpunkt, saaledes som det fik Udtryk i den Mindretalsbetænkning, jeg skrev fra Udvalget. Jeg lod først de andre 14 skrive deres Betænkning, og derefter skrev jeg min. Det var mig derved muligt at forme den som en Kritik af de 14s Fremgangsmaade.

Med Jernbaneudvalget var jeg i Sommeren 1917 paa en Rejse i Jylland. Formanden for Udvalget var Social-Demokraten *Andreasen* fra Næstved, der ligesom de fleste andre Medlemmer var Jyde. Han udviklede sig paa Rejsen mere og mere i ministeriel Retning og endte med at bruge de samme Udtryk som Frederik VIII, om »de kære Beboere af Skagen« o. s. v. Det var klart, at han gik med en Trafikminister i Maven. Nu i 1920 er hans Chancer ikke just helt saa store, med mindre da Bolchevikerne faar Magten i Europa, og det ogsaa fører til en Omvæltning i de politiske Forhold i Danmark. Stor Fare for dette tror jeg personlig ikke paa. Iøvrigt var Rejsen med Rigsdagsmændene i det store og hele behagelig. Nogle af disse, navnlig Gaardmændene af Venstre, syntes jeg særdeles godt om. En Mand som *Karl Sørensen Øland* eller *Søren Sørensen* satte jeg som Kolleger megen Pris paa. De var heller ikke bange nogen af disse to for at udtale deres Tilslutning til mine Taler, naar det iøvrigt faldt sammen

med deres egen Opfattelse, saaledes som Tilfældet var, da jeg talte om Udløbet fra Ringkøbingfjord eller om Vildmoserne.

Min Folketingsvirksomhed vil bedst kunde bedømmes af »Folketingstidende« af den, som har Mod og Lyst til at gennemarbejde dette vidtløftige Stof. Hvad der ikke findes i denne, er de lukkede Møder. Det formede sig gerne saaledes paa disse Møder, at først talte *Zahle*, derefter *Scavenius* og af Oppositionen i Reglen kun *Neergaard* og jeg. Neergaard nøjedes som oftest med Spørgsmaal, medens jeg ud af min halvpolitiske Viden mere eller mindre støttede Udenrigsministeren.

I Løbet af den Tid, i hvilken jeg har kendt ham, fra 1914 og Krigen igennem, har han forandret sig ikke lidt. Han var baade elskværdigere og dygtigere, mere paa sin Plads i Begyndelsen af Krigen, da Tyskland virkelig var overlegent, og han havde Ret i sin Opfattelse, end senere hen. Aabenbart kunde han ikke taale at have Uret eller blive modsagt. Dette gjaldt ikke alene Modstandere, men ogsaa Venner. Jeg har saaledes ved et Møde i hans Værelse i Udenrigsministeriet set ham være nær ved at kaste Blækket i Hovedet paa Rode, fordi denne kom med en Udtalelse, der ikke behagede ham. Noget saa kolerisk som *Scavenius* skal man lede længe om. Det var klart, at han befandt sig meget ilde overfor en stor Forsamling, der ogsaa rummede hans Modstandere. Hans Udtalelser i Rigsdagens lukkede Møder var alt andet end diplomatiske eller vindende. Det bedste Indtryk af *Scavenius* fik man paa Tomandshaand, jo flere der var til Stede, jo mere arrig blev han, og des mindre syntes man om ham. Sammenstød har jeg egentlig aldrig haft med *Scavenius*, naar undtages et enkelt Møde. Jeg maa sige, at han altid har været elskværdig og høflig imod mig og loyal i sin Maade at behandle Sagerne paa. Først da Tyskland var knækket sammen, var hans Politik ikke mere en Politik for Landet, men for Partiet. Hvis han var gaaet i Tide eller havde fulgt mit Raad under den vestindiske Affære, at danne et Samlingsministerium, vilde meget i Danmark have udviklet sig anderledes. Maaske er det heldigt af sociale Grunde, at det ikke skete, men da jeg altid har sat de udenrigs-politiske Forhold øverst paa Listen,

vil man ikke undre sig over, at jeg endnu med et Suk tænker paa, hvad Scavenius og Zahle kunde have gjort.

*

Under Valgkampen i Foraaret 1918 var min Indsats navnlig den, at jeg ved at tale for Scavenius søgte at forhindre, at Partiet i dette udenrigs-politiske Stykke tog Parti mod Ministeriet. Selve Valgene bekræftede Rigtigheden af denne Opfattelse, thi der er ingen Tvivl om, at det Flertal, som Ministeriet erhvervede, og som tillod det at blive siddende indtil Foraaret 1920, skyldes Forholdet til Tyskland og i og for sig en rigtig Vurdering af Faren ved at komme i Strid med dette Land.

Det var ogsaa denne Opfattelse, som foranledigede *Andersen's* og *Scavenius'* Holdning i det vestindiske Spørgsmaal. De troede med Rette eller Urette, at en Bevarelse af Ejendomsretten til de dansk-vestindiske Øer paa een Gang vilde bringe os i Strid med De Forenede Stater og vanskeliggøre Forholdet til Tyskland. Kun ved, at vi i Tide skilte os af med Øerne, kunde denne Fare undgaa.

Efter bedste Evne søgte jeg at bevare Øerne for Danmark, men end ikke Det konservative Parti var jo i dette Stykke enig, og det var kun en Fløj, omend en større Fløj af dette, samt en lille Fløj af Venstre, der i saa Henseende var Modstandere af Ministeriet. Noget økonomisk Tab tror jeg ikke, vi har lidt ved at kvittere Vestindien. Naar vi efter min Mening skulde fastholde disse Øer, var det heller ikke af økonomiske, men af nationale Grunde, et Motiv der kun i ringe Grad talte til de Radikales Følelser . . .

Den vestindiske Affære har sin egen Historie. Ogsaa her vil Referater fra Møder og fra Tingets Forhandlinger samt fra den vestindiske Kommission bedre kunne skildre, hvad der foregik, end jeg efter Hukommelsen kan gentage her. I Udvalget gjorde *Fraenkel* et stort Arbejde. *Schovelin*, der som sædvanlig brugte sit Talent, mere gaaende ud paa at kunne forme, hvad vi blev enige om, gjorde just ikke noget overvældende Arbejde. *Goos* var ogsaa Medlem af Udvalget. Det var en af hans sidste politiske Handlinger. Ogsaa han var en Modstander af Salget.

Det kneb for Udvalget at faa Andersen til at give Møde for Kommissionen. Intet er ham mere ubehageligt end at tale til Offentligheden eller være under dennes kritiske Kommando. Dobbelt vanskelig var jo ogsaa Situationen, fordi der næppe er nogen Tvivl om, at han stod bagved Ministeriet, naar det gjaldt Salget, men at han nu, da det kom til Stykket, følte sig stærkt paavirket af den konservative Modstand mod dette.

Fra Forhandlingerne i den vestindiske Kommission mindes jeg særligt Dr. *Hindhede's* Indlæg. Denne havde jeg kun kendt fra hans offentliggjorte Artikler, der vel var ensidige, men ikke uden Dygtighed. Han gjorde et alt andet end sympatisk Indtryk, dertil var han for fanatisk og for lidet elskværdig. Det gik med ham modsat af Fru *Hiort-Lorentzen*. Jeg havde forberedt mig paa at synes godt om *Hindhede*, men følte mig stærkt frastødt af hans Ydre; med Fru *Hiort-Lorentzen* var det omvendt. Dér havde jeg forberedt mig paa at føle mig frastødt, men følte mig paa ingen Maade usympatisk berørt ved at høre eller se hende, uagtet jeg ikke kunde dele hendes Opfattelse af Befolkningens Tarv -. Et fortrinligt Indtryk gjorde de Taler, som Professor *C. H. Ostenfeld* holdt.

*

Forud for Valget i April 1918 skulde jeg tage Bestemmelse om, hvorvidt jeg vilde blive i Rigsdagen eller ikke. Det stod mig klart, at jeg ikke kunde blive i Folketinget, fordi det stillede for store Fordringer til min Tid. I Virkeligheden maa den, der fuldt skal udfylde Stillingen i Folketinget, ikke have stort andet at gøre end at passe denne Virksomhed. Ikke mindst gjaldt dette under Krigen, hvor Rigsdagen var samlet hele Aaret rundt. Man tilbød mig at stille mig øverst paa Listen i København, men jeg bestemte mig til Slut til at søge Valg til Landstinget for at forsøge, om jeg kunde blive i Rigsdagen paa disse Vilkaar. Det, som holdt mig fast i Rigsdagen, var Industriens Interesser og Sammenspillet mellem Rigsdags-Virksomheden og Formandskabet i Industriraadet, hvilket sidste jeg betragtede som mit specielle Hverv.

Britiske tropper på vej gennem sønderskudt terræn på Vestfronten

Eric Scavenius – foto fra 1914

På fronterne i Vest og Øst vidner stadig flere massegrave om den blodige krigs ødelæggelser og tab. Her tyske soldatergrave i Flandern

Valget 1918 bragte vel mig ind i Landstinget, men førte tillige *Birck, Karstensen, Prof. Axel Møller* og *Ing. Korsgaard* ind i Folketinget, allesammen mere eller mindre mine Modstandere, fordi de troede, mindst maaske Prof. Møller, at Partiets Fremtid var knyttet til Imødekommenhed overfor de socialistiske Tanker, medens jeg tværtimod ser det konservative Partis Fremtid i Modstanden mod disse.

Dengang jeg stillede mig i 6. Kreds, havde jeg en Sammenkomst med Karstensen hos *Heine*. Det var klart, at Karstensen meget gerne vilde ind i Politik, og det var ham i høj Grad en Skuffelse, at Partiet foretrak mig fremfor ham. Nogle stemte dog for ham, saaledes *Johannes Hage* fra Nivaagaard. Jeg fremhævede overfor Karstensen, at det, der havde skadet Højre mere end noget andet, var, at den københavnske *Opinion* i de dannede Kredse mere og mere gik med Arbejderne mod Ministeriet *Estrup* og dets Politik, og det gjaldt derfor mere end noget andet om at vinde Overklassen tilbage. Karstensen derimod troede, og det samme gav han Udtryk for i en Samtale, som jeg senere havde med ham i 1918 i mit Hjem, at det, det gjaldt om var at vinde »Middelklassen« for konservativ Politik. Han overførte sine Erfaringer fra Godsejerne og fra sin Samtale med Grev *Frijs* derom til Industrien, som han betragtede som Byens Godsejere. Resultatet i 1918 har imidlertid, synes det mig, vist, at han havde Uret, og jeg havde Ret. Hvad det gjaldt om for mig som Folketingsmand var at vise Vejen og bryde Isen.

Det staar mig derfor klart, at jeg har udført dette Hverv, forsaa vidt det overhovedet da skyldes mig og min Virksomhed, og at jeg nu roligt kan trække mig tilbage. Selvom jeg ikke var blevet syg i Jan. 1920, var min Beslutning dog taget forlængst og meddelt flere, bl. a. *Piper*, nemlig at jeg ikke vilde modtage Genvalg til Landstinget. Heldigt var det, hvad der skete efter min Tilbagetræden, at *Drachmann* m. fl. kom ind, og at *Birck* og *Karstensen* forlod Partiet. Det sidste var mere, end jeg kunde haabe og ventede, men er et stort Gode for konservative Interesser. Prøvestenen paa denne forskellige Opfattelse var Trustloven. Jeg henviser i saa Henseende til mine Taler om denne Sag, som findes offentliggjorte i Bogen,

der bærer Titlen: »I Krigsaarene 1914–1919«. Birck, Karstensen og Korsgaard havde den modsatte Opfattelse, stærkt paavirket af Birck, der var mere Statssocialist end Konservativ. Det var klart, at de alle tre troede paa denne Maade at vinde »Middelklassen«, og de saa ikke, hvad der staar mig klart, at det ikke er Underklassen, men Overklassens Tab, som har skadet det konservative Parti i Danmark saa stærkt.

Jeg er glad over, at jeg fik Lejlighed til, inden jeg blev syg, i Nov. 1919 at holde min Tale om de socialpolitiske Problemer. Det vil heraf fremgaa, at naar jeg var Ordfører for Industrien, var det ingenlunde i forstokket Konservatisme, men derimod i rimelige Fremskridt, at vi fandt vore Idealer. Det er min Tro, at maaske mere end noget andet har denne Tale bidraget til Valgsejren i April 1920, selvom jeg fuldtud erkender, at Flensborg og Slesvig er den Hovedtap, hvorefter Valget drejede sig.

*

Februar 1917 bragte jo den skærpede Undervandsbaadskrig og som Følge deraf senere Amerikas Medvirking. Det stod mig klart, at Afskæringen af vor Handel med England let kunde føre til, at vi graviterede mod Tyskland, dels paa Grund af Forholdenes Styrke, dels fordi Ministeriet havde en stærk Tro paa Tysklands Uovervindelighed. Der var jo ogsaa meget, der talte for denne, men det vil allerede nu fremgaa af de Meddelelser, som er kommet, at man i Tyskland ikke saa lyst paa Sagen som paa Kongens Nytorv. Jeg fandt da ogsaa fuld Tilslutning i Partiet for mit Forslag om at henvende sig til Ministeriet i Anledning af Undervandsbaadskrigen. Mit Forslag fremsatte jeg i Mødet den 19–2–17 og det førte til en Skrivelse til Ministeriet, som afgik med Underskrift af *Jul. Wulff* og *E. G. Piper*, samt havde følgende Indhold:

Hr. Konseilspræsident: –

Den nøje Sammenhæng, i hvilken Bevarelsen af vort Lands Neutralitet staar med Opretholdelsen af Handelsforbindelserne til

begge Sider, har foranlediget Regeringen til, med Rigsdagens fulde Tilslutning, at afgive den Erklæring, at den vil paase, at Udførslen af Landbrugsprodukter til henholdsvis Tyskland og England, ogsaa efter den fra 31. Januar indtraadte Situation, kommer til at foregaa efter samme Fordelingsregler som hidtil.

Det er i nøje Overensstemmelse hermed, at Regeringen, saaledes som den har meddelt Rigsdagen, *samler sine Anstrengelser* paa at opretholde Udførslen til England, hvilket formentlig tillige er det faktiske Vilkaar for Opretholdelsen af Indførsler til Danmark vestfra.

Det konservative Folkepartis Rigsdagsmænd deler Regeringens Haab om, at dette maa lykkes. Men *saafremt* denne Udførsel efter en Genoptagelse skulde gaa i Staa eller blive væsentlig formindsket, vil der aabenbart derved indtræde den for Landet politisk farlige Situation, *at Landbrugsprodukter i store Mængder ophobes i Danmark* samtidig med, at Tyskland maa lægge megen Vægt paa at komme i Besiddelse af dem, selv til høje Priser. Det er øjensynligt, at denne Situation kan indtræde *med kort Varsel*.

Vanskeligheden ved en offentlig Drøftelse af de Forholdsregler, som denne Situation maatte kræve, ja endog blot ved en Drøftelse deraf paa et lukket Rigsdagsmøde, foranlediger Det konservative Folkepartis Rigsdagsmænd til nærværende fortrolige Henvendelse til og Udtalelse overfor Regeringen.

Saafremt Udførslen til England *ikke* skulde kunne opretholdes eller i hvert Fald væsentlig indskrænkes, maa der sørges for paa anden Maade at skaffe Afløb for Landbrugsproduktionens Overskud.

En Forøgelse af Udførslen til *Tyskland* udover denne Vinters hidtidige Niveau maa imidlertid bestemt undgaaes.

Den truende Ophobning af Lagre maa derfor effektivt forebygges ved, i første Række, at søge nye Afsætningsmuligheder, saasom i vore skandinaviske Nabolande, ligesom man ogsaa i Tide maa tage under Overvejelse, hvorledes og i hvilket Omfang det indenlandske Marked kan blive sat i Stand til at optage *flere* af vore

Landbrugsprodukter, uden at der derved paaføres det producerende Landbrug uforholdsmæssige Tab.

Det konservative Folkepartis Rigsdagsmænd tilbyder deres Medvirken hertil gennem Delegerede og opfordrer Regeringen til en Undersøgelse af disse Spørgsmaal med det Formaal for Øje at hindre *Ophobning af Landbrugsprodukter samtidig med, at der ikke sker nogen Forøgelse af Udførslen til Tyskland.*

VIII. Den skandinaviske Vareudveksling

Det ene af de Formaal, som er nævnt i Skrivelsen, nemlig Nedsættelsen af Priserne paa Landbrugsprodukter, har muligvis eller muligvis ikke paavirket Ministeriet, men hvad det andet Formaal angaar, nemlig en Modvægt i Skandinavien mod den ensidige Forbindelse med Tyskland, saa førte heller ikke dette til noget Svar fra Ministeriets Side, saaledes at vi kunde skønne, at Brevet havde nogen Virkning. Derimod førte det senere gennem *Drachmann's* og mit Arbejde til den skandinaviske Vareudveksling. Der er god Grund til at tro, at vor Aktion fandt fuld Forstaaelse fra *Erik Scavenius'* Side. Med denne gik det iøvrigt til paa følgende Maade.

Drachmann tilbød at rejse til Stockholm og Kristiania. I Stockholm kom han i Forbindelse med *Anders Diemer*, der den Gang og tidligere paa en overordentlig patriotisk Maade repræsenterede danske Interesser i den stockholmske Presse. Han henvendte sig til Redaktør *Rinmann*, der raadede til at gaa til Chefen for Kommersekollegiet, Generaldirektør *Fryxell*, som den bedst egnede, fordi han med en udmærket Karakter i høj Grad forbandt skandinaviske Interesser. Han foranledigede da, at vi fik en Indbydelse til Göteborg. Hovedværten i Göteborg var *Carlander*, Chef for Svenska Kugellager Fabriken, Broder til *Fru Lund*, som senere døde.*)

Imidlertid foranledigede Forberedelserne til Mødet i Göteborg mig til to Skridt. Først gik jeg til *H. N. Andersen* for at vinde ham

*) Han havde oprindelig arvet Julianelyst efter sin Onkel, der var Broder til Frk. Jutta Lund paa Gl. Køgegaard og Søn af Lund paa Bernstorff Hovmarksgaard, gift med frk. Rørdam.

for Planen. Han var øjeblikkelig klar over dens Betydning og villig til at støtte den, men han holdt paa, og der havde han Ret, at Mødet burde finde Sted i Stockholm og ikke i Göteborg for at være de højeste Myndigheder nær. Denne Opfattelse fik ham til at skrive til den daværende svenske Udenrigsminister *Knut Wallenberg*. Og Resultatet blev da, at Carlander, som paa dette Tidspunkt ikke kunde forlade Göteborg, blev erstattet med Admiral *Lindmann*. Mødet blev altsaa holdt i Stockholm 16–18/3–1917, og fra svensk Side mødte foruden Lindmann Chefen for Jernkontoret, Overingeniør *Wahlberg*, endvidere Direktøren for Trævareexportforeningen *Berg*, Medlem af Lifsmedel-Kommissionen *Sederholm* og sekretær *Bergendal*.

I København henvendte jeg mig yderligere til Scavenius, og denne havde Forstaaelse af det hensigtsmæssige i denne Bevægelse. Større Vanskelighed var forbundet med at faa Nordmændene med. Den norske Statsminister *Gunnar Knudsen* havde aabenbart ingen Sympati for Sagen.

Det var baade godt og ondt, at jeg i denne Anledning havde henvendt mig til hans Modstander, *Sam. Eyde*. Det var dog først efter gentagne Telegrammer, at han drog til Stockholm ledsaget af Værftsejer *Ammundsen*, Grosserer *Aarsæther* og Generalkonsul *Hans Olsen*. Hans Mandat var kun halvt, og han mødte heller ikke godt forberedt, men hans store Veltalenhed hjalp ham udover adskillige Vanskeligheder. For os var det et stort Gode, at vi kunde begynde det skandinaviske Samarbejde som virkelig skandinavisk.

Diemer havde store Betænkeligheder ved Ombygningen af Carlander med Lindmann, og jeg maa sige, at hans Udseende og første Brug af »Klubben« var vel skikket til at forøge min Frygt for ham. Han begyndte med at gøre gældende, at en Vareudveksling mellem de tre Lande burde nøje bogføres, for at man kunde se, at man virkelig fik noget til Gengæld for noget. Heroverfor tog jeg Ordet og sagde, at jeg aldeles ikke var enig med Lindmann. Det var tværtimod min Opfattelse, at Forholdene var saa vanskelige og kunde udvikle sig saa vanskeligt, at vi fra de tre Lande maatte yde, hvad vi formaaede uden mindste Krav paa eller Hensyn til, hvad

der kunde ydes til Gengæld. Min Motivering var den, at paa denne Maade vilde vi komme hinanden nærmere, og at det var saa langt fra, at det vilde formindske vore Modydelse, at disse tværtimod derigennem vilde blive større, end Tilfældet ellers var.

Baade Forsamlingen og Begivenhederne senere gav mig fuldkommen Ret. Hvor vi fraveg dette Synspunkt, som f. Eks. i Forholdet til den norske Regering eller rettere dennes Syn paa Tingene, blev Resultatet ikke særlig godt.

Mit Kendskab til Svenskerne Ridderlighed havde ogsaa sin Indflydelse paa, at jeg tog Sagen, som Tilfældet var, og jeg havde ikke forregnet mig. Netop de smukkeste og bedste Egenskaber i den svenske Karakter kom derved til sin fulde Ret, og for Forholdet mellem de tre nordiske Lande var det utvivlsomt af største Betydning at tage Sagen saaledes. Som en af Svenskerne siden sagde i Omtale af, hvad der var sket paa Mødet, just paa den Maade blev de dobbelt forpligtet. Om de officielle Begivenheder paa Mødet sendte jeg en Indberetning til Udenrigsministeren.

Festen, som Svenskerne gjorde for os i Hotel Royal, var meget stemningsfuld. Det faldt i Lindmanns Lod at holde Talen til os, og han gjorde det saa smukt og godt, som vi kunde forlange. Selv sad jeg lige overfor H. N. Andersen og mellem 2 Svenske, hvoraf den ene var Overingeniør Wahlberg. Jeg maatte svare Lindmann, og det lykkedes saa godt, at jeg tror, Drachmann erklærede denne Tale for min bedste, men det var ogsaa en Sag, der laa mig paa Hjerte. Grundbetragtningen, som jeg gjorde gældende, var, at Krigen ingenlunde hverken var en ren Interessekrig alene grundet paa tyske og engelske Handelsinteresser, eller en ren ideel Sag for de smaa Landes f. eks. Belgiens Uafhængighed, men at disse to Motiver var stærkt blandet, saaledes som Forholdet er i alle Mennesker. Saaledes havde ogsaa Forholdet mellem de nordiske Lande været ledet paa engang af Idealitet og Interesser, og den, der kun ensidigt saa paa det ene af disse to Motiver med Udeladelse af det andet, vilde tage absolut Fejl i sin Politik. Det maatte derfor ogsaa være vor Opgave at forene de to, Interesse og Idealitet, naar vi nu paany søgte at bringe de nordiske Lande nærmere sammen under

den fælles Fare, som truede os. Jeg hentydede samtidig til, hvad der var hændet nu, og hvad der var hændet for 100 Aar siden, da Sverige sidst var i Krig med Norge og Danmark, og da min Bedstefader, som jeg godt havde kendt personlig, som Student stod paa Post ved Christiansborg Slot. Det er, hvad jeg husker nu af Talen, og jeg antager, at det i det væsentlige er rigtigt.

Paa Svenskerne syntes mine Ord at have gjort Indtryk efter de Ytringer, som faldt ikke alene den Aften, men ogsaa senere.

Hjemkommet gav jeg Beretning til Udenrigsministeren, og med den Klarhed, som udmærkede ham, syntes han aabenbart, at jeg havde Ret, thi der kan ikke være nogen Tvivl om, at uden Udenrigsministerens gode Assistance, vilde Vareudvekslingen med Sverige, og lad mig tilføje Norge, næppe have taget det Omfang i 1917, som Tilfældet var.

*

Til en Begyndelse syntes hverken Norge eller Sverige at have Brug for Danmark, men det viste sig hurtigt under Forhandlingerne, at vort Spørgsmaal, om vi kunde være dem til nogen Nytte med Fedtstoffer (Smør), faldt i særdeles god Jord hos Svenskerne. *Sonne* greb Tanken med Iver, og det var ham, som overfor Landbruget og Udenrigsministeriet hurtigt førte igennem, at Svenskerne fik, hvad de behøvede. I Løbet af 1917 udviklede Forholdene sig nu saaledes, at Sverige kom i alvorligt Bekneb for Fødemidler, særlig Fedtstoffer, og at dømme efter de Udtalelser, som faldt fra svensk Side, var det i høj Grad paa sin Plads, at vi havde kunnet levere dem disse Varer.

Tyskerne saavel som Englænderne søgte at forhindre det, fordi ingen af Parterne vilde se sin Ration gaa ned. Mest gjaldt det Tyskerne, der ikke uden Grund mente, at den skærpede Undervandsbaadskrig maatte formindske vore Tilførsler til England og samtidig forøge vor Udførsel til Tyskland. Medbestemmende var sikkert ogsaa, at man paa det Tidspunkt troede i Løbet af nogle

Maaneder at blive Herrer i Nordsøen og tvinge England i Knæ. Det var saaledes kun en Overgang, at de engelske Tilførsler til Danmark havde Interesse. Saavidt jeg ved, veksledes der nogle Noter mellem Udenrigsministeriet og den tyske Regering om denne Sag, og det forekommer mig, efter Hukommelsen, at man fra tysk Side gjorde Krav paa 50 pCt. af vor samlede Udførsel. Efter hvad der var meddelt mig i Udenrigsministeriet, havde Udenrigsministeren imidlertid tilsidst uden videre sagt, at hvad Sverige og Norge fik maatte forholdsvis gaa af paa det samlede Kvantum, og i hvert Fald fandt Tyskland saavel som England sig tilsidst i Omstændighederne. Det vil ses, at uden Udenrigsministerens gode Understøttelse vilde det ikke have været muligt at skaffe Sverige og Norge en tilstrækkelig Andel i vor Udførsel af Levnedsmidler.

*

I Løbet af 1917 udviklede Vareudvekslingen sig hurtigt til en betydningsfuld Faktor, særlig mellem Sverige og Danmark, i mindre Grad mellem Norge og Danmark, da man fra den norske Regerings Side ikke syntes at have skænket denne Sag nogen videre Opmærksomhed. Kun Kommissionen og enkelte Embedsmænd i de paagældende Ministerier interesserede sig alvorligt derfor. Heldigvis forandrede dette Forhold sig i Løbet af Efteraaret, fordi man i Norge i større og større Grad følte Ønskeligheden af en Vareudveksling som den, der var mellem Danmark og Sverige, og man heller ikke vilde lade Sverige være ene om den venskabelige Politik overfor Danmark.

Hvorom alting er, dannede Forhandlingerne derom en vigtig Del af Emnerne paa Kongemødet i Kristiania (25.–30. November 1917) og de førte til en Beslutning, der lød som følger:

»Man har gensidig givet Udtryk for Ønsket om, at man under de nu raadende Vanskeligheder i forøget Udstrækning yder hverandre Hjælp med Forsyning af nødvendige Varer. For at fremme Vareudvekslingen mellem de tre Lande paa en mere virksom

Maade end hidtil, blev man enige om umiddelbart efter Mødet at lade særlige Repræsentanter træde sammen for at udarbejde de hertil nødvendige Forslag.

Naar Resultatet af disses Virksomhed foreligger, vil man være opmærksom paa Spørgsmaalet om, hvorvidt det maatte være hensigtsmæssigt at skride til en nærmere Undersøgelse af Vilkaarene for et økonomisk Samarbejde ogsaa efter Krigen.«

IX. H. N. Andersen - og i ØK's Bestyrelse

To Gange opfordrede *H. N. Andersen* mig til at gaa ind i Bestyrelsen for Ø.K. Første Gang svarede jeg ham ved at skrive, at hvis jeg kunde være ham til nogen Tjeneste dermed, vilde jeg gerne gøre det. Men det førte ikke til noget. Anden Gang var det i en mundtlig Samtale, og denne førte til, at jeg traadte ind i Kompagniets Bestyrelse.

I Mellemtiden havde vi bygget Nørresundby Portland Cement Fabrik. Andersen viste her sine bedste Egenskaber overfor mig, idet han ganske overlod Indretningen af Cementfabriken i mine Hænder. Jeg tør nok ogsaa sige, at Tilliden var rigtigt anbragt. Under Bygningen havde jeg mest at gøre med *Mygdal*, som fulgte Andersen og var en liberal og forstaaende Bygherre. Fra vor Side stillede vi til Raadighed *Holten-Andersen*, som derefter blev Leder af Fabriken, og som passede udmærket ind i Kompagniets Stab. Jeg tror, at H. N. Andersen gennem dette Anlæg vandt fuldkommen Tillid til mig og til *Holten-Andersen*.

Da H. N. Andersens Forhold til Brødrene *Kinch* tilspidsede sig og krævede en Afgørelse, var Andersen yderst nervøs. Det laa ikke for ham at være Genstand for Omtale i Pressen, i alt Fald ikke naar denne Omtale fik en kritisk Karakter, og Brdr. *Kinch* vilde ham tillivs. De havde faaet Højesteretssagfører *Arntzen* paa deres Side, og endnu efter Døden var det en Fordel at have denne iøvrigt retskafne Mand, som jeg kendte godt, til Forbundsfulde. Jeg holdt paa, at Andersen skulde føre Sagen igennem, d. v. s. lade det komme til en virkelig offentlig Debat med Brdr. *Kinch*, men *Glückstadt* og *Schmiegelow* kendte Andersen bedre og vidste, hvor lidet han egnede sig til den Slags Kamp.

Han er en mærkelig Blanding af noget genialt dygtigt og autoritativt og noget meget blødt og vigende. Hvad han har udrettet

under Krigen, er i høj Grad beundringsværdigt. Han forstod paa een Gang at være den danske Konges Raadgiver, den engelske Konges Ven og den tyske og russiske Kejsers gode Bekendt. Han har under Krigen bragt Bud til alle tre fremmede Monarker og været betydelig mere værd end nogen af vore Diplomater. Vi kan utvivlsomt takke ham for, at England atter og atter har stillet sig gunstigt overfor os i hvert Fald op til 1917, særlig ham i Forbindelse med Kongen, Dronning *Alexandra*, Prinsesse *Victoria* og det liberale Ministerium *Asquith*. Det var Sir *Edward Grey*, senere Lord *Grey*, og *Runciman*, der var hans Venner. Den første kendte han allerede, fordi han som Udsending fra Kongen af Siam havde været i London for at forhandle med det engelske Ministerium paa en Tid, da Grey var Embedsmand i Udenrigsministeriet. Runciman er jo som Skibsreder en mere naturligt anvist Forbunds-fælle.

For at komme tilbage til Affæren Kinch, fik denne endelig et Udfald, som ikke kunde andet end tilfredsstillende ogsaa mig. De to Brødre Kinch gjorde et alt andet end tiltalende Indtryk, men godt var det, at denne Sag tilsidst tog Slut. Havde den været længere, vilde den utvivlsomt have været en Fare for H. N. Andersens Helbred. Den ramte ham paa det ømmeste Sted, nemlig den Omtale, han fik ude i Publikum.

H. N. Andersen og Fru Andersen, født *Benedictsen*, Datter af en islandsk Skibskaptajn og en overordentlig elskværdig Personlighed, viste mig megen Paaskønnelse, fordi jeg betragtedes mere som en udenforstaaende og som Repræsentant for Offentligheden end som en af Andersens egne Venner.

Det var naturligt herefter, at jeg i 1915 gik til H. N. Andersen og bad ham tage sig af *Prior* paa Rejsen til London. Jeg havde paa det Tidspunkt paa ingen Maade nogen klar Forestilling om Andersens Rejser og deres Betydning, først gennem hans egne Fortællinger, som tydeligt viste hans Forhold til Kongen, til *Scavenius* og til den engelske Kongefamilie, stod det mig efterhaanden mere og mere klart, at hans Rejser var af største Betydning for Danmarks Neutralitet. Jeg har udviklet dette nærmere i »Udenrigs-

minister Scavenius og Genforeningen«, og skal derfor her ikke komme ind derpaa.

*

Andersens gode og fortrinlige Egenskaber kommer frem paa mange Maader, jeg skal kun nævne nogle Eksempler derpaa. I forholdet til *Harald Nielsen* var det utvivlsomt Andersen en alvorlig Sorg at se ham forlade Kompagniet og først søge at danne et eget Træselskab, og da dette blev forhindret ved min Indgriben at gaa over først i Nielsen & Winther som Direktør og siden i det med Ø.K. mere direkte konkurrerende Handelsselskab, Alm. Handelskompagni. Det var derfor dobbelt smukt af Andersen, at han umiddelbart efter Harald Niensens Død i New York søgte Oplysninger om hans økonomiske Forhold og gav en Pension til Enken, som om Harald Nielsen havde været i Kompagniets Tjeneste.

Paa et af de første Bestyrelsesmøder var Grosserer *A. Collstrop* til Stede, men den Kritik, som denne udfoldede, enten det nu var af Kompagniet selv eller af Landmandsbankens Bankraad, véd jeg ikke, havde opirret H. N. Andersen saaledes, at han i et af Møderne direkte brød med Collstrop, som i al Stilhed gik ud af Bestyrelsen.

Selv havde jeg et Sammenstød med H. N. Andersen, som nær havde ført til samme Resultat. Det drejede sig om »København«, fordi jeg paa Magister *Harald Nielsen's* Opfordring havde talt til Andersen om Nødvendigheden og Ønskeligheden af at skaffe Industri, Handel og Skibsfart nogen Indflydelse paa Pressen. Uden nærmere at spørge mig, havde han da gennem »Børsen«'s Redaktion, *Stein* og *Green*, købt »København«, og derover var Harald Nielsen med Rette temmelig fortørnet. Heller ikke jeg kunde føle mig tilfreds, navnlig som Rigsdagsmand ved at være i Andersens eller maaske endog Landmandsbankens Køl vand. Samtalen førte da ogsaa til, at H. N. Andersen overlod mig Majoriteten af Aktierne, 300 000 Kr. af 450 000, men det saa et Øjeblik ud, som om det skulde komme til et Brud mellem os; saa meget mere maa man

paaskønne, at Andersen i sidste Øjeblik hurtigt og lynsnart slog kontra og lod Herredømmet over Bladet falde.

Jeg nedskriver dette mere til min egen Efterretning, end fordi jeg uden videre vil lade det trykke eller referere i Pressen i en nær Fremtid. Naar vi engang begge er døde, har det mindre at sige.

H. N. Andersen er en mærkelig Blanding og en fuldkommen Autodidakt, men jeg har stor Beundring for hans fremragende Egenskaber, for hans geniale Blik saavel naar det gælder Skibsfarten som Udenrigspolitikken i Særdeleshed. Dertil kommer, at jeg holder meget af ham, selvom han til Tider nok kan være alt andet end elskværdig. Jeg vil ikke paastaa, jeg var synderlig glad over at være sammen med ham hverken i 1917 eller senere i Jan. 1919 i London. Dertil var han mig paa een Gang for klog og ikke klog nok. Til Gengæld var jeg ham meget taknemmelig, fordi han besøgte mig under min Sygdom. Ved denne Lejlighed var han maaske nok noget paavirket ogsaa af de politiske Forhold, fordi han havde støttet Ministeriet *Früis'* og *Glückstadt's* Politik mod Ministeriet *Liebe*. Jeg er imidlertid nærmest tilbøjelig til at tro, at saaledes som det gik, havde Glückstadt og Andersen Ret, selvom, i Henhold til deres Opfattelse, de Radikale og Social-Demokraterne var langt stærkere, end det senere viste sig at være Tilfældet. Det vilde imidlertid være Uret mod begge og særlig mod Andersen at gøre ham til Ven med det radikale Ministerium. Atter og atter har han udtalt sin Misbilligelse af Scavenius' Politik og sin Uvilje mod Ministeriets finansielle Dispositioner. Mindst af alt havde han fra den vestindiske Sag nogen Kærlighed tilovers for *Brandes*.

Denne kunde være meget charmant. Overfor mig viste han det i Slutningen af min Rigsdagsperiode. Maaske han var kommet paa det rene med, at jeg betød mere, end han fra først af havde regnet med. Det var i al Fald den totale Modsætning til den Behandling, han gav mig i Rigsdagen, før jeg kom ind i denne (se min Avis-Polemik imod ham i »Berlingske Tidende«), eller senere, naar jeg i Folketinget stødte sammen med ham. Maaske var det her hans Uvilje mod Indenrigsministeriet, der gjorde sig gældende. Hvorom alting er, viste han mig i Landstinget og senere, da vi traf

sammen paa Amalienborg, en Del Opmærksomhed, og jeg kan efter denne godt forstaa, at han kunde vinde Folk ved sit Væsen, naar det passede ham.

*

H. N. Andersen er som sagt en Blanding af noget meget stærkt og noget svagt. Styrken er dog langt det overvejende, og faa eller ingen kan maale sig med ham eller kunde have skabt Ø.K., et Foretagende som det lykkedes at bjerge over de vanskelige Punkter. Til de vanskelige Perioder hører utvivlsomt Tiden umiddelbart forud for den russisk-japanske Krig. H. N. Andersen havde paa dette Tidspunkt haft for megen Tillid til Brdr. Kinch. I Shanghai havde han etableret en Filial, og denne Filial havde købt store Mængder af engelske Manufakturstoffer, som Køberne ikke vilde aftage, da Sølvets imidlertid faldt i Pris. De gamle Forretninger derovre gjorde ikke den Slags Fejl, men det var naturligvis nok sket ved det Ukendskab til de nærmere Omstændigheder, som formodentlig har været til Stede. Hvorom alting er, der var et Tidspunkt, hvor Ø.K. var nærved at gaa Fallit, og hvor de i Shanghai havde tabt et Par Millioner, noget der ikke nu vilde spille en Rolle, men dengang var mange Penge for Selskabet. Mygdal har fortalt mig om, hvorledes han reddede Foretagendet ved at tjene en Masse Penge i London, men det var Andersen, der her som overalt var Lederen, og som paa denne Maade gjorde mere end godt, hvad han ved sin for store Tillid til Kinch maatte have fejlet.

Hvad Ø.K. tjente hos den russiske Regering var ikke Smaating, og hvad Mygdal købte op og afskibede fra London for russisk Regning var ikke lidet. Kun Blokadebrydning og en god Kontrakt kunde gøre disse Diskursjoner saa gunstige for Ø.K., som Tilfældet var.

*

Da jeg først kom ind i Ø.K.'s Bestyrelse, havde jeg kun et begrænset Kendskab til H. N. Andersen. Paa det Tidspunkt var

Holger Petersen endnu Formand, men hverken han eller hans Efterfølger Glückstadt var de egentlige Ledere af Møderne, det var Andersen. Det var ret mærkeligt, at de øvrige Bestyrelsesmedlemmer forholdt sig tavse. Efterhaanden lærte jeg ogsaa at tie stille, ganske simpelt fordi der ikke var noget vundet ved at tale med Andersen coram publico. Vilde man have noget at vide, maatte man hellere søge dette oplyst paa Tomandshaand, hvis man da mente ad denne Vej at kunne faa tilstrækkelig Besked. *Schmiegelow* saavel som *Christensen* (Sekretæren), *Schiøtt* og senere *Mygdal* vogtede sig vel for at sige noget. De var altfor kendt med, at Kaptajnen alene styrede Skibet. *Schmiegelow* var noget tyrannisk overfor sine Underordnede, men overfor Etatsraaden var han, som alle andre, Eftergivenheden selv.

Naar jeg ser tilbage paa den Tid, jeg har været i Ø.K.'s Bestyrelse, maa jeg sige, at min Tillid til Andersens fremragende Egenskaber og store Tjenester overfor Landet er vokset, og nu føler jeg mig ganske tryk med Hensyn til mit Ansvar. Saaledes var det ikke helt i Begyndelsen. Andersen mindede mig i mange Henseender om *Smidth*, thi han havde de samme Evner som Auto-didakt, som udmærkede *Smidth*, nemlig at han i Modsætning til os, der har gaaet Skoler og Universitet igennem, er en Blanding af genial Forstaaelse og Frygt for at gøre sig klart Rede for visse Enkeltheder. Hverken Andersen eller *Smidth* var fuldt klare overfor deres Omgivelser, men begge udmærkede sig ved at gribe det rette i det rette Øjeblik. Der er ingen Tvivl om, at *Smidth* døde for tidligt, fordi han ikke undte sig Ro nok. Andersen har været i Fare for noget lignende, fordi heller ikke han hverken Dag eller Nat helt kan slippe sine Ideer eller sin Forretning.

Andersen havde i den *Kinch'ske* Sag valgt *Liebe* til Sagfører. *Liebe* og jeg var enige, men *Schmiegelow's* og *tildels Glückstadt's* Paavirkning gjorde, at jeg forlod *Liebe* og gik over til den Opfattelse, at vi maatte fremfor alt skaffe et Forlig med *Kinch'erne* og bringe Sagen ud af Verden for Andersens Skyld. Glückstadt havde i Mellemtiden faaet *Michael Koefoed* til Forligsmand. Det kom til et Sammenstød mellem *Koefoed* og mig, fordi Glückstadt

Ministeriet *Zahle* forlader Amalienborg efter statsrådsmøde om 1915-grundloven

Den danske delegation til Slesvig-forhandlingerne i Paris, fotograferet ombord på »Fionia« (slutningen af februar 1919). Fra venstre: *Andreas Grau*, *Nis Nissen*, *Emil Glückstadt*, *Kloppenburg-Skrumsager*, *H. P. Hanssen*, *Niels Neergaard*, *Alex Foss*, *C. V. Bramsnæs*, *P. Munch* og *H. N. Andersen*

Ved hjemkomsten fra Slesvig-forhandlingerne i Paris blev delegationen modtaget af Kongefamilien. Her ses Kong *Christian X* i samtale med etatsråd *H. N. Andersen* – og bagved Prins *Knud*

ikke havde sat mig tilstrækkeligt ind i Sagen, men den endte som sagt med et Forlig, til hvilket jeg kunde slutte mig. Alle Møderne fandt iøvrigt Sted i Landmandsbankens Lokaler.

Godt var det, at vi fik Ende paa Sagen. Fru Andersen viste mig megen Tillid og Taknemmelighed for min Andel i denne. Naar jeg skulde sige min Mening derom, saa er den største Fejl, der er begaaet, den, at Andersen i sin Tid var gaaet i Kompagni med Brdr. Kinch. Det skulde han aldrig have gjort, og hvis det ikke var sket, saa vilde naturligvis heller ikke Kontrasten og Uenigheden have udviklet sig. I Modsætning f. Eks. til *Poul Larsen* er Andersen meget hurtig i Vendingen og lidt overfladisk i Behandlingen af vanskelige og besværlige Spørgsmaal. Det hævner sig saaledes som i Forholdet til Brdr. Kinch.

X. Nationalbanken

Min Indtræden i denne Banks Repræsentantskab (1913) skyldes Etatsraad *Olesen*. Repræsentantskabet bestod af 15 Medlemmer, deraf var 5 Jurister, 5 Landmænd og 5 tilhørte den københavnske Handelsstand. Ved et Dødsfald blev en Plads ledig, og *Olesen* tiltænkte mig derfor denne. Der er ingen Tvivl om, at han fik Støtte hos Juristerne og maaske hos flere andre, men hvorum alting er, kom jeg ind i Repræsentantskabet. Da *Oldenburg*, som var Formand og allerede næsten gik i Barndom, gik af, blev *Olesen* hans Efterfølger. Naturligvis arbejdede jeg for *Olesens* Valg.

I Mellemtiden var *Rubin* blevet Direktør og *Ussing* ligeledes. I begge Tilfælde stemte jeg paa andre end dem, der blev valgt. *Rubins* Valg skyldes *Brandes* og hans hele Forhold til Finansministeriet. *Brandes* havde en dobbelt Hensigt med at faa *Rubin* anbragt, dels at faa ham erstattet i hans daværende Embede som General-tolddirektør med den mere smidige *Michael Koefoed*, dels at faa Herredømme over Nationalbanken, som ogsaa viste sig meget nyttig for Finansministeriet. *Ussing* blev derimod nærmest valgt af Juristerne, men som *Michael Koefoed* sagde til mig, han troede nok, *Ussing* vidste, hvad en Veksel var, men han vidste vist ikke, hvortil den brugtes. *Ussing* havde mange udmærkede Egenskaber, men i og for sig havde han ikke meget Begreb om Finansvæsen. De øvrige Direktører var *Stephensen*, *Winther* og *Lauritzen*. *Stephensen* var sat ind af Grossererne, og var en solid Karakter, men ikke nogen overlegen Begavelse. *Winther* gjorde ikke i nogen Henseende Indtryk af at være dygtig, og *Lauritzen* holdt sig forsigtigt tilbage som den kloge jyske Bonde, han var. Der var altsaa god Plads for *Rubins* Talegaver, og *Stephensen* og *Ussing* klagede da ogsaa over, at han spildte dem en Masse Tid med sin Snak.

Sammen med *Olesen*, *Wassard*, *Bernstorff-Mylius* og *Holger*

Petersen blev jeg i August 1914 Medlem af det staaende Udvalg. Tidligt udviklede der sig her en Modsætning mellem Olesen og mig paa den ene Side og Direktionen paa den anden, thi saavel som i Repræsentantskabet var det ikke Direktionens Mening at holde os underrettet om, hvad der foregik i Banken. Vi holdt Møde engang i Kvartalet og fik nogle ligegyldige Meddelelser, men i Virkeligheden var vi ganske udenfor Bankens Bestyrelse. Under Oldenburgs Ledelse var der ikke meget at udrette. Bedre gik det, da Olesen blev Formand. Bedst vil dette maaske ses af selve den Begivenhed, som førte til min Udtrædelse, nemlig Striden mellem det staaende Udvalg og Direktionen. Sin Oprindelse havde denne i min Kritik af Bestyrelsens Laaneoperationer overfor Tyskland. Disse skulde nemlig holdes hemmelige, endog for det staaende Udvalg, og dette var jo i aabenbar Strid med Bankens Oktroj.

I Aaret 1915 var jeg allerede mindre fornøjet med Regnskabsafslutningen, fordi man ikke havde optaget tyske Obligationer til den daværende Kurs paa Mark. Værre blev det Aaret efter. Jeg havde ikke været til Stede i det staaende Udvalg paa Grund af Bortrejse eller i Repræsentantskabet ved det Møde, paa hvilket man havde vedtaget Regnskabet. Jeg nægtede at underskrive Protokollen, men for ikke at bringe Nationalbanken i Vanskeligheder foretrak jeg at nedlægge mit Mandat, og paa denne Maade kom min Underskrift ikke til at mangle i Protokollen. Jeg gik midt under Repræsentantskabsmødet (20. September 1916) efter at have afgivet denne Erklæring, og det var, som rimeligt er, en meget dramatisk Scene. Det gav mig ikke Anledning til Angreb paa Nationalbanken, hverken i Landstinget eller andetsteds, og jeg tror, at Ussing og den øvrige Direktion paaskønnede denne Del af min Færd, thi det viste jo bedre end noget andet, at det var personlig Overbevisning og ikke Fordelen, som drev mig. Som sagt, bedst vil hele Forholdet fremgaa af Brevvekslingen mellem Direktionen og det staaende Udvalg. Det maa siges, at Wassard hele Tiden stod paa Direktionens Side, enten det nu var det, at han var gammel i Tøjet og derefter følte sig saaret af den forholdsvis unge Opposition, som gjorde sig gældende, eller andre Grunde

har været ledende for ham. Olesen blev ved at være Formand til sin Død og blev efterfulgt af *Bülow*, som vel er dygtig, men som jeg ikke sætter stor Pris paa. Jeg mindes, at *Bülow* allerede før han blev Minister, men som Sagfører i Albertisagen, engang sagde, at Folk af hans og min Støbning burde slutte sig til Venstre, fordi det konservative Parti ingen Fremtid havde for sig. Gennem denne Ytring aabenbarede sig Modsætningen mellem hans og min Opfattelse, og fra det Øjeblik, da han brugte denne Ytring, stammer min Uvilje mod ham. Iøvrigt var han utvivlsomt en dygtig Sagfører for dem, som ønskede at benytte hans Hjælp, og det er min Overbevisning, at han ogsaa var en Mand, man i det hele og store kunde stole paa, naar det drejede sig om hans Sagførervirksomhed.

Den Tredeling, som gælder i Repræsentantskabet, har naturligvis sine Fordele, men det er jo en Fejl, at Forretningsverdenen er saa svagt repræsenteret, som Tilfældet er. Repræsentantskabet var alt andet end virksomt. Rent ud sagt var det faldet ganske i Søvn og havde aabenbart ikke Spor af Foretagelsesaand. Hvorvidt det efter min Tid er blevet bedre véd jeg ikke, men det gik her som i saa mange andre danske Aktieselskaber, at Direktionen alene regerede, og at Bestyrelsen var et Antal af denne ansatte Nikkedukker. Oldenburg, som var Formand i det første Aar, gik omtrent i Barndom, og de fleste af Repræsentantskabsmedlemmerne vogtede sig vel for at tage Del i de egentlige Problemer, fordi de følte, at de ikke magtede Opgaven, som jo virkelig ogsaa var meget vanskelig. Heller ikke de sagkyndige var jo enige om, hvad der var det klogeste at gøre.

Senere hen fik jeg paany med Nationalbanken at gøre, da jeg som Formand for Erhvervenes Fællesudvalg og som Leder af Vareudvekslingsforhandlingerne med Tyskland skulde anmode Nationalbanken om i Spidsen for de store private Banker at give Tyskland Tilsagn om en vis Bankkredit. Dette var ikke at se Sagen fra Pengevæsenets Side, men fra Vareudvekslingens. Nogen Modsætning er der mellem disse 2 Standpunkter. Afgørelsen afhænger da af at afveje disse to mod hinanden, men herom mere, naar jeg kommer til Vareudvekslingen med Tyskland. (Kap. III. Udg.).

XI. Departementcheferne og Den overordentlige Kommission

H. Vedel i Indenrigsministeriet havde været klog nok til at skyde hele Den overordentlige Kommission fra sig. Grunden hertil var vistnok den, at han ikke ønskede at være Kommissionens Tjener, men dens Herre, og det kunde han indse, at han ikke kunde blive. I Stedet havde han da valgt *Martensen-Larsen*, der dengang var Kontorchef i Indenrigsministeriet og først senere blev udnævnt til Departementchef, da Den overordentlige Kommissions Arbejde antog et større Omfang. Jeg mindes et Møde med Vedel, hvor vi vekslede spøgefulde Bemærkninger, ved hvilken Lejlighed jeg udtalte, at naar han havde faaet mig valgt ind i Den overordentlige Kommission, var det formentlig, fordi han selv vilde være fri, men ikke havde noget imod, at det gik mig ilde. Han lo og erklærede sig ganske enig med mig. Vedel var overhovedet en højst mærkelig Personlighed, som med Rette var Genstand for stærk Kritik fra flere Sider.

Allerede før Krigen havde *Rode* faaet Industriens Erhvervsager overført til Handelsministeriet. Ved et Møde, der i denne Anledning fandt Sted i Indenrigsministeriet, havde jeg protesteret stærkt mod denne Ordning, fordi jeg ikke ønskede at se Industriens sociale Spørgsmaal skilt fra dens Erhvervsinteresser, og Indenrigsministeriet gjort til et socialt Ministerium. Jeg fandt Støtte hos Fællesrepræsentationen (hvis Formand *Pitzner* var til Stede sammen med Sekretæren *Jul. Wulff*), men da dette var i Modstrid med, hvad Fællesrepræsentationen ved en tidligere Lejlighed havde udtalt, søgte naturligvis *Rode* støttet af Vedel at modsige mine Betragtninger. Vedels Svoger, *Busck-Nielsen*, var Departementchef i Handelsministeriet, og han havde jo ikke noget imod, at Sagerne blev overført til dette Ministerium, saa meget mere som man regnede med, at Konsekvensen heraf til sin Tid vilde blive, at alle

Handelsministeriets Sager atter vandrede tilbage til Indenrigsministeriet, og han helst saa disse Ministerier slaet sammen. Denne Betragtning kan jeg godt forstaa, thi Busck-Nielsen havde i sin hele Funktionstid i Handelsministeriet ikke set gode Resultater af dette Ministeriums Virksomhed.

*

Den første Handelsminister var som bekendt *Johan Hansen*, hvis mest fremtrædende Egenskab var den, at han altid kom for sent til Møderne. Hans Deltagelse i Debatten, hvor han som Regel opponerede, var ikke beundringsværdig, og hans Virksomhed som Minister maatte derfor blive en stor Skuffelse, som ogsaa den daværende Udenrigsminister *William Ahlefeldt*, der vistnok selv havde valgt ham, udtalte. Ahlefeldt, Hansen og jeg sammen med Generalkonsul *Heckscher* fra Stockholm og *A. Vedel* dannede det Udvalg for Udenrigsministeriets Omdannelse, som i Hovedsagen udarbejdede Loven, og her har vel Ahlefeldt faaet Øje for Hansens Egenskaber. Det blev som sagt en Skuffelse.

En ikke mindre Skuffelse blev det, da Hansen i Venstreministeriet blev afløst af *Muus*. Grosserer O. B. Muus var en elskværdig og virksom Mand, men absolut ikke skikket til at lede eller være Minister. Han lod sig fotografere i Uniform til sin Familie. Han var henrykt over, at Sønnen i Aalborg kunde have to Ministre, ham og *Klaus Berntsen*, til Faddere. Kort sagt, han var paa dette Tidspunkt mere optaget af det at synes end det at være. Muus var en overordentlig elskværdig Personlighed, men det alene kunde jo ikke bøde paa hans Mangler som Leder.

Hans Efterfølger blev *Weimann*, der tidligere havde været Generalkonsul i Hamburg. Hans Virksomhed er mig ikke nærmere bekendt. Han var elskværdig og hjælpsom, men ikke meget flittig. At han forstod at varetage sine Interesser og maaske ogsaa deres Interesser, hvis Sager han forvaltede, fremgaar af hans følgende Virksomhed, dels i Bangkok som Chef for Ø.K.'s Afdeling der, dels i dennes Bestyrelse, i Landmandsbanken og senere som For-

mand for Bestyrelsen af Store Nordiske Telegrafelskab, Nielsen & Winther m. fl.

Weimanns Efterfølger blev *Christopher Hage*, der paa det Tidspunkt var Formand for Den overordentlige Kommission. Jeg lærte ham at kende dér som en ejendommelig Blanding af noget begavet, der undertiden vaagnede op, en hel Del Døvhed og nogen Dovenskab. Allerede da Krigen brød ud, blev jeg som Formand for Industriraadet valgt til Medlem af Den overordentlige Kommission. Hage var som sagt den Gang Formand.

Den egentlige Leder af Kommissionens Arbejde og Mellemed med Indenrigsministeren var utvivlsomt *Heilbuth*. Det var ikke fri for, at der var nogen Uenighed mellem ham og Hage. Heilbuth satte sig paa højre Side af Hage, og hans Ideer blev som Regel lagt til Grund for Diskussionen. Foruden Hage og Heilbuth var følgende de oprindelige Medlemmer af Kommissionen: *Niels Frederiksen*, Formand for De samvirkende Husmandsforeninger, for hvem jeg lærte at faa megen Sympati. Det samme gjaldt *P. Th. Nielsen*, der var valgt af Venstre. Han var oprindelig noget begrænset i sit Syn, men han var et sympatisk Menneske med klare Tanker, der stadig arbejdede paa at udvide sin Horisont. Naturligvis var mit Samarbejde med ham noget begrænset, fordi jeg nærmest repræsenterede Byinteresser eller de almene Interesser, medens han i hvert Fald begrænsede sin Virksomhed til at gælde Landbruget. Begge mødtes vi dog i Opposition til den siddende Regering og dens Tendens i socialistisk Retning. Foruden disse to Landmænd var Borgmester *Jensen* og Raadmand *Andersen* Repræsentanter for Social-Demokratiet. Andersen var efterhaanden blevet en ret fredelig Personlighed. Han lod Jensen føre Ordet, og da Jensens hele Færd gik ud paa at mildne og mægle, var Social-Demokraterne i denne Repræsentation ikke synderlig farlige. Militæret var repræsenteret af Generalintendant *Franck*, der, hvor god han end kunde være som Regnemester og muligvis som Generalintendant, i hvert Fald var et saare tarveligt Medlem af Den overordentlige Kommission.

Ministeriet var som sagt repræsenteret af daværende Kontor-

chef, senere Departementchef Martensen-Larsen. Foruden denne var ogsaa Professor *Birck* Medlem af Kommissionen. I flere Aar var han iøvrigt borte, men han kom igen, da Kommissionens Arbejde mere gik i Retning af indre Politik end ydre Politik. Den Statssocialisme, som senere kom til at beherske Kommissionens Arbejde, fandt en ivrig Støtte i Professor *Birck*, og det var i høj Grad med Urette, at han samtidig optraadte som Medlem af Det konservative Parti. Heldigvis har han i Tide meldt sig ud, og søgt at danne et særligt Parti, Centrum.

Jeg mindes et Sammenstød mellem *Birck* og *Martensen-Larsen*. *Birck* kunde overhovedet ikke fordrage *Martensen-Larsen*; hvorfor ved jeg ikke. En Dag kaldte han haardnakket *Martensen-Larsen* for Kandidat *Martensen-Larsen*, og da *Martensen-Larsen* reagerede med at kalde *Birck* for Student, førte det til, at *Birck* stod op, gik ud af Værelset og smækkede Jerndøren (der var Brandmur) i med et vældigt Brag. *Birck* opførte sig kort sagt ganske barnagtigt.

*

Den første Del af Den overordentlige Kommissions Virksomhed havde Situationen i August og September 1914 for Øje. Paa dette Tidspunkt tænkte man sig Muligheden af, at Tyskland skulde besætte Danmark, at København vilde blive afspærret fra Omverdenen, og Krigen saaledes bryde løs. Hages Bestræbelser gik ud paa først og fremmest at forsyne København med et Reserveforraad af Hvede og samtidig at genoptage Handelen med England og Tilførslen af Kul, saa at disse to vigtige Stoffer ikke kom til at mangle, naar Vinteren meldte sig. Det lykkedes ogsaa at finde en Løsning paa begge Spørgsmaal. Efterhaanden kom Kultilførslerne i Gang igen, og der blev et Reserveoplæg af 200 000 Tdr. Hvede, vistnok i Form af Mel, i København. Vore Bestræbelser i Kommissionen tog overhovedet mere Sigte paa Forsyningerne end paa Prisreguleringen. Det var jo ogsaa Forsyningerne, som var i Fare, og det vilde være dem, som var det store Spørgsmaal, hvis paa den

ene eller den anden Maade Danmark skulde blive inddraget i Krigen.

Først senere kom Prisreguleringen til at spille en Rolle, dels fordi Faren for Krig syntes at drive over, og Forsyningerne syntes at være tilstrækkelige, dels fordi Priserne faktisk gik stærkt i Vejret, især efter at Tyskland havde begyndt paa den hensynsløse Undervandsbaadskrig. Det var Undervandsbaadskrigen, der førte til, at Aarene 1917–18 for Kommissionens Vedkommende blev karakteriseret mere og mere ved Bestræbelserne for at holde Priserne nede, og det var atter dette, der i Forbindelse med min Mangel paa Tid foranledigede mig til at udmelde mig af Kommissionen. Det var heller ikke morsomt efterhaanden at se den fyldt med socialistiske og radikale Medlemmer, og efter Nielsens Død og *Jensen-Klejs'* Indtrædelse i den ikke at have andre Forbundsfæller dér end Professor Birck, der skønt paa dette Tidspunkt konservativ Rigsdagsmand var alt andet end konservativ i sin Virksomhed. Jeg mindes saaledes et Udvalgsmøde, hvor Birck paa en eller anden Maade var blevet Formand, og hvor det gjaldt Aarhus Oliefabrik. Indstævnet var dennes Direktion, som var repræsenteret af *Ørum Petersen*. Han blev behandlet af Birck aldeles som om, Kommissionen havde det Hverv at være Kriminalpoliti, og det foranledigede mig, medens *Ørum Petersen* var borte, til overfor Birck at spørge, om det nu ikke kunde være længe nok, at *Ørum Petersen* havde siddet i Skabet, hvormed jeg sigtede til Naboværelset, men samtidig gav Luft for min Kritik af Bircks hele Maade at tage Tingene paa.

Rent galt blev det, da Birck, som fandt megen Støtte hos *Hauge*, der paa det Tidspunkt repræsenterede Social-Demokratiet, og ikke mødte megen Modstand hos Formanden, Overformynder *Friis* (der havde afløst Hage, da han blev Minister), i sin Iver for at alt skulde beregnes pretum justum, kastede sin Kærlighed eller rettere sit Had paa Skotøjsindustrien. Birck havde med Rette eller Urette faaet Landmandsbanken i Kikkerten og havde megen Uvilje mod *Ballin*, der antoges at beherske Garverierne og Skotøjsfabrikerne. Heri fandt han Støtte hos Landmændene repræsen-

teret af Jensen-Klejs, der syntes, at Huderne og Kalveskindene blev betalt for lavt, og at det var i høj Grad uretfærdigt, at samtidig med, at Huderne blev betalt lavt, steg Skotøjet stadig. Min Fraværelse gjorde mig det heller ikke helt let med tilbørlig Energi at følge Begivenhederne i Den overordentlige Kommission. Jeg afsluttede saaledes en Sommerferie, da *Ballin* og *Dessau* repræsenterede Skotøjsindustrien ved de berømte Forhandlinger i Kommissionens Udvalg, som endte med, at Birk blev ganske rasende, og at det kom til et heftigt Optrin mellem ham paa den ene Side og Ballin paa den anden.

Det var i god Overensstemmelse med hele denne Situation, at jeg foretrak at træde ud af Kommissionen. Jeg indgav mit Andragende herom til Rode, men først efter nogen Tid fik jeg Svar fra denne, at Kongen havde fritaget mig for det mig overdragne Hverv.

Iøvrigt var jeg ikke helt tilfreds med Ballins Behandling af det hele Spørgsmaal, thi der er jo ingen Tvivl om, at samtidig med at varetage Industriraadets Tarv ønskede Ballin ogsaa at dække sine egne Interesser som Direktør for et stort Aktieselskab, der omfattede saavel Skotøjsfabriker som Garverier. Jeg vil paa ingen Maade dermed sige, at en saadan Dobbeltstilling i og for sig kan kritiseres, thi den har jo sin Oprindelse i de Pligter, der paa een Gang drager til den ene og til den anden Side, men det er klart, at for mig, hvis Pligter kun drog til den ene Side, maatte der være Grund til nogen Forsigtighed. Bl. a. gjorde denne dobbelte Interesse sig gældende hos *Jacob*, der ligeledes var Medlem af Industriraadet og Formand for Skotøjsfabrikantforeningen . . .

*

Omtrent samtidig med, at jeg udtraadte af Kommissionen og dermed ogsaa frigjorde Industriraadet, som man søgte at binde ved at tage i det mindste noget Hensyn til min Tilstedeværelse, kunde Industriraadet optage Kampen mod Den overordentlige Kommission. Det var mig klart, at Stillingen i Længden var gan-

ske uholdbar. Et var at indtræde i Den overordentlige Kommission under de Forudsætninger, som var til Stede i August 1914, da vi frygtede en Krig, da alle Danske var mere eller mindre enige, og da vi i Fællesskab vilde gaa mod Tyskerne, og saa at være Medlem af Den overordentlige Kommission paa et Tidspunkt, hvor denne mere og mere udviklede sig i socialistisk Retning, og med en Forbundsfælle som Professor Birck. Hverken Industriraadet eller Det konservative Folkeparti kunde være tjent dermed. Det havde været klogere, om sidstnævnte Parti ikke havde indvalgt Revisor *Døcker* som min Efterfølger, men paa det Tidspunkt havde *Karstensen* og *Birck* en ikke ringe Indflydelse paa Ledelsen, og de gjorde denne bange. Først Forholdet til Slesvig hjalp til at klare Situationen og bevirkede, at først Birck siden Karstensen foretrak at træde ud af Partiet. Ved Døckers Valg til min Efterfølger havde man end ikke gjort mig den Ære at spørge om min Mening.

Først havde Rode forsøgt at faa forskellige Efterfølgere, men naar han derigennem søgte at faa Industrien repræsenteret og denne bundet til sit Triumftog, mislykkedes dette jo i Hovedsagen. Den overordentlige Kommission havde som sagt gennemgaaet en særlig Udvikling; fra at sørge for Landets Forsyninger under Kri-gen blev den mere og mere i Rodes og tildels Friis' Haand imødekommende mod Social-Demokraterne. Naturligvis havde Birck sin betydelige Andel deri, og det var utvivlsomt et for Rode fordelagtigt Valg, da han kunde sætte denne ind i Kommissionen, thi han var jo mere socialistisk end Rode selv. Bedst viste dette sig ved Kampen om Trustloven.

Først forsøgte Birck at faa denne fremmet gennem Kommissionen. Dette gav Anledning til en Strid mellem Kommissionen og Industriraadet, som fik sit bedste Udtryk i en Skrivelse fra Raadet til Kommissionen.

Kommissionen indbød Industriraadet til et Møde, og ved dette kom Det staaende Udvalg med kort Varsel til Stede, men i Hovedsagen var Resultatet af Kommissionens Forhandlinger med Industriraadet saavel som med Grossererne dog negativt. Imidlertid endte det med, at Kommissionen indstillede til Indenrigsministeren

et Forslag, som atter gav Anledning til et Lovforslag i Folketinget. Paany kom Sagen for i Det konservative Parti, hvor *Karstensen*, *Birck* og *Korsgaard* søgte at gøre Ministerens Forslag til deres. Det var jo ogsaa udarbejdet i Den overordentlige Kommission af *Birck*, og denne fulgte *Karstensens* Bestræbelser for at ægge Det konservative Parti op mod Landstinget. I det hele var Stillingen i Det konservative Parti i Folketinget alt andet end behagelig. De nævnte 3 Herrer benyttede enhver Lejlighed til at arbejde for Regeringen og Socialismen, formodentlig i den Tro, at de derved kunde samle Middelstanden, og at Landstingets Konservative repræsenterede et magtesløst Mindretal af egentlige Konservative. Senere har Valgene belært de 3 Herrer i anden Retning, og de 2 er som sagt gaaet ud af Partiet. Nogen Ulykke har de dog imidlertid anstiftet, idet den saakaldte Trustlov henligger i Landstinget stadig, vedtaget som den er i det gamle Folketing. Venstres Holdning overfor Byerne og Industrien kom ogsaa her til at spille en betydelig Rolle, og i *Jensen-Klejs* havde *Birck* derfor ogsaa en trofast Medarbejder. Denne hadede ligesom *Madsen-Mygdal* Industrien og Byerhvervene, væsentligt personificerede ved *Ballin* og i noget mindre Grad maaske ogsaa ved mig.

*

Paa Det konservative Folkepartis Delegeretmøde i Aarhus i 1919, et Møde hvortil jeg kom til Stede som Repræsentant og Rigsdagsmand, havde *Karstensen* (formodentlig med Støtte af *Birck*) paa sin sædvanlige Maner søgt at lade en Bombe springe. Samme Dag som Mødet fandt Sted, var det Mening, at de jyske Blade skulde bringe en Artikel af *Birck* om Trustlovsforslaget og gennem Angrebet paa Cementfabrikerne ramme mig. Dette blev forpurret, fordi et af de jyske Blade meddelte mine Venner det, som atter underrettede mig, og det gav mig Anledning til paa selve Mødet at afsløre Sagen og rette et Angreb paa Bureauct, som havde tilladt sig denne Fremgangsmaade. Min Opfattelse af hele Trustspørgsmaalet havde jo til dels faaet sin offentlige Redegørelse i

Taler, som vil findes i min Bog: »I Krigsaarene 1914–1919«. Ingen kunde derfor være i Tvivl om, at jeg var en Modstander af Lovforslaget, og heldigvis tror jeg, at der i dette Øjeblik ikke er megen Chance for det. Naturligvis spiller det en stor Rolle, hvad Holdning Haandværkerne og Detailhandlerne vil indtage. Efterhaanden synes det at være gaaet op for disse, at man umuligt kan paavirke Prisdannelsen gennem de saakaldte store Virksomheder alene, men at man maa have Mellemandelen og endog Landmændene med.

Venstre er imidlertid ikke til at stole paa i Spørgsmaal af denne Natur. Landmændenes Kortsynethed, naar det gælder deres egne Interesser, som de tror er modsat Byernes, kommer her til at spille en Rolle. Det vil sikkert vise sig atter og atter i Rigsdagen, og enten føre til, at det nuværende Venstre deles, eller at det med Tiden, som jeg haaber, bliver mere og mere konservativt. Naturligvis trækker Rode og hans Venner til den ene Side, vi mere udprægede konservative til den anden.

XII. Det slesvigske Spørgsmaal

Allerede i Oktober 1918 beskæftigede jeg mig stærkt med det slesvigske Spørgsmaal. Det, som først og fremmest kaldte paa mig, var den *Adresse*, til hvilken Indbydelsen var udgaaet fra *Mackeprang, H. V. Clausen og H. L. Møller*, men bag hvilken der i Virkeligheden stod *Aage Friis og Scavenius* samt muligvis *H. P. Hansen*. Det var oprindelig Meningen, at samtidig med, at Forslaget fremsattes i København, skulde det ogsaa komme i Berlin, og dette skete jo forøvrigt ogsaa saaledes, at det fremsattes som en Tilfældighed, der i høj Grad saa ud som en Tanke.*)

Jeg skal imidlertid ikke her anføre andet, end hvad der paa dette Tidspunkt var min personlige Erfaring, og dertil hører i første Linie et Besøg hos Udenrigsministeren kort efter, at Vaabenstilstanden var underskrevet. Scavenius udtalte ved denne Lejlighed, at det var i høj Grad overraskende, at Tyskland saa pludselig var brudt sammen. Man kendte kun eet Eksempel af samme Art, nemlig Napoleons efter Slaget ved Leipzig. Denne Udtalelse viser bedre end noget andet, at Scavenius ikke i mindste Maade havde været

*) I adressen – den såkaldte *Oktober-adresse* – hed det bl. a.: »Folkenes nationale Selvbestemmelses-Ret er proklameret som Grundlag for Verdensfreden... I dette verdenshistoriske Øjeblik rejser sig hos det danske Folk Tanken om det uløste nordslesvigske Spørgsmaal.

Nordslesvig maa genforenes med Danmark i den Udstrækning dets Befolkning ved en fri Afstemning efter den almindelige og lige Stemmeret maatte kræve... Vi vil ikke ved vort Ønske om det danske Nordslesvigs Genforening med Danmark træde det tyske Folk for nær. Vi ønsker kun, at den Befolkning skal komme til Danmark, der taler Dansk, føler dansk, at hele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, intet ud derover, maa forenes med Danmark...«.

Adressens fulde ordlyd findes i *Franz von Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900–1937, Bind II.*, side 14–15. Udg.

forberedt paa, at Tyskland overhovedet kunde bryde sammen, og at den hele Situation i Løbet af Sommeren 1918 ikke havde formaaet at vække ham af denne falske Forestilling. Med Hensyn til Slesvig udtalte jeg, at jeg ikke troede, der var nogen Fare for, at Det konservative Folkeparti vilde udstrække sine Ønsker til Ejderen.

Det var min Overbevisning, at hvis Ministeriet paa dette Tidspunkt var omdannet til et Samlingsministerium, omfattende Venstre, Højre og de 2 andre Partier med Slesvig for Øje, vilde Enighed være blevet opnaaet om en Linje maaske Syd om de danske Distrikter, men i hvert Fald Nord for Angel. Paa det Tidspunkt havde ikke en eneste Røst hævet sig for en Linje Syd for den Clausenske Linje, og forsaavidt var det, som skete senere i Paris, berettiget. *Scavenius* og *Zahle* syntes imidlertid aldeles ikke at have Øje for Betydningen af et Samlings-Ministerium. De troede jo aabenbart, at Social-Demokraterne og de Radikale var de eneste, som forstod Betydningen af Danmarks fremtidige gode Forhold til Tyskland, at vi i Det konservative Folkeparti var mere eller mindre indskrænkede Chauvinister, og Bønderne mere eller mindre forbenede Agrarer.

Det gav sig ogsaa Udslag i *Scavenius'* Forhold til Adressen. Han spillede her en Dobbeltrolle med Kongen, *Andersen* og mig, idet han gav det Udseende af, at denne var ham ganske uvedkommende, medens Aage Friis paa sin Side forsikrede, at Ministeriet var enigt med ham. Hans særlige Ven i Ministeriet var naturligvis Dr. *Munch*, men der kan ikke være nogen Tvivl om, at Dr. *Munch* i dette Stykke havde sikret sig *Scavenius'* Medvirkning.

H. N. *Andersen* fortalte mig noget senere, at han havde grebet *Scavenius* i Usandhed, idet *Brockdorf-Rantzau* til ham i Fortrolighed havde bekendt, at det var efter Aftale mellem *Brockdorf-Rantzau* og *Scavenius*, at førstnævnte rejste til Berlin for med den daværende Rigskansler at forsøge at faa det slesvigske Spørgsmaal ordnet.

Kongen har da ogsaa i en Samtale med mig ytret, at *Scavenius* løj, og han sigtede derved utvivlsomt netop til samme Affære, thi

først var Kongen meget vred paa den tyske Gesandt, og da denne gennem Andersen fik Nys derom, henvendte han sig direkte til Kongen og forklarede Sammenhængen om hans Samtale med Scavenius, ved hvilken hele Uretten faldt paa Scavenius' Side.

Min Samtale med Scavenius, som jeg ovenfor har berørt, førte ikke til noget, og jeg maatte da fortsætte mine Bestræbelser for i Forstaaelse med andre, navnlig H. N. Andersen, at faa Adressen bragt ud af Verden, eller rettere ikke at faa den offentliggjort. Der var jo stor Fare for dette, og det ejendommelige var, at naar man kæmpede for at undertrykke Adressen, var det samtidig en Kamp for Ministeriets Bestaaen. Det kan ikke betvivles, at Adressens Fremkomst vilde før eller senere have bevirket Ministeriets Fald. Den var altfor tyskvenlig til paa nogen Maade at passe til de Allieredes Politik, og det kan ikke betvivles, at Danmark ikke kunde være saa taabelig at rive fuldstændig ud med de Allierede for at bevare Venskabet til Berlin, der paa dette Tidspunkt var fuldkommen knust. Som jeg ytrede, da jeg gjorde Rede for Sagen i Det konservative Folkeparti, en Bekæmpelse af Adressen var nødvendig, hvis vi vilde bevare Haabet om udadtil at holde sammen i det slesvigske Spørgsmaal.

Der var paa dette Tidspunkt dobbelt Grund til at være forsigtig, fordi Venstres Flensborg-Venlighed dengang var meget svag, og Det konservative Folkepartis Stilling delt. Paa selve det lukkede Møde i Oktober 1918 havde jeg som sædvanlig imod mig *Karstensen*, tildels støttet af *Schovelin*, der var mere Stemningsmenneske og dygtig Journalist, end han var en konsekvent Politiker. Han ligner Karstensen deri, at hans Politik i høj Grad har et personligt Præg, omend han i mange Maader er langt at foretrække for Karstensen. Det var med Møje, at jeg fik samlet Partiet om en fælles Udtalelse og blev Ordfører for dette i det lukkede Møde i Okt. 1918. Hvad der skete paa dette Møde, var ikke just tilfredsstillende for mig, navnlig ikke den Forvirring og Uenighed, som aabenbarede sig i Partiet, og som havde sin Indflydelse paa Forfattelsen af dennes Resolution eller rettere af den Fællesudtalelse, om hvilken der opnaaedes Enighed. Baade Karstensen og Schove-

lin var paa dette Tidspunkt i høj Grad ivrige for, at der overhovedet skulde opnaas Enighed med Regeringen, medens jeg ikke var bange for at tage mit Standpunkt mere i Opposition til denne, saaledes at Rigsdagen ikke blev enig. Først senere viste det sig, i hvilken Grad jeg denne Gang og tidligere havde haft Ret, og hvor lidet jeg havde haft Støtte i selve Partiet. Resolutionen af Oktober 1918 kunde jo passere, men Munch, Rode og Scavenius benyttede den med stor Dygtighed til at holde fast paa Det konservative Parti saa længe som muligt. Allerede ved det næste lukkede Møde gik det jo bedre, men da var ogsaa Pariserrejsen og meget andet kommet imellem.

*

Askov Mødet fandt Sted i December 1918. Til dette havde *Appel* indbudt Repræsentanter for alle Partier samt for Slesvigerne. Mødet var kun i ringe Grad præget af Hensynet til Flensborgerne, der ikke havde aabnet Munden. Det var klart, at det store Flertal vilde være glade, hvis de kunde faa en Linje svarende til den Clausenske. Jeg mindes fra Diskussionen, at mit Spørgsmaal til Slesvigerne gik ud paa, om vi ikke kunde tage de mellemslesvigske Sogne med, selvom vi ikke fik Flensborg og de frisiske Sogne, der senere kom til at deltage i Afstemningen. Kun Redaktøren af »Flensborg Avis« talte for Flensborg. Ved denne Lejlighed gjorde jeg H. P. Hanssens Bekendtskab og fik bl. a. Anledning til at spørge ham, hvorledes han havde tænkt sig Undervisningen i Nord-slesvig, og hvorledes han havde tænkt sig de tyske Læreres Uddannelse. Det undrede mig noget at høre, at forsaavidt han havde beskæftiget sig med dette Spørgsmaal, havde han tænkt sig Lærerne i Tysk uddannet Syd for Grænsen, medens jeg allerede paa det daværende Tidspunkt holdt paa, at de tyske Lærere ligesom Lærerne i Dansk skulde uddannes i Danmark. Noget nyt Kiel vilde vi jo ikke have. H. P. Hanssen er i det hele taget en særdeles sympatisk Personlighed, men det kan jo ikke nægtes, at han har faaet hele sin politiske Uddannelse og levet en stor Del af sit Liv mellem Radikale og Social-Demokrater i Berlin. Resultatet heraf, at det

netop er disse to Partier, som støtter de Danske i Nordslesvig, har han uden videre overført paa København, og han har ikke set den store Forskel, der var til Stede. Medens han efter sit hele Temperament og sin Opfattelse nærmest hører til Venstres radikale Fløj, havde han sine Venner blandt de Radikale. Særligt var han nøje knyttet til Munch og Aage Friis, hvis slesvigske Sympatier utvivlsomt er til Stede, men som paa den anden Side er lige saa bange som H. P. Hanssen for Strid derom med Tyskland, og fremfor alt vilde skabe en Forstaaelse med dette Land. Det var den samme Opfattelse, som Scavenius havde ytret i min Samtale med ham. Han udviklede ved denne Lejlighed, at først gjaldt det om at komme til Forstaaelse med Tyskland og derefter at faa denne Forstaaelse bekræftet af Ententen, medens jeg ikke rigtig troede paa Nyttens af en Forstaaelse med Tyskland, skønt jeg ikke underkender dens Betydning, men derimod fremfor alt ansaa det for nødvendigt ikke at foretage noget, som kunde vække Mistillid eller Mistanke hos de allierede Magter.

Paa dette Tidspunkt var en saadan Mistanke allerede længst til Stede. Saa tidligt som i 1914 havde den daværende russiske Gesandt, Baron *Buxhøveden*, i en Samtale med mig ytret, at de Radikale var tyskvenlige. Som jeg sagde til Buxhøveden, kunde man let skrabe Tyskvenligheden af, under denne vilde man finde dansk Patriotisme. Det viste sig ogsaa, da Vælgerne i store Skarer forlod det radikale Parti og gik over til andre Partier, enten det nu var Venstre, Det konservative Parti eller Erhvervspartiet. Det er min Overbevisning, at de fleste Danske er gode Patrioter, deri ogsaa Social-Demokraterne indbefattet. Det er kun Førerne, som i deres Partiinteresse dyrker Venskabet med Prøjsen.

*

Ved det lukkede Møde i Okt. 1918 var jeg altsaa godt underrettet om, hvad der foregik bag Kulisserne, ogsaa hvad angaar Ministeriets Forhold til Aage Friis, men som sædvanlig var man i Rigsdagen lidet orienteret, og i Partiet gjaldt det samme. Ikke

alt, hvad jeg vidste, kunde jeg sige, meget maatte bero paa Tillid eller Mistillid til Personerne.

Paa Askov boede jeg iøvrigt hos den senere, i 1920, afdøde Nationalbankdirektør *Lauritzen*, hvem jeg kendte fra Nationalbanken, og som i sin Stilling havde vundet min ubetingede Sympati. Hans Hustru var ogsaa meget tiltalende. Paa dette Sted boede jeg sammen med *Piper*. Paa Hjemrejsen fra Askov fik Piper Tanken om Nødvendigheden af, at Rigsdagen var repræsenteret i Paris, og han havde utvivlsomt Ret i denne Opfattelse.

Det var da ogsaa efter Aftale med Piper, at Det konservative Parti umiddelbart efter Hjemkomsten, og endnu inden Rigsdagen var samlet, satte sig i Bevægelse for at rette en Henvendelse til Regeringen desangaaende.

Kort efter Nytaar maatte jeg drage til London for at varetage Industriraadets Interesser, og sammen med Andersen og de Delegerede fra Landbruget søgte jeg at faa frigjort Varer til Indførsel og lempet eller ophævet Handelsoverenskomsten. Der var jo paa dette Tidspunkt, i Januar 1919, Anledning til at vente de haardt tiltrængte Lettelser, eftersom Vaabenstilstanden allerede var undertegnet i 1918. Imidlertid skal jeg paa dette Sted afholde mig fra at tale om Handelsoverenskomsten, men nøjes med, hvad der berørte det slesvigske Spørgsmaal.

Jeg havde Lejlighed til at tale om Spørgsmaalet med H. N. Andersen. Han var vistnok personlig stemt for, at vi skulde faa saa meget som muligt, i hvert Fald indtil den i Paris angivne Sydgrænse. For Kongens Skyld vilde han ogsaa gerne have Slottet Glücksborg med, der var Fødested for Kongens Bedstefader, men det forudsatte jo, at Flensborg blev dansk. Jeg meddelte ham, at Partiet havde henvendt sig til Ministeriet, men at der ikke syntes at være noget Resultat, og Andersen greb Tanken og sikrede sig en Udtalelse af den engelske Regering, som gik ud paa, at den fandt det heldigt, at hele Rigsdagen var repræsenteret i Paris. Paa denne Maade kunde de Allierede haabe paa at faa en Modvægt mod det regerende Ministeriums og de herskende Partiers Tyskvenlighed. Det synes, at Andersen efter Hjemkomsten straks har

talt til Scavenius derom, men er blevet afvist. Paa dette Tidspunkt troede Scavenius aabenbart, at han kunde nøjes med at sende H. V. Clausen til Hjælp for *Bernhoft*. Imidlertid paavirkede Udtalelserne fra London ham dog saa meget, at han og derved Ministeriet bestemte sig til at gaa med til at sende en Repræsentation for Rigsdagen derned. I denne Anledning fik jeg et Telegram fra Andersen.

*

Jeg var paa dette Tidspunkt sammen med *Larsen* og ikke meget værd, da jeg var dygtig forkølet. Dette gjorde, at min Hjemrejse trak noget ud, men jeg kom dog tidsnok til at modtage Valget, som Partiet bærede mig med, saaledes at jeg kunde drage til Paris den 27. Februar 1919 sammen med *H. N. Andersen*, *Glücksstadt* (der var sendt med af *Brandes* for Finansspørgsmaalets Vedkommende) og de egentlige Rigsdagsdelegerede, nemlig en fra hvert Parti, *Neergaard* fra Venstre, *Bramsnæs* fra Social-Demokraterne og *Dr. Munch* fra de Radikale. Forinden havde vi Møde i Udenrigsministeriet med Slesvigerne, der havde delegeret *H. P. Hanssen*, *Nissen* og *Kloppenborg-Skrumsager*, samt for Flensborg *Andreas Grau* til at være Repræsentanter. *Lützhöft Nielsen* rejste med som min Sekretær.

Alle rejste vi med et af Ø.K.'s Skibe, der i den Anledning anløb Boulogne. Vi havde en meget behagelig og heldig Rejse, Vejret var gunstigt, det store Skib »Fionia« behageligt, og Andersen en udmærket Vært. Ankomne til Boulogne, hvor jeg bl. a. saa en hel Del kinesiske Kulier, som Fragtmændene havde lejet, i Havnen, naaede vi hurtigt med Banen til Paris ad samme Vej, som Andersen og jeg havde taget i 1917.

Kommissionen tog ind paa Hotel »Continental«, hvor Gesandtskabet havde bestilt Værelser til os. Jeg boede sammen med *Neergaard*. Foruden hans og mit Sovekammer havde vi en stor og smuk Hjørnestue, som blev Samlingssted for alle Deltagerne i Rejsen.

Min Politik i Paris var klar nok. Det var mig om at gøre, at der blev skabt en Stødpudestat mellem Tyskland og Danmark omfattende Kanalen og gaaende fra en Linie i Nærheden af Hamborg til Danmark. Det var om denne Sag, alle mine Bestræbelser i Paris drejede sig, men desværre blev Resultatet negativt. Ogsaa H. N. Andersen var interesseret for denne Plan, og jeg tror, at han gjorde, hvad han kunde saavel i Paris som navnlig i London, men vore Anstrengelser strandede dels paa den danske Regerings Mangel paa Interesse for denne Sag, men navnlig paa Amerikas Holdning, som atter var dikteret af Amerikas Interesse i Panama-Kanalen. Ligesom det ikke ønskede Europas Indblanding i noget, der vedrørte Panama-Kanalen, vilde den heller ikke skabe et Præcedens ved at stille Kieler-Kanalen under internationalt eller engelsk Herredømme. Derfor var alle Anstrengelser for at naa dette Maal som et Slag i Luften.

Ved mit Besøg hos *Jules Cambon* og hos Dr. *Haskins* samt ved den Frokost, som jeg nød hos *Madame de Quirielle* og hendes Mand sammen med den nuværende Redaktør for »Times«, Mr. *Stead*, samt den politiske Redaktør for »Journal des Débats« var disse Planer Genstand for Overvejelse. Det samme gjaldt den Middag, som *Penson* indbød mig til sammen med det engelske Medlem af den belgiske Kommission, *Morlay*. Jeg tror nok, at der var Interesse for Planen i England, men det stemmede som sagt ikke med de Signaler, der var givet ovenfra og var derfor unyttigt.

Det er imidlertid min Tro, at Enighed fra dansk Side om denne Plan vilde have virket godt og maaske have gjort det muligt for Frankrig og England at føre deres Tanker igennem; thi der er jo ingen Tvivl om, at man baade i Paris og i London med Glæde vilde have set, at Kanalen var blevet internationaliseret. Man vilde da have skabt en Adgang til Østersøen, som i ganske anden Grad var i de Allieredes Magt, og man vilde have dækket Danmark paa en heldig Maade. Min Tanke var den, at det var bedre for os, at Tyskland i det næste Trediedels eller halve Aarhundrede heftede sin Opmærksomhed paa at faa Kanalen ind under Tyskland frem-

for, som det nu ogsaa har vist sig, at føre en Politik, der nødvendigvis maa vende sig før eller senere ogsaa mod Danmark, fordi vi grænser til dette Land. Bedre, at Kampen stod Syd for Kanalen end Nord for denne. Ogsaa Neergaard var stemt for den hele Plan, hvorimod Munch og Bramsnæs naturligvis var imod den, og Sagen var heller ikke Genstand for Diskussion med dem. Meget vilde jo have stillet sig helt anderledes, hvis det Ministerskifte, som fandt Sted i 1920, allerede, som rimeligt var, var foregaaet i Efteraaret 1918.

*

Allerede forinden vi naaede Paris, havde Gesandten støttet af Clausen forelagt den internationale Kommission et Forslag omfattende et Nordslesvig indtil den Clausenske Linie, som var Genstand for Afstemning under eet, og et Mellemslesvig, der gik saa langt Syd paa, som der i 1867 og senere overhovedet havde vist sig dansk Nationalitet eller Stemmer for Danmark. De fleste af disse Landsdele havde ogsaa indsendt Begæringer til Fredskonferencen.

Meget talte paa dette Tidspunkt for den Plan, som var udviklet af Bernhoft og Clausen, og i hvert Fald var det et officielt og afgjort Standpunkt, da vi naaede Paris. I Virkeligheden kom Rigsdagsrepræsentationen paa denne Maade bagefter. Den kunde i det højeste bekræfte, hvad der allerede var fremsat af Bernhoft og Clausen, den kunde støttet af Slesvigerne fuldstændiggøre de to Herrer's Forslag, og den kunde svare paa de Spørgsmaal, der rettedes til den, men saaledes som Sagen var maatte den dog siges at være kommet for sent. Det passede vistnok Regeringen og Scavenius godt, fordi det gjaldt at neutralisere Venstre og de Konservative, hvad enten nu Scavenius troede herigennem bedre at kunne gennemføre den danske Politik, som han ansaa for den klogeste, eller det, som for Munchs og Rodes Vedkommende utvivlsomt mere var Partipolitikken og de kommende Valg, det drejede sig om.

I Paris havde jeg som sagt straks Besøg af den lille Mme. de

Quirielle, senere af *Franz v. Jessen*, der var Medarbejder ved »Le Temps«, og som saadan skrev om Balkanstaterne, – boede i et hyggeligt lille Hus med sin Adoptivdatter, et forældreløst Barn – og var en gammel Bekendt af Neergaard. Mme. de Quirielle skaffede mig Adgang til Dr. Haskins, det amerikanske Medlem af den belgisk-skandinaviske Kommission, for hvilken *Tardieu* var Formand, og med hvilken vi senere skulde forhandle. Med Haskins havde jeg en lang Samtale. Personlig var han stærkt paavirket af Angelboerne og Sydslesvigerne, repræsenterede, som jeg senere erfarede, af Grev *Bent Holstein*.

Af et oprigtigt Hjerte og i Overensstemmelse med den Beslutning, der paa dette Tidspunkt var taget af Partiet, vilde jeg ikke gaa længere Syd paa. Ejderstedt, Angel og det mellemliggende Land vilde jeg derfor overlade helt og holdent til Tyskerne. Det er ogsaa i dette Øjeblik min Tro, at det vilde have været skæbnesvangert for os, hvis vi var gaaet saa vidt, som Holstein Holsteinborg og andre og havde krævet et Danmark til Ejderen. Jeg var i stor Tvivl om, hvorvidt vi burde tage Flensborg med, men det var dog min egen Opfattelse, jeg gav Udtryk for senere i Talen om Flensborg, som jeg holdt i Landstinget, saaledes som denne efterhaanden har udviklet sig.

*

Neergaard havde megen Interesse for Flensborg, og det var derfor alt andet end klog Politik, naar han i det lukkede Møde senere, da der var Lejlighed dertil, arbejdede Ministeriet i Hænde. Hans Tale mod de Ejderdanske blev med stor Dygtighed og Behændighed af Ministeriet telegraferet »en clair« til Gesandten, Kammerherre Bernhoft.

Scavenius vidste meget godt, at dette maatte føre til, at Talen var kendt i det franske Udenrigsministerium, endnu inden Bernhoft havde faaet selve Telegrammet, og med Rette regnede Scavenius paa, at Ententen vilde tage stort Hensyn til Neergaard, fordi man meget vel vidste, at et nyt Ministerium kun kunde dannes under

Venstres Ledelse. Det fik derfor ikke stort at sige, at jeg i Folketinget tog et andet Standpunkt og søgte at fastholde Fredstraktaten, saa at den af denne indførte 3. Zone ikke blev strøget igen. Englænderne og Amerikanerne, der gerne vilde imødekomme Tyskerne paa mindre farlige Punkter, fulgte imidlertid Neergaard med Forandringen af Fredstraktaten, og saaledes blev naturligvis Chancerne for 2. Zone ringere.

Hvorvidt en Fastholden af det første Udkast til Fredstraktaten virkelig vilde have bragt os 2. Zone, er jo usikkert. Tyskerne havde godt Hold i Mellem- og Sydslesvig. De danske Blade læstes kun i ringe Grad af de dansktalende, af de tysktalende slet ikke. Alle de Usandheder, Tyskerne kunde finde paa, anvendte de paa Danmark, og saaledes kom heller ikke det økonomiske Spørgsmaal til at spille den forventede Rolle. Det generede f. Eks. ikke Tyskerne at sige, at Danmark vilde faa lige saa stor en Statsgæld at trækkes med som Tyskland, en aabenbar og, for enhver blot nogenlunde kyndig Person, tydelig Løgn. Afgørende for den hele Holdning, som den endelige Fredstraktat indtog, var utvivlsomt Amerikas Stilling til Kanalen og Tyskland, Englands vaklende Holdning overfor dette Land, og endelig den danske Regerings eget Ønske. Forsaavidt har de Radikale opnaaet, hvad de vilde. Først Tiden vil vise, hvem der i dette Stykke har haft Ret. Flensborg var aabenbart en farlig Gave; og det har sin Fordel at være den forurettede og have Danske udenfor Grænsen fremfor at have for mange Tyskere indenfor Grænsen og i den danske Rigsdag. Skal jeg imidlertid vælge, vil jeg, som jeg har givet det Udtryk i min Landstings-tale, foretrække, at Grænsen trækkes Syd for Flensborg. Det er min Overbevisning, at denne By er en større Fare for Danmark, naar den i Bitterhed sidder tæt udenfor Grænsen, end naar den i Fremskridt og Blomstring findes Nord for denne. Vi vil overhovedet faa svært ved at forsvare den Grænse, vi har valgt, og hvis Tyskland virkelig kommer til Kræfter, vil Altyskerne sikkert paany rejse Hovedet og kræve Nordslesvig tilbage. Alene den nationale Ære, som har faaet et saa haardt Stød ved Versaillesfreden, vil kræve dette.

I Paris var jeg flere Gange hos Mme. de Quirielle og med hende hos Jules Cambon, hvem jeg ogsaa søgte at interessere for Spørgsmaalet: Kanalstaten. Sammen med de øvrige Delegerede var vi hos Udenrigsministeren, *M. Pichon*.

Jeg greb ind i Forhandlingerne med den belgisk-skandinaviske Kommission paa det Punkt, hvor jeg syntes, der var mest Fare, nemlig Afgivelsen af en Erklæring om gensidige Garantier for Minoriteterne Nord og Syd for den valgte Grænse. Utvivlsomt var Slesvigerne her ret farlige. Ogsaa Dr. Munch og Bramsnæs var paa dette Punkt maaske tilbøjelige til at give efter. Værre var det, at Franskændene syntes at have Interesse for en Ordning af denne Natur. Heldigvis blev min Indgriben afgørende. Jeg henviste til, at vi agtede at indsende en skriftlig Fremstilling af vort Standpunkt, og om Eftermiddagen havde vi da et Fællesmøde paa Continental, paa hvilket vi vedtog en Skrivelse, som vi sendte til Tardieu. I dette Møde deltog baade Gesandten og Clausen, og det er klart, at Skrivelsen gik fra Gesandten eller gennem denne.

*

Iøvrigt erindrer jeg, tror jeg, med fuldstændig Klarhed alt, hvad der i Foraaret 1919 passerede i Paris. Saaledes gik vi gennem Salle d'horloge, hvor enkelte af Fredskonferencens Delegerede allerede var samlede. Den belgisk-skandinaviske Kommission havde et langt Hesteskobord. Vi blev da anbragt i Midten af dette, saaledes at jeg maatte vende Ryggen til nogle af de Delegerede, nemlig fortrinsvis Japanerne. Præsidiet førtes af *Tardieu*. Paa hans venstre Side sad Englænderne, *Sir Eyre Crowe* og *Mr. Morlay*, paa hans højre Side Amerikanerne, bl. a. *Dr. Haskins*; længere henne til højre Repræsentanten for det franske Udenrigsministerium *Laroche* (?). Forrest blandt de Danske sad *Dr. Munch* og *H. P. Hanssen*, i næste Række kom *Neergaard* og jeg, og saaledes sad vi nærmest to og to sammen, thi Hestekoer var saa trang, at Stolene fra begge Fløje omtrent rørte hinanden.

Etatsraad Andersen og Glückstadt boede ikke paa Hotel Con-

tinental, men paa Hotel »Regina« (eller var det Meurice?) i samme Etage som Kongen af Montenegro. Efter hvad *Danielsen* fortalte mig, havde denne maattet rykke ud af de forreste Værelser og nøjes med nogle til Gaarden. Den franske Regering vilde ikke fremdeles betale de store Summer, som den montenegrinske Konge krævede. Hos Andersen var vi et Par Gange samlede, men ellers saa vi ikke meget til ham, som overhovedet ikke yndede udenfor sit eget Territorium at omgaas et stort Antal Mennesker.

*

Under Slutningen af Pariseropholdet var der en Fest, som jeg desværre ikke deltog i, fordi jeg samme Dag af *Davidson* var blevet indbudt til at spise sammen med ham og *Schaeffer*, og selve Festen i høj Grad havde en improviseret Karakter. Bedre gik det med den Middag, som vi i Fællesskab gav for Gesandten, H. V. Clausen og Fru Clausen, Franz v. Jessen, M. og Mme. de Quirielle, Herr og Fru Engelsted og den norske Gesandt Wedel-Jarlsberg.

I Forvejen havde jeg talt med *Neergaard* om at dele Rollerne, saa at *Munch*, der var Medlem af Regeringen, og *Neergaard*, der var tidligere Konseilpræsident og i Bestyrelsen for Rigsdagens største Oppositionsparti, holdt Talerne. Det forekom mig, at der maatte tales baade for Slesvig og for Frankrig. *Neergaard*, som jeg iøvrigt lærte at sætte personlig megen Pris paa, havde som sædvanlig politisk Uheld, idet han overlod Dr. *Munch* at klare begge Taler i sin Indledningstale og meddelte mig dette Resultat umiddelbart før Middagen. Dr. *Munchs* Indledningstale lød omtrent som følger: »Vi har jo besluttet at tilbringe Aftenen sammen og vil gerne gøre det saa hyggeligt som muligt for hinanden. Af denne Grund vil der ingen Taler blive holdt«. Resultatet deraf var, at da vi nærmede os Desserten, holdt den norske Gesandt *Wedel-Jarlsberg*, en særdeles livlig og smuk Tale for Danmark, og *H. P. Hanssen* svarede med en særdeles god Tale for de Franske og Frankrig. Tilbage sad da som Dummeperer de danske Rigsdagsdelegerede med *Neergaard* og Dr. *Munch* i Spidsen.

Bemærkelsesværdigt er det iøvrigt, at jeg ved Bordet sad i Nærheden af *H. V. Clausen*, der drak Glas med mig og ved denne Lejlighed frivilligt erklærede, at Adressen var en Fejltagelse. Han sigtede aabenbart derved til et Besøg, som jeg havde aflagt ham i Valby (første Gang, jeg var i hans Hjem), samt til et Møde, til hvilket jeg havde indbudt saavel ham som *Mackeprang, V. la Cour*, Skotøjsfabr. *Jørgen Petersen, Ingemann-Ottosen* (der var ivrig for Flensborg), og som fandt Sted i mit Kontor i Industriraadet. Ved begge Lejligheder søgte jeg at faa Clausen bort fra Adressen, og det er jo muligt, at disse Møder ikke har været ganske uden Betydning for, hvad der den Gang skete.

Navnlig det sidste Møde, fra hvilket jeg ledsagede Clausen og Mackeprang hjem, var maaske af Betydning. Det blev holdt i mit Kontor i Industriraadet. Jeg var paa een Gang Indbyder og Leder af Mødet. Jeg lod *la Cour* og hans to Ledsagere føre Anklagen, *H. V. Clausen* og *Mackeprang* Forsvaret, men tog naturligvis tilsidst Parti for de første mod de sidste.

Samtidig havde imidlertid *H. N. Andersen* og Kongen grebet ind. Resultatet af det hele var som sagt, at næste Dag kunde det meddeles i Rigsdagen, at man havde trukket Adressen tilbage. Jeg er jo tilbøjelig til at tro, at det var den sidste Indflydelse fra *Andersen* og Kongen, som afgjorde Spillet.

*

Tilbagereisen fra Paris førte over London. Dette havde *Andersen* arrangeret for at give Rejsen mere Relief og for at stemme Engländerne gunstigt. Uden Tvivl har *H. N. Andersen* tænkt sig ved denne Lejlighed at kunne paavirke den engelske Regering til Fordel for Kanalstaten, om hvis Hensigtsmæssighed *Andersen* og jeg var enige. Det vil imidlertid være urigtigt at tillægge Besøget i London nogen videre Betydning. Den Middag, som Regeringen gav os, og ved hvilken daværende Medlem af Ministeriet og Understatssekretær i Udenrigsministeriet, *Cecil Harmsworth*, en Broder til *Lord Northcliffe*, præsiderede, var mere en Høflighed end af

væsentlig politisk Betydning. Jeg havde forberedt mig paa at holde en Tale, fordi jeg vidste, at H. N. Andersen, hvem dette naturligt tilkom, ikke holdt af denne Skik, men han undgik helt og holdent de officielle Taler ved at udtale Ønsket om, at der ingen Taler holdtes. Han sad iøvrigt til højre og jeg til venstre for Harmsworth, saa det var naturligt, at jeg fik rig Lejlighed til at tale med denne. Han gjorde et særdeles sympatisk Indtryk og talte bl. a. om Irland og de Vanskeligheder, som Regeringen og England gik i Møde. Han saa ikke, hvorledes man overhovedet skulde komme ud af denne Vanskelighed. Deri har han jo haft Ret, hvad bedre end noget andet bevises deraf, at endnu i dette Øjeblik i Sept. 1920 er man tilsyneladende længere fra Enighed end nogensinde. Harmsworth sagde derom følgende: »Man tager denne Sag med en vis Ro i England og overlader Aviserne at polemisere mod Irlænderne nærmest ved at gøre dem latterlige, men Sagen er meget mere alvorlig, end at den fortjener en saadan Skæbne. Hvad skal vi egentlig stille op, naar Irlænderne nægte at betale Skat og gør aabent Oprør? Den irske Rigsdag, Eirean Deil, kan man heller ikke helt negligere«.

Om Englands Andel i Verdenskrigen udtalte han sig paa en for en Englænder særdeles karakteristisk Maade. Det var aabenbart, at han delte den almindelige engelske Opfattelse, at Hæren snarest muligt burde bringes ned paa et Minimum, »thi«, som han sagde, »vi Englændere har aldrig holdt af det militære Element«, men han syntes ganske at overse, at Flaaden er i høj Grad militær, og at den engelske Flaade er alle andre overlegen, hvilket selve Krigen har bevist, og det jo mindst af alt faldt ham saa lidt som nogen anden Englænder ind at indskrænke den engelske Flaade, samtidig med at man formindskede den engelske Hær.

Vi sad omkring et rundt Bord i Hotel Ritz. Ligeoverfor Harmsworth sad Lord *Finlay*, der aabenbart hjalp Regeringen med ved givne Lejligheder at repræsentere.

Forøvrigt var den engelske Regering meget hensynsfuld og lod sig bl. a. repræsentere, da vi rejste fra London med et Tog til Newcastle. Da vi med »I. C. la Cour« kom til København, blev vi

modtaget af Kongen og Dronningen. Modtagelsen gjaldt vel særligt H. N. Andersen.

*

Senere var der et lukket Møde i Rigsdagen, ved hvilken Lejlighed Beretning blev aflagt af Neergaard om det slesvigske Spørgsmaal og af Munch vedrørende Forhandlingerne om Folkenes Forbund. Jeg havde ansat et Møde til Kl. 4 i Industriraadet, hvilket jeg skulde lede, allerede inden det lukkede Møde var bestemt og maatte derfor gaa under Neergaards Tale, men paa et afgørende Punkt mener jeg, at han med Rette protesterede imod Munch. Det drejede sig nemlig om Folkenes Forbund.

Da vi var i Paris, havde Neergaard og Munch, som begge var Medlemmer af det af Regeringen nedsatte Udvalg, der sammen med Svenskerne og Nordmændene skulde behandle dette Spørgsmaal, hvilket Bramsnæs og jeg ikke var, haft Lejlighed til at konferere med Lord *Robert Cecil* og den Kommission, for hvilken han var Formand. Nu var Munch's og Neergaards Opfattelse af, hvad der skete ved denne Lejlighed, ikke sammenfaldende. Naturligvis drejede Munch selv sine Udtalelser hen, hvor han ønskede det.

Allerede paa »Fionia« paa Rejsen hen havde vi haft Lejlighed til at drøfte dette Spørgsmaal, og det stod mig klart, at Munch troede her at have en god Lejlighed til at virke for sin Yndlings-tanke, Danmarks Afvæbning. Paa »Fionia« udtalte han til mig, at hans Forhaabning var den, at Danmark afskaffede alt, hvad der hed Hær og Flaade, og til Lands i hvert Fald kun havde en Hær paa højst 4 000 Mand, som var sammensat af Frivillige, der ikke var kasererede, men kun mødte en Gang imellem til fælles Øvelser. Han udtalte sig ikke nærmere om, hvad han egentlig havde tænkt sig med Flaaden. Jeg antager, at det var ham særligt om at gøre at faa Hæren bragt ned eller helt tilintetgjort. Han ønskede at hefte Danmarks Skæbne paa Svejts' og derved holde Danmark udenfor Forpligtelserne til at hjælpe Folkenes Forbund, hvis et af dette Forbunds Medlemmer aabnede Krigen paa egen Haand.

Det ligger jo ogsaa nær at antage, at hvis Svejts forbliver neutral, vil ogsaa Danmark kunne blive det, og Dr. Munch fik forsaavidt Støtte heri af Lord Robert Cecil, der fremfor alt vilde gennemføre sin Plan om Folkenes Forbund og derfor imødekom alle pacifistiske Bevægelser paa Fastlandet.

*

Det er karakteristisk for engelsk Opfattelse, hvad jeg ovenfor har anført om Udtalelser af Cecil og Harmsworth, hvoraf det fremgaar, at England ikke anser Enehærrøddømmet paa Havet for at være af militær Natur, men vel ønsker at holde det europæiske Kontinent saa svagt som muligt. Der er jo ingen Tvivl om, at Tyskerne for saavidt har Ret, naar de holder paa, at England stadig har brugt den ene Fastlandsmagt til at undertvinge den anden. Tidligere var det Skandinavien, det gik ud over, det var Frankrig, det var en Gang Holland, en Gang Spanien og nu Tyskland. Men hvad jeg mener om denne Sag, har jeg iøvrigt givet bedst Udtryk i mit Skrift om »Udenrigsminister Scavenius og Genforeningen« (udgivet paa H. Aschehoug & Co.'s Forlag), til hvilket jeg har henvist i Fortalen til min Bog: »I Krigsaarene 1914–1919«.

Det staar for mig som af afgørende Betydning, at vi i Danmark forstaar vor Situation og fører en Udenrigspolitik, som svarer dertil. Der er ingen Tvivl om, at de Radikale havde delvis Ret, da de i Begyndelsen af Krigen fremfor alt søgte at undgaa en Konflikt med Tyskland, hvorved Danmark vilde kunne blive inddraget i Krigen, men de havde Uret i ikke at se, at i det lange Løb vilde det gaa her som for 100 Aar siden, at England, forsaavidt det bevarede Hærrøddømmet paa Havet, vilde blive Kontinentet overlegen. Englænderne er nu engang bedre Diplomater end Tyskerne, og de tyske Bestræbelser for at ophæve det engelske Hærrøddømme paa Havet viste sig jo ogsaa at bero paa en Fejltagelse. Dog vilde det være urigtigt at nægte, at Tyskerne paa et givet Tidspunkt var nær ved at naa Maalet. Det, som i særlig Grad hjalp England, var de

af den tyske Ledelse begaaede Fejlgreb, særligt deres Udfordring til De Forenede Stater, hvorved de tvang denne Stormagt over paa Ententens Side. Havde de undgaaet denne, havde der ikke siddet Folk i Berlin, overfor hvem *Brockdorff-Rantzau* og hans Venner var skarpe Modstandere, vilde Freden maaske være blevet sluttet i Aaret 1917, uden at det var lykkedes at overvinde Tyskland, og hvis blot Tyskland var gaaet ud af denne Krig uden at have taget nogen større Skade og efter at have udstrakt sit Herredømme over Østersøen og gennem Finland til Ishavet, vilde det næppe have været muligt senere at forene de samme Magter til Krig mod Tyskland, med andre Ord Tyskland vilde i Virkeligheden trods alt have vundet Sejren.

Hvis det i Stedet for *Bethmann-Hollweg* og *Wilhelm II* havde været *Bismarck* og *Wilhelm I*, vilde Tysklands Skæbne sikkert være blevet en anden. Saa nær var vi ved at gøre Tyskland til Herre i Østersøen. Hvad dette vilde have betydet for Danmark, er ikke svært at se. En Stat, der er sat til at vogte Indgangen til et Hav, som var et mare clausum, vilde mere være blevet en Vasalstat af Tyskland, og det var jo ogsaa *Erik Scavenius'* og Ministeriets Tro, at det skulde og maatte gaa denne Vej. Saaledes havde ogsaa Danmark i 1814 troet, at Napoleon vilde sejre, men denne Gang gik det os bedre end sidst.

*

Den bedste Politik er den, som skaber Danmark det bedst mulige Rygstød i Norge og Sverige. Det forenede Skandinavien støttet til England vilde danne det bedste Bolværk mod en Fastlandsmagt, hvadenten den hedder Frankrig, Tyskland eller Rusland. Heller ikke er England nogen national Fare for os, knapt nogen økonomisk. Men naturligvis maa vi være forberedt paa, at England og Amerika nu vil konkurrere om Herredømmet paa Havet, og den af disse to Stater, som søger at sikre sig Tyskland som Forbundsfølge og derfor lader Skandinavien falde, vil sejre i det lange Løb. Det vil efter 1919 gaa som efter 1870, at Sympatien i Eng-

land nærmest vil gaa mod den overvundne, i dette Tilfælde Tyskland. At England ikke har vist sig som nogen sand Ven af Danmark, kan jo ikke undre. Det er klart, at engelsk Politik i dette som i andre Stykker først og fremmest søger at dække de engelske Interesser. Dette har givet sig Udtryk i Afgørelsen med Hensyn til Slesvig, hvor Grænsen blev draget nord for Flensborg væsentligst ved engelsk Indflydelse. Økonomisk vil det give sig Udslag i, at man fra engelsk Side søger at vælte den størst mulige økonomiske Byrde over paa de neutrale gennem Kuludførslen. Paa samme Maade som Kullene bliver dyrere og er i Færd med at ruinere hele Danmarks Handelsbalance, har England ved at alliere sig med Belgien og Tyskland søgt at holde Smørprisen nede.

Man maa overhovedet ikke i særlig Grad regne med Venskab fra en af Stormagterne. Vil man være selvstændig Nation og selvstændig Stat, maa man først og fremmest varetage sine egne Interesser. Basis herfor er Enighed hjemme. Det var Scavenius' og Zahle's store Fejl, at de ikke gjorde sig til Chefer for denne Enighed, men brugte den i partipolitisk Interesse.

Zahle anser jeg overhovedet for en Undermaaler. Havde han haft Mod og Mandshjerte, vilde han ikke være forbleven Konseilspræsident efter November 1918 uden at danne et Samlingsministerium, saaledes som han havde lovet *Piper* og mig i en Samtale med os. Ved denne Lejlighed ønskede han, at *Rottbøll*, som ikke mere repræsenterede det konservative Parti, skulde afløses af en anden Gidselminister, f. Eks. mig. Men da *Piper* og jeg i denne Anledning overfor *Zahle* hævdede Betydningen af, at der dannedes et Samlingsministerium, saaledes som ogsaa *I. C. Christensen* havde ønsket det, gjorde *Zahle* stærkt gældende, at det gjaldt om ikke at opstille dette i Utide, at et Forsøg paa at regere ved alle fire Partier vilde strande paa Uenighed i Ministeriet, og at man derfor maatte opsætte Dannelsen af et Samlingsministerium, til et stort nationalt Spørgsmaal forelaa. Han bandt sig utvivlsoomt her overfor Det konservative Parti til at danne et Samlingsministerium, saasnart Spørgsmaalet om Slesvig blev brændende. Dette var netop Tilfældet ved Vaabenstilstanden i November 1918. Naar

Alex Foss

Industriraadets Stående Udvalg til møde hjemme hos ingeniør Alex Foss i 1922.

For bordenden ingeniør *Foss* og direktør *Harald Bing*, der deltog som æresmedlem af Industriforeningen. T. h. for Foss direktør *H. P. Prior*, fabrikant *C. F. Jarl*, direktør *Gunnar Gregersen* og folketingsmand, redaktør *Poul Drachmann*. I billedets venstre side fabrikant *Holger Sebbelov* (stående), direktør *Benny Dessau*, direktør, kaptajn *F. H. J. Rambusch*, direktør, senere maskinchef i DSB *Ove Munck* og direktør *Chr. H. Olesen*. Bag Prior står Industriraadets daværende sekretær og Industriforeningens kontorchef, senere direktør, civilingeniør *G. E. Hartz*

han desuagtet forsøgte at føre en selvstændig Politik og ønskede at bevare Frugterne af denne for sit Parti plus Socialdemokraterne, havde han jo ikke noget andet Valg end at træde tilbage.

Scavenius var en meget mere ensidig Person, som hadede alle, der ikke bøjede sig for hans Opfattelse. Dette gav han tydeligt Udtryk for, naar han talte i Rigsdagen, thi her som andetsteds blev han altid arrig, naar der var mange tilstede, hvorimod han paa To- eller Tremandshaand i Virkeligheden var baade elskværdig og forstaaende. Mellem ham og mig har der derfor aldrig været noget Skænderi af nogen Art, men jeg kom ganske vist ogsaa kun ved ganske særlige Lejligheder. I Udenrigsministeriet fandt jeg, som tidligere nævnt, kun Anledning til at tale med *Clan* og *Sthyr*. Naturligvis refererede *Clan* vore Samtaler til *Scavenius*, og han kendte derfor mine Anskuelse bedre, end jeg kendte hans.

XIII. Samtaler med Kongen i 1914 og i 1919 (efter Alex Foss' håndskrevne manuskript)

Valby d. 14. 6. 1914.

Onsdag d. 10. Juni 1914 ringede Kabinetssecretair Krieger til mig til mit Kontor og bebudede sit *Besøg* Kl. 3. Da han kom meddelte han mig, at Kongen ønskede at tale med mig paa Sorgenfri Kl. 6½. Anledningen var et forventet Brud med Ministeriet Zahle paa Spørgsmaalet om de Kongevalgtes Opløsning og Dannelsen af et Forretningsministerium. Kongen havde samtidig tilsagt Nationalbankdirecteur C. Ussing. Jeg søgte af K. at faa noget nærmere at vide om Situationen og om det mellem Kongen & Zahle passerede, men Kr., der i det hele ikke syntes glad over sit Hverv svarede temmelig forbeholdent. Han meddelte dog følgende: Kongen havde samme Dags Morgen konfereret med Grev Friis. Kr. ansaa det ikke for udelukket at der kunde naas en Overenskomst med Ministeriet, derved at Kongen blot tog et moralsk Forbehold. Kongens Stilling var ikke helt let, da han ved Ministeriets Dannelselse allerede havde stillet i Udsigt at ville overveje Ministeriets Krav om de Kongevalgtes Opløsning og dermed havde givet en halv Indrømmelse. *Nu* havde han kastet sig paa »Samvittighedsstandpunktet« og derefter pludselig, paa egen Haand, ønsket U. og mig tilkaldte. – Kr. lod tydeligt nok forstaa, at dette Skridt ikke havde hans Sympathi.

Hele denne Situation kom mig ganske uventet. I selve det statsretslige Spørgsmaal havde jeg ingen Indsigt; jeg havde ingen Studier foretaget, da jeg overhovedet ikke havde forberedt mig paa at indtræde i det politiske Liv – det var egentlig kun med lidt *Besvær* at jeg fik Kr. til at udtale sig.

I Automobil kørte jeg til Sorgenfri. Kongen modtog mig i sit Studereværelse og gik temmelig lige løs paa Sagen, idet han med-

delte, at det var hans Tanke at faa dannet et Forretningsministerium, hvis Opgave skulde være:

At opløse Landstinget (÷ de Kongevalgte)

At forberede en Finanslov

At træde tilbage naar Rigsdagen blev indkaldt.

Kongen forudsatte, at U. og jeg vilde indtræde i et saadant Ministerium. Han havde iøvrigt tænkt sig som Udenrigsminister Kammerherre R. Krag, som Trafikminister Direktør Chr. Cold (D.F.D.S.) og yderligere nogle (unævnte) Departementchefer.

Noget direkte Spørgsmaal til mig, om jeg vilde paatage mig det tiltænkte Hverv (at indtræde i et saadant Ministerium) stillede Kongen ikke.

Jeg havde strax til Kr. udtalt, at jeg ikke vilde kunne paatage mig en saadan Opgave og søgte i god Overensstemmelse dermed at bringe denne Side af Sagen paa Banen ved at indskyde et Spørgsmaal til Kongen om, hvorfor han ikke vilde henvende sig til Grev Friis. Han svarede strax, at F. vilde ikke, fordi et Min. Fr. vilde skade Valget ved at give Anledning til voldsomme Angreb paa Godsejerne etc. Men F. havde billiget Kongens Tanke om at danne et Forretningsministerium og om at gøre Ussing og mig til Medlemmer af det.

Omtrent paa dette Tidspunkt indtraf Ussing. – Jeg havde ikke havt nogen Lejlighed til at tale med ham forinden om Situationen eller overhovedet om dette eller noget andet politisk Spørgsmaal; jeg har hverken staaet i Venskab- eller Omgangsforhold til U. ud over vore Sammentræf i Voldgiftsretten, hvor jeg ofte har været i Modsætning til ham og i »Forældreforeningskommissionen«, hvor vi havde været ganske enige, men hvor min Medvirkning overhovedet var begrænset til et Minimum.

Ussing optog næsten strax en Diskussion om den statsretlige Stilling. Han kunde ikke uden videre følge Kongens Opfordring, men maatte raade til en Overenskomst med Ministeriet, hvormed hele Spørgsmaalet om de Kongevalgtes Opløsning blev udskudt til efter Valgene, men saaledes at Afgørelsen af dette Spørgsmaal

skete ad retslig Vej, gennem Rigsretten. Dertil krævedes imidlertid, at der kunde rejses en Anklage og Forudsætningen derfor var atter, at der fra et Ministerium forelaa en Indstilling til Kongen om Udnævnelse af nye Kongevalgte, *fordi* de Kongevalgte, efter Ministeriets Mening, vare opløste *med* de folkevalgte Landstingsmænd. Ussing anbefalede derfor Kongen at enes med Ministeriet om et Diktamen til Statsraadsprotokollen, hvorved Spørgsmaalet blev holdt aabent til efter Valgene.

Kongen protesterede strax mod dette Forslag, fordi han deri saa en Fare for, at han ikke fik Lejlighed til at bekende Kulør i Spørgsmaalet. Han udtalte, at det fremfor alt var ham om at gøre at staa ren og ærlig, han var ikke Politiker, han vilde holde sin Ed paa Grundloven, det var for ham et Samvittighedsspørgsmaal. Folk kunde forlange af ham at han foregik med det rette Exempel paa Retliniethed. Ogsaa Grev Friis havde holdt – i et Brev – stærkt paa, at hvis Kongen ikke i denne Sag tog et konsekvent og fast Standpunkt, vilde hans Anseelse og Prestige lide et afgørende Tab; Folk vilde tabe al Tillid til ham og det gjaldt – som Kongen sagde – ikke mindst Modstanderne, ti enhver Arbeidsmand vilde tabe Agtelsen for ham.

Ussing gjorde nu den Fejl at insistere paa sin, noget dogmatiske Udvikling og dermed tilsyneladende modsige Kongen, skønt der, ret beset, ikke var nogen egentlig Modsætning til Stede. Kongen opfattede det nu, som om U. vilde have Kongen til at tage et uklart Standpunkt. – Det var ganske vist ogsaa Ussings Forslag, at Kongen skulde holde hele Afgørelsen hen i det uvisse, henskyde den til en senere Retsafgørelse og da Kongen netop fra sit Standpunkt følte sig stærkt opfordret til strax at tage et definitivt Standpunkt, saa var U.s Forslag for saa vidt ogsaa uacceptabelt for Kongen.

Kongen afbrød nu ret pludseligt Samtalen med U., takkede ham for hans Nærværelse uden at der egentlig var vexlet noget Ord om Forretningsministerium m. m.

Derimod holdt Kongen mig tilbage. Hvad der under Samtalen med U. vel nok fremkaldte Samtalens Krise var, at jeg – der ikke i

Længden kunne være stum Tilhører, paa Foranledning af et Spørgsmaal fra Kongen, udtalte, at jeg ganske delte Grev Friis' Opfattelse. Kongen udtrykte sin Glæde herover ved at række mig Haanden.

Efter Ussings Bortgang udviklede Kongen paany for mig, at han tænkte sig, at Ministeriet Zahle om Fredagen (ved Statsraads-mødet) vilde tage sin Afsked og at Forretningsministeriet da burde være en Kendsgerning om Lørdagen – »en Dag til at ordne det i maatte jo være tilstrækkeligt« og det var ham netop om at gøre, at det ikke trak ud med endeløse Forhandlinger, Avisskriverier etc. – Når han vidste at han kunde stole paa at han havde nogen i Ryggen, saa gik han med Mod til Sagen.

Der blev nu noget bedre Lejlighed for mig til overhovedet at udtale en Mening. Jeg sagde, at i en saa vigtig Sag maatte Kongen holde mig til Gode, at jeg ikke uden videre kunne afgive et Løfte, at det jo kom an paa hvad nu Følgerne vilde blive af et Forretningsministerium, at jeg syntes, at U. havde Ret i at det burde forsøges om der ikke kunde tilvejebringes en Overenskomst med Ministeriet, hvormed dette akcepterede Kongens Erklæring og udskød Afgørelsen til efter Landstingsvalget. Jeg bad Kongen om Papir og Blyant og skrev et Udkast til Diktamen til Statsraadsprotokollen omtrent saaledes:

»Idet jeg bifalder at Landstinget opløses maa jeg dermed tage det Forbehold, at jeg hverken nu eller senere vil kunne tiltræde en Indst. fra Min., hvorved de Kongevalgte Landstingsmænd opløses«.

Motivet for mig til – i Hast – at nedskrive dette Forslag var bl. a. for at ikke Kongen skulde tage et endnu skarpere Standpunkt og senere anse dette for at være overensstemmende med et af mig udtalt Forslag, endvidere for om muligt at tilvejebringe en Situation, der affødte Kontraforslag fra Ministeriet.

Kongen gemte Papirslappen. Derefter udtalte jeg til Kongen, at Han efter min Mening i et Forretningsministerium ikke burde have Folk af min Støbning, idet Oppositionen (3: Grundlovspartierne) vilde betegne mig som Lockoutmand, Arbejdsgiver, Ka-

pitalist etc. Derimod syntes jeg, at U. vilde være særdeles egnet, og spurgte om Kongen ikke vilde tillade mig at tage ud til ham og tale med ham derom. –

Kongen gav sit Samtykke hertil, hvormed Samtalen sluttedes. Forhandlingerne havde ialt varet 2 Timer.

Jeg kørte umiddelbart ud til Ussing, hvem jeg traf alene hjemme.

Vi havde nu en lang Samtale i hvilken U. yderligere forklarede sin Opfattelse.

Jeg erfarede under Samtalen, at Krieger paa et tidligere Tidspunkt havde henvendt sig til U. for at raadspørge ham om det statsretslige Spørgsmaal. Det synes som om U. (eller muligvis Højesteretsjustitiarius Niels Lassen?) var Fader til Tanken om at bringe Spørgsmaalet til Afgørelse ved en Rigsretsdom. Det var ved denne Lejlighed, at U. havde erklæret, at han eventuelt vilde være villig til at danne et Ministerium alene med denne Opgave for Øje. Der maatte i saa Fald foreligge en Indstilling fra Ministeriet om Valg af nye Kongevalgte : »Forbrydelsen maatte være be-gaaet«.

Naar nu imidlertid Kongen vilde have ham til at indtræde i et Forretningsministerium var det en hel anden Sag, det var et Kongesministerium, som vilde komme i en umulig Stilling. Hvis Grundlovspartierne sejrede med utilstrækkelig Majoritet vilde de kræve de Kongevalgte opløste og de vilde – om Forretningsministeriet nægtede at medvirke hertil, kræve dets Fratræden og, for at fremvinge den, bruge Finanslovsnægtelse etc.

Jeg foreslog nu U. at udvikle dette i et Brev til Kongen og sende det samme Aften, fordi det jo faktisk ikke var lykkedes at komme ind paa en Realitetsdebat med Kongen om *Følgerne* af et Forretningsministeriums Dannelse. Jeg opfordrede strax fra Begyndelsen U. til at paatage sig Hvervet at danne Forretningsministeriet.

U. gik ind paa Tanken. Han skrev samme Aften til Kongen. Næste Morgen læste han Brevet for mig. Han havde fulgt mit Raad og forladt den docerende deduktur Form for at gaa lige løs paa Konsekvenserne. Hvad der vilde ske, naar Forretningsministeriet var dannet efter Kongens Ønske.

Om Aftenen havde U. haft en Samtale med Krieger og fortalt ham hvad der var sket, deribl. at jeg til Kongen havde udtalt, at det vilde være et Misgreb at tage mig i et Forretningsministerium.

Om Aftenen havde Kongen sluttet med at anmode mig (og U.) om at komme til ham næste Dag Kl. 1 paa Sorgenfri.

Torsdag Morgen sad jeg i mit Bibliotek, da min Hustru kommer ned og meddeler, at Kongen er i Telefonen. Min Hustru havde paa Grund af sin Tunghørighed ikke kunnet høre ham og havde gentagne Gange – i den Tro, at det var vor Søn Torben, der telefonerede fra Helsingør – sagt: Men *kan* Du da ikke tale højere, Torben! – indtil Telefonstationen havde sagt hende, at det var Kongen.

Kongen havde faaet U.'s Brev og var nu i Vilderede. Kl. 11 ventede han Zahle; han havde jo ikke noget Tilsagn fra os og maatte dog tage en Afgørelse. Jeg henstillede da, at han udsatte Samtalen med Z. indtil han var klar over, hvad der burde gøres, »det var jo dog saa vigtigt at gøre det rette, at en Dags Opsættelse mere eller mindre ikke kunde gøre noget«.

Kongen vilde jo have en Tilskyndelse, men den gav jeg altsaa ikke. Han udtalte, at han nu vilde udskyde Samtalen med Z. til om Eftermiddagen men tilsagde tillige U. og mig til at komme til ham paa Amalienborg kl. ½ 12 og henvende os i Kabinettet.

Da U. og jeg kom til Krieger holdt denne skarpt Udkig efter Z. som alligevel var hos Kongen og som han ventede hvert Øjeblik. Kr. vilde jo undgaa, at Z. erfarede, at Kongen forhandlede med os, da »der jo endnu officielt ikke var Krise« og »Ministeriet var Kongens konstitutionelt *ansvarlige* Raadgivere«.

Under Samtalen udviklede Krieger Situationens Farer. Hvis Kongen vilde danne et Forretningsmin., maatte han dog først forhandle med de forskellige Partiers Førere og formelt indhente Afslag, samt sikre sig deres passive Støtte for Ministeriet. Ellers blev han draget ind i en Forfatningskamp, hvor Kampen vilde dreje sig om Kongen, og hvis han saa senere alligevel maatte bide i det sure Æble og tage et radikalt Ministerium samt akceptere de

Kongevalgtes Opløsning, saa havde hans Prestige lidt et uhyre Skaar og hans Samarbejde med Ministeriet var spoleret.

Endvidere mente Krieger at burde gøre os bekendt med, at der mellem Kongen og Minist. Z. var truffen en bestemt Aftale om, at Kongen vilde høre Ministeriets Indstilling om de Kongevalgtes Opløsning; derved var hans Stilling formentlig svagere.

Krieger ivrede imod Forhandlinger med uansvarlige Raadgivere. Han havde selv givet Kongen en Liste over Politikere, J. C. Christensen, Piper, Friis, Deuntzer etc. med hvem han burde forhandle.

Det kunde ikke nytte at Folk hidsede Kongen op, naar de dog ikke kunde hjælpe ham. (Friis?)*)

Tjeneren kommer ind med Meddelelse om at Konseilpræsidenten nu havde forladt Kongen og var paa Vej.

Krieger førte os da ned gennem Kælderen og op ad en Trappe til et af Dronningens Værelser, hvor Kongen modtog U. og mig og førte os ind i sit Arbejdsværelse.

Kongen meddelte nu, at han havde talt med Z. og var »gaaet lige paa« : havde givet ham skriftlig et Udkast: »ganske som det De Herr Foss skrev igaar« med de Forandringer som den historiske Tilknytning til det tidligere passerede krævede.

Z. havde erklæret, at Min. ikke kunde akceptere det, men han vilde dog forelægge det for sine Kolleger.

Kongen havde sagt, at Min. kunde sige hvad de vilde, naar blot han fik sagt sit Standpunkt.

Nu kom Kongen atter ind paa Spørgsmaalet om vi vilde indtræde i et Forretningsministerium og stillede først Spørgsmaalet til U., som erklærede, at han ikke var i Stand dertil.

Derpaa stillede Kongen Spørgsmaalet til mig. Jeg fremhævede de samme Grunde som den foregaaende Dag og tilføjede, at jeg overhovedet ikke kunde frigøre mig fra min Forretning, fordi jeg ikke var Direktør i et A/S, men en af de 2 Indhavere af Firmaet og det var umulig fra den ene Dag til den anden at udtræde.

Nu tabte Kongen helt Humeuret. Han havde hidtil ført Sam-

*) Her er en tilsyneladende senere tilføjelse: Nej H. N. Andersen. A. F.

talen – som den foregaaende Dag – livligt, i lidt abrupte Sætninger, med kraftige, lidt burschikose Udtryk, ofte med lidt nerveuse Bevægelser, men dog i et Slags godt Humeur – Han talte hurtigt, søgte ganske vist undertiden efter Ordene, men var hvad jeg vil kalde i en nerveus livlig Stemning.

Nu brækkede han sammen (aandeligt – han stod op) og under Graad sagde han at han »stod ene«, Folk kunde ved Middagsbordene raabe Hurra og erklære, at de vilde samle sig om Kongen, men i Virkeligheden var han helt ene, det skulde maaske være saaledes, Gud vilde det, han maatte da falde med Ære eller naar han ikke mere kunde, skyde sig en Kugle for Panden.

Men ingen skulde mærke det paa ham, han skulde nok ud ad til holde sig tappert.

Det var meget pinligt!

I Virkeligheden var hermed Samtalen forbi. Da vi gik, holdt Kongen mig tilbage for at høre, om jeg muligen havde alligevel et andet Standpunkt, men da jeg fastholdt mit Afslag, var denne Eftersamtale hurtig afsluttet. Vi bleve lukkede ud ad Porten til Fredericiagade. Her indhentede jeg U., vi gik hen sammen til Hotel Fønix for at spise Frokost.

Under denne berørte jeg overfor U. at der egentlig havde været en (teoretisk) Mulighed til at løse Sagen paa den Maade, som U. ønskede, nemlig at jeg dannede et Forretningsmin., som lod sig anklage og U. det nye do. som anklagede.

Paa Vejen fra Fønix opfordrede jeg U. til *ikke* at lade Rubin noget vide.

Om Morgen efter Samtalen med Kongen i 'Telefonen havde jeg telefoneret til Ussing, først til hans Hjem, siden til Nationalbanken. Her svarede man, at U. endnu ikke var kommet. Umiddelbart efter kom Rubin i Telefonen for at meddele mig, at U. vistnok var i Landmandsbankens Boxafdeling.

Senere (igaar) fortalte U. mig, at Rubin havde været i høj Grad ivrig for at faa noget at vide. I Banken havde han (vistnok Fredag) skrevet en Seddel og skudt hen til U. med følgende Indhold:

Tres faciunt Collegium:

Christianus Magnus

Carolus do

Alexander do

hvortil U. tilføjede paa Sedlen: Marcus Curiosus deficit.

Jeg gjorde U. opmærksom paa, at hvis Ministeriet troede, at Kongen havde et Forretningsmin. paa Haanden, vilde det maaske være mere stemt for at gaa ind paa en Ordning, end hvis det erfarede, at Kongen havde mødt Afslag saavel hos ham som hos mig.

Jeg maatte umiddelbart derefter til Bestyrelsesmøde i Industriefor., men et Besøg af Konsul Hey (anmeldt Dagen før) gav mig Anl. til at bede ham komme paa mit Kontor Kl. 4. – Jeg gav ham her de nødtørftigste Oplysninger (at Kongen havde faaet Afslag, at han muligvis i Desperation kunde give efter for Ministeriet) hvem Krieger nærmest støttede.

Allerede om Morgenens havde jeg af Krieger erfaret, at Grev Friis var rejst; jeg benyttede nu Lejligheden og opfordrede Hey til at anmode Grev Fr. om at komme over for at tale med Kongen og forhindre at han mulig gav efter for Zahle. Et II-telegram til Grev Fr. blev skrevet med det samme. Fr. kom ogsaa over, Hey havde ladet Krieger det vide, men som Følge af det der skete om Fredagen, blev Rejsen resultatløs, idet Kongen ikke sendte Bud efter Fr.

Om Efterm. (Fredag) havde jeg i anden Anledning en Samtale med Landstingsmand Holger Petersen. Jeg opfordrede ham til at sige til Piper, at han burde søge Kongen. »Sæt at Kongen havde ønsket at sikre sig Munch til et Forretningsministerium og at han havde faaet Afslag, vil der da ikke kunne risikeres, at Kongen i Fortvivlelse over at staa ene giver efter for Z. støttet i al Fald delvis af Krieger«.

Stort mere meddelte jeg ham ikke, men bad ham iøvrigt forti sin Kilde for Piper.

Hey ytrede iøvrigt til mig, at han vilde have anset det for ganske urigtigt at sætte mig ind i et Forretningsmin. just af de Grunde, som jeg selv havde anført.

Nu betragtede jeg min Rolle i disse Dages Begivenheder som afsluttet og afventede gennem Aviserne Resultatet.

Der kom dog et lille Efterspil, som gav mig Lejlighed til at erfare, hvorledes de videre Begivenheder vare forløbne.

Lørdag Morgen d. 13 telefonerede (Kl. 9¼) Kongens Adjudant fra Sorgenfri og anmodede mig om – sammen med U. – at give Møde Kl. 1¼ paa Sorgenfri.

Jeg telefonerede strax til Krieger og spurgte ham om hvad Meningen var hermed. Han blev ganske konsterneret og erklærede, at dette var ham det »mest ufattelige«.

Han meddelte mig foreløbigt hvorledes Sagen stod – da jeg insisterede paa at faa at vide saa meget som muligt – senere Kl. 12, da U. og jeg mødtes hos Krieger paa Amalienborg før vi kørte til Sorgenfri, tik jeg Resten, hvorom nedenfor.

Umiddelbart efter Samtalen med Krieger kom U. i Telefonen og meddelte følgende:

Efter en søvnløs Nat havde han samme Morgen skrevet et Brev til Kongen og sendt det med sin Søn pr. Cycle til Sorgenfri. Indholdet var følgende:

Han kunde ikke faa Ro for den Tanke, at det var Uret at lade Kongen ene i en Samvittighedssag og derved mulig indirekte være Skyld i at Kongen blev tvunget til at handle imod sin Samvittighed i en saa alvorlig Sag. Han vilde derfor om det var nødvendigt alligevel bøje sig for Kongens Ønske*).

Dette meddelte jeg atter Kr. som blev lidet glad over denne Indgriben, nu da Sagen efter hans Mening var omtrent eller helt i Orden.

Kriegers Fremstilling af det i Mellemtiden passerede indeholdt følgende:

Da Z. kom Torsdag Eftermiddag for at forelægge Kongen Ministeriets Kontraforslag, erklærede Kongen til Z. at det var hans Hensigt at danne et Forretningsministerium etc. (som foran).

*) Se brev fra Ussing side 144. Udg.

Zahle »tabte da Hovedet« (Kriegers Udtalelse) og fik slet ikke forelagt sit Forslag.

Derimod fik han Kongens Plan skriftlig, som opnoteret af Kongen. Han gik til Krieger og sagde, »Nu er jeg afskediget«.

Krieger blev meget forskrækket over denne Vending, men fandt Kongen meget tilfreds med sin djærve Optræden.

Om Aftenen spurgte Kr. nu Min. om virkelig alt var afbrudt og søgte at forberede en sidste Forhandling.

Næste Morgen bestemte han sig til at gribe ind, tog til Sorgenfri og forestillede Kongen at det var meget farligt, hvad han havde gjort, nemlig taget Initiativ til at afskedige Ministeriet og givet Min. det skriftlige Bevis derfor i Hænde. – Han vidste (fra Munch) at man vilde benytte dette til en stærk Agitation mod Kongen og offentliggøre Kongens Notits.

Han opfordrede Kongen til at se at faa Papiret tilbage og til at høre hvad Z. havde eller vilde foreslaa, hvortil Kongen ogsaa erklærede sig villig.

Ved en ny Sammenkomst med Z. gik saa Sagen i Orden. Kongen fik sit Papir igen og Ministeriet havde i Mellemtiden under Brandes Ledelse (men vist imod Z. og Munch) besluttet sig til den Ordning som faktisk blev Resultatet.

Kongen sagde: Saa huggede jeg Papiret igen.

Det viste sig ogsaa, da Ussing og jeg kom til Sorgenfri, at Kongen kun havde kaldt os for at meddele os det skete.

Han var meget glad og oplivet over Resultatet og saa det som en Sejr for sig.

Han gennemgik udførlig for os, hvad der var foregaaet, men uden som Krieger at betone at han i Grunden havde afskediget Z. (han havde næppe selv opfattet sine Udtalelser og Papiret som en egentlig Afskedigelse).

Han takkede Ussing i eget og Dronningens Navn varmt for hans Brev og talte om sin Depression i vort forrige Møde. – U. udtalte at dette Udbrud for ham havde haft den Betydning at vise, hvor alvorligt Kongen opfattede Sagen. Kongen syntes ikke helt henrykt

for denne Udtalelse, men var dog øjensynlig meget glad for U's Standpunkt i det hele.

Han gik derpaa over til at omtale, hvad der nu burde ske. De Konserv. burde tage sig sammen (Han opfattede aabenbart U. som Meningsfælle, hvad der kun uegenligt var Tilfældet. U. vilde nok gerne undgaa Grundloven, men han vilde først og fremmest ikke besmitte sig ved Samarbejde med Højre). Saa vilde der – mente Kongen – komme et konservativt Flertal i Landstinget, derpaa Opløsning af Folkethinget og et konservativt Flertal ogsaa der (at forstaa som I. C. Chr.'s Folk + Højre).

Paa Hjemvejen fortalte U. mig, at han – den Dag Kongen havde sendt Bud efter ham – havde ført en Samtale med Brandes for at erfare hvor langt Ministeriet vilde gaa.

Det fremgik heraf, at B. nok vilde strække sig saa langt som siden skete.

Han havde ogsaa mødt Hassing-Jørgensen og gjort ham opmærksom paa at Spørgsmaalet om de Kongevalgte laa uden for Parlamentarismen, fordi Kongen selvstændig havde aflagt Ed paa Grundloven og det saaledes drejede sig om et Forfatningsspørgsmaal, hvor Ministeriet med sit Ansvar ikke kunde dække et Brud af Kongen paa den af ham aflagde Ed, naar han lod sig tvinge til at handle mod sin Overbevisning.

Ussing fremhævede overfor mig, at en Afgørelse efter Ministeriets Ønske rummede den store Fare, at den ny Forfatning vilde kunne erklæres for bygget paa et Statskup. Blev Højre senere Flertal kunde de derfor saa meget lettere virke til at ophæve Forfatningen, ligesom der kunde rejses megen Agitation og Modstand paa dette Punkt.

Han vidste, at Brandes i Virkeligheden ikke mente, at de Kongevalgte kunde opløses.

Hvad mig selv angaar ansaa jeg det strax for fuldkommen umuligt at give et Tilsagn, som kunde muligen have afgørende Indflydelse paa Kongens Handlinger uden at jeg kunde overskue

Situationen, uden at vide noget om de forskellige politiske Partiers Tilslutning eller Billigelse, uden at vide hvor det hele skulde føres ud, ganske bortset fra min fuldkomne Ulyst til at kaste alt til Side for et uklart og farligt Hverv.

Jeg udtalte overfor Kongen baade i Telefonsamtalen og paa Amalienborg at det var ikke nok, at Kongen fik et Forretningsministerium, han maatte ogsaa vide, hvorledes han skulde blive af med det igen, d. v. s. om han virkelig kunde faa I. C. Chr. til at træde til. Paa Sorgenfri havde han i Enesamtalen udtalt, at han regnede med, at I. C. Chr., som »holder sig ude i Periferien« vilde træde til og danne et Ministerium støttet til Højre.

Paa Amalienborg opfordrede jeg derfor i Tilslutning til Kriegers Ønske Kongen til at søge en Samtale med de politiske Førere, deriblandt I. C. Chr. Som Krieger meddelte næste Dag, havde Kongen umiddelbart efter vor Bortgang sagt til Krieger, at jeg havde tilraadet ham at søge en Samtale med I. C. Chr. – der blev sendt Bud efter denne. Han havde efter Kriegers Udt. stillet sig reserve-ret; efter Kongens havde han derimod sagt:

»Naar Deres Majestæt er af den Overbevisning at de Kongevalgte ikke bør opløses og derfor tager et Forretningsministerium er det ikke nogen Hazardpolitik«.

Det synes at være denne Samtale, som har givet Kongen nyt Mod til at tage det Standpunkt, som han umiddelbart derefter tog overfor Z. og som medførte, at denne mente Ministeriet afskediget.

SVEAS VEJ 7,
Kjøbenhavn V.

13/6 14.

Kære Ingeniør Foss!

Jeg vil dog meddele Dem, at jeg ikke har kunnet faa Ro for den Tanke, at Kongen i en Samvittighedskonflikt, som alle maa respektere, staar saa ene.

Jeg har derfor tilskrevet ham, at jeg, hvis alt andet glipper, er rede til at træde til; men Gud give, at han ikke faar Brug derfor; jeg gør det saa nødigt.

Deres hengivne
P. Ussing.

Jeg beder desangaaende om Tavshed.

Foran Industriraadets hovedindgang rejstes i 1939 et monument for Alex Foss.

En inskription siger om Foss:

Han samlede den danske industri til fælles gerning og højnede dens maal.

En anden inskription:

Hans virke for industrien gjaldt folket og fædrelandet

Dato d. 14/6 1914 .

Onsdag d. 10 Juni 1914 ringede Kabinets-
secretair Krieger til mig her mit
kontor og betjente sit Besøg Nr. 3.
Da han kom meddelte han mig,
at Kongen ønskede at tale med
mig paa Sorgenfri Nr. 6 1/2. An-
ledningen var et forberedt Bred
med Ministeriet balle paa
Forspaalet om de Kongedøds-
Oplysning og Dannelse af et
Forskringsministerium. Kongen
havde samtidig ledsagt National-
bankdirektør C. Ussing. Is
sigte af K. at faa noget nærmere
at vide om Situationen og om
det mellem Kongen & balle
passerede, men K. der i det
Hele ikke regnede glad over sit
Hvers svarde temmelig forbe-
holdent. Han meddelte des

Samtale med Kongen 6/12 1919

7/12 1919

Efter Forhandlingerne i Landstinget om Ministeriets Stilling til Sønderjylland (Foss & Kragh's Forespørgsel 3. Dec., Venstres og Konservatives Mistillidsvotum) fik jeg den 5te gennem H. N. Andersen Meddelelse om at Kongen ønskede at tale med mig om Situationen.

Jeg gav Møde Kl. 4½ paa Amalienborg, men havde overset, at Kongen endnu er paa Sorgenfri. Efter Telefonering til Sorgenfri fik jeg saa Besked om at jeg kunde køre lige ud til Sorgenfri. Heldigvis havde min Chauffør Benzin nok; jeg naaede Sorgenfri lidt over 5. Samtalen med Kongen varede til Kl. 6.

Kongen saa flink og rask ud, ikke som nogle havde sagt særlig ældet. Han modtog mig i sit rummelige Arbeidsværelse, hvor ogsaa de tidligere Samtaler vare førte, satte sig ved Enden af det store Bord midt i Værelset og bød mig en anden Stol.

Samtalen gik strax løs paa Forhandlingen i Landstinget og Spørgsmaalet om hvorledes han skulle blive Ministeriet kvit.

Kongen sagde at han havde været stemt for at opfordre Zahle til at forlange et Tillidsvotum i Folkethinget i Haab om at Z. ikke kunde mønstre et Flertal, fordi nogle vilde bryde ud, men han havde dog bestemt sig til ikke at gøre det.

Han havde foreslaaet Z. at styrke sin Stilling ved et Valg: »De kan jo med en Snes Stemmer«, men Z. vilde ikke.

Jeg henledte da Kongens Opmærksomhed paa, at naar K. i Foraaret havde erklæret, at han vilde holde sig til et Ministerium udgaaet af Folkethingets Flertal, havde han ogsaa Krav paa at vide om dette Flertal svarede til Vælgernes Flertal. Og ganske særligt, naar der nu var Tale om en Begivenhed – som hvis der ikke indtraf

noget galt – vilde blive den største Begivenhed i Hs. Maj. Regering (Kongen: ja sikkert), en national Begivenhed til hvilket Folket maatte have Lov at tage Stilling.

Kongen var enig heri, havde længe beskæftiget sig med Tanken og til Z. nævnt de derom modtagne Telegrammer, som Z. afviste som uden Betydning. »Jeg gemmer dem nu alligevel«, pegende paa Skrivebørdet. »De, (Z) vilde dog ikke synes om at jeg ikke svarede, hvis de kom fra Folk af Deres Parti (derfra kommer nu ingen!)«.

K. ventede imidlertid paa Udfaldet af Tillidsraadets Møde i Sønderjylland, som kunde faa afgørende Indflydelse.

Jeg henviste til, at hvis Kongen forlangte Valg, og Ministeriet sagde Nej, kunde han gøre 2 Ting: Enten meddele det offentlig og derved bringe Ministeriet under Tryk, et Skridt der vilde vække uhyre Begejstring, *eller* tage et Forretningsministerium, f. Ex. Dr. Ussing, blot for Valgene.

Kongen var ikke blind for denne Udvej. »Saa kunde Departementscheferne tage de øvrige Ministerier«. Han vilde dog helst vente til efter Afgørelsen i Sønderjylland og saa tale med Z. og I. C. Christensen.

Jeg raadede ham til forinden (strax) at tale med I. C. Kongen spurgte om han havde nogen Bopæl i Kbhvn.; jeg slog efter i Rigsdagsnotesbogen og fandt ikke. »Saa bor han hos Fru Lassen« bemærkede Kongen. – Det syntes som om K. var lidt betænkelig ved de Rygter, der vilde opstaa naar han sendte Bud efter I. C., men jeg fik dog det Indtryk, at han var stemt derfor.

Samtalen gled over paa Scavenius og Munch.

Da jeg refererede en Samtale jeg havde i Okt. i Anl. af den Aage-Friiseske Adresse mod Scavenius ved hvilken Lejlighed denne havde som sin Politik: Helst Overenskomst først med Tyskland, ytrede Kongen om »Forhandlingerne med Tyskland« at han havde konstateret, gennem Samtale med Brockdorff-Rantzau, at Scavenius løj, naar han benægtede disse Forhandlinger.

Lejlighedsvis skildrede jeg Munch's Holdning, da vi i Paris samlede til en lille Festmiddag for de franske og danske Medvirkende + Wedel-Jarlsberg.

I Samtalens Løb bemærkede K. lejlighedsvis: Jeg har lært meget ved Begivenhederne i Foraaret; man har gengivet mine Udtalelser urigtig i 8te Nærværelse (Ministeriet??) «.

Jeg betonedede, at Kongens Krav om Valg vilde vise (»At jeg dog er et Mandfolk« indskød K.) at Kongens Stilling konstitutionelt betyder mere end Folk tror. —

Samtalen endte med at Kongen spurgte om det ikke var rigtigt at vente til efter Afgørelsen af H. P. Hanssens Stilling (Kongen havde hørt at det alligevel vilde blive Mandag d. 9.). Jeg sluttede mig dertil, opfordrede K. til at faa Klarhed over Venstres Stilling gennem en Samtale med I. C. C.

— — — —

Umiddelbart før Rejsen til Paris i Febr. var jeg i privat Audiens hos Kongen paa Amalienborg.

Ved denne Lejlighed talte K. om Mannerheims Besøg. Det havde gjort stærkt Indtryk paa K. at Pøbelen havde hujet og skreget: »Kan du ikke smide Morderen ud« o. lign.

Mon ikke Kongens Holdning under Ministerkrisen i Febr.—Marts var stærkt paavirket heraf. Det var dog vist første Gang, at man *ikke* raabte Hurra for ham.

13/12 19

Samtale med Secretairen i den intern. Komm. Brudenell Bruce ved en intim Frokost hos min Svigerinde Elisabeth Schultz.

Til Stede Mr. B. & Frue født Drechsel (Else), E. S. og jeg. Fremkaldt efter Ønske hos B. B. om Samtale.

B. B. tager 14de til Flensborg.

Hovedindholdet vil væsentlig fremgaa af Brev til Kongen af 14/12.

Mine Udtalelser indeholdt bl. a. at efter mit Skøn turde Reg. ikke afvise Fl. hvis Komm. trak Grænsen S. for Fl. De vilde blot ikke have Ansvar for Tyskl.

B. B. regnede med dansk Flertal som mest sandsynlig, men diskuterede ud fra Situationen $\frac{2}{3}$ t. $\frac{1}{3}$ d.

Om sig selv udtalte han at han tabte mere og mere Interesse for Flensborg (jeg bliver mere og mere »neutral«). Dog mente han at det var i Englands Interesse at vi fik Fl. og han ansaa et Fl. udenfor Grænsen for farligt.

Han mente at Claudel havde en del Interesse, Marling – som kom fra Persien – saa Sagen fra et rent diplomatisk Standpunkt og ansaa derfor Regeringens Stilling som Hovedsagen. *Ingen* af Kommissionen (Heftye og Sydow indbef.) havde efter hans Mening videre Kendskab til danske Stemninger eller synderlig Interesse for Flensborgs Genforening.

14/12 Afsendt vedl. Brev til Kongen*)

Om Efterm. hos H. N. Andersen som meddelte, at Kongen efter mit Besøg havde taget Sagen op. Indenfor Ministeriet var der Uenighed. Brandes vilde at Ministeriet skulde demissionere. Moesgaard-Kjeldsen og Marott havde meddelt Zahle, at de vilde træde ud (af Partierne?), men Z. havde bedet dem vente en kort Tid. Meningen skulde da være at Ministeriet vilde demissionere først i Januar eller vel snarere udskrive Valg først i Januar.

Imorgen Mandag skulde Kongen have en indgaaende Forhandling med Ministeriet. Andersen ansaa det for heldigt, at Kongen da fik mit Brev imorgen. Jeg havde refereret Hovedtrækkene i Bruces Udtalelse.

Da jeg kom var Kejserinden og Prins Valdemar der. Andersen forestillede mig for Kejserinden som den, der havde holdt den gode Tale.

Prins Valdemar gik strax ind paa det brændende Spørgsmaal og mente, at Kongen *ikke* kunde være den der skulde forlange Valg eller udnævne et Forretningsministerium: »Ministrene kunde jo nægte at parafere«. Folket havde jo selv krævet Parlamentarismen«.

Prins V.'s Udtalelse gik direkte imod min Opfordring til Kongen.

*) Se side 149–150. Udg.

Andersen vilde bagefter gøre gældende, at det var for at dække Kongen.

Denne sætter aabenbart nu sin Lid til at Ministeriet selv hjælper ham til Valg. Dette kan jo *ogsaa* være godt.

14-12-19

Deres Majestæt!

I Erindring om en tidligere Udtalelse af Deres Majestæt og under den alvorlige og kritiske Situation, i hvilken Landet befinder sig beder jeg om Tilladelse til overfor Deres Maj. skriftlig at fremsætte en Betragtning, som slutter sig til det Emne som Deres Majestæt bragte paa Bane under Samtalen d. 6te ds.

Hvad der særlig giver Anledning er en længere Samtale med Sekretairen i den internat. Kommission, hvis fortrolige Udtalelser kan sammenfattes saaledes:

1. Kommissionens franske og engelske Medlemmer har Sympati nok for Danmark og Interesse for Flensborg, men vil sandsynligvis *rette* sig efter den paa det givne Tidspunkt siddende danske Regerings Holdning.

2. I Paris er man usikker og har tabt Interessen for det slesvigske Spørgsmaal. Ud fra fransk og engelsk parlamentarisk Opfattelse maa man regne den siddende danske Regering som parlament. Udtryk for det danske Folks Vilje.

Kommissionen og Ententen vil ikke være tilbøjelig til at risikere en Afvisning. Folkeafstemning om Flensborgs Medtagelse er derfor praktisk talt udelukket.

Af denne Dom over Situationen synes det at fremgaa, at saafremt der *ikke* opnaas dansk Flertal i Flensborg vil Genforeningen paa Forhaand være ganske afhængig af Regeringens Holdning og væsentlig bestemt ved de allerede fra Zahle faldne Udtalelser.

Der synes da kun at være en Mulighed, som giver *Sikkerhed* for at vi faar Flensborg, nemlig Regeringsskifte *inden Afstemningen*.

Det er jo den almindelige Mening, at et Valg nu vil bevirke et saadant Regeringsskifte.

Det er ganske vist *muligt* at der i Rigsdagen opnaas en Afgørelse om Valgloven saa at Valget kan finde Sted snart, men det synes ikke sandsynligt.

Den eneste sikre Udvej vilde da være at Deres Majestæt virkeliggør Tanken om at kræve Valg for at konstatere om Folkethingets Flertal virkelig er et Udtryk for Vælgernes Flertal.

Foruden at byde den eneste rimelige Sikkerhed for det rette historiske Resultat, vilde et saadant Krav – som Reg. vanskelig kunde sidde overhørigt – styrke Kongens Stilling og sikkert finde varm Tilslutning i meget vide Kredse, og først og fremmest i alle de Kredse, som ikke er Republikanere eller kommunistiske.

Den idag Søndag meddelte Efterretning fra Sønderj. synes ikke at bedre Situationen. En Adresse til Deres Majestæt er vistnok ogsaa mere værd, *saalænge* den forberedes end efter Optællingen, medmindre den giver paalidelig Folkemajoritet. Men et saadant Resultat tør man jo ikke stole paa; ingen Adresse vil kunne paa-regne saa overvældende Tal.

Det er under disse Forhold, at det synes som om Øjeblikket *ikke* kan ventes at blive gunstigere, snarere det modsatte. Og en Fortsættelse af den nuværende Regerings Virksomhed synes paa den anden Side med nogen Sandsynlighed at maatte føre til at Deres Maj. ikke opnaar Indlemmelsen af Flensborg i det danske Rige.

Det er disse Betragtninger, som jeg anser det for min Pligt at forelægge Deres Majestæt.

Der er jo overalt Trang til mere Klarhed og kun et snarligt Valg som fremkaldes nu, synes at kunne give Haab herom. Og kun Deres Maj.s Initiativ vil her kunne hjælpe.

Deres Maj.s allerunderdanigste

Alex. Foss

NAVNELISTE

over i bogen omtalte *danske* personer.

Navnelisten omfatter næsten alle de i bogen omtalte danske personer. Enkelte har det ikke været muligt at identificere.

For de nævnte personer er som regel opgivet fødselsdag og dødsdag, idet det bemærkes, at nogle af personerne fortsat er i live.

For de fleste kan henvises til Kraks »Blaa Bog« (forkortet til: KB) – og for rigsdagsmedlemmerne endvidere til trebinds-værket af Victor Elberling: »Rigsdagens medlemmer gennem Hundrede Aar 1848–1948« (forkortet til: Elb.). Andre forkortelser: MF = Medlem af Folketinget – ML = Medlem af Landstinget.

Ahlefeldt-Laurvig, C. W. Greve, gesandt; udenrigsminister 1908–09 og 1910–13 (1860–1923, KB 1923).

Andersen, A. O. Direktør i DFDS 1920–34; næstformand i Dansk Dampskibsrederiforening 1912–21, formand 1925–34 (1875–1934, KB 1934).

Andersen, Frederik. Rådmand; MF 1918–35 (1862–1936, KB 1936, Elb. III).

Andersen, H. N. Etatsråd, ØK's skaber (1852–1937, KB 1937).

Andersen, Niels. Entreprenør, etatsråd; MF 1886–1909; formand for Dansk Arbejdsgiverforening 1896–1907 (1835–1911, KB 1911, Elb. I).

Andreasen, Niels. Redaktør; MF 1906–1935 (1877–1944, KB 1942, Elb I).

Appel, Jacob. Højskoleforstander; kultusminister 1910–13, undervisningsminister 1920–24 og tillige kirkemin. 1922–24 (1866–1931, KB 1931).

Arnstedt, N. P. Gesandt, godsejer, overretssagfører (1882–1954, KB 1954).

Arntzen, Ludvig. Højesteretssagfører (1844–1913, KB 1913).

Axel, Prins. Direktør i ØK 1934–53; formand for ØK's bestyrelse 1938–64 (1888–1964, KB 1964).

Ballin, Max. Direktør for A/S M. J. Ballins Sønner 1897–1921 (1865–1921, KB 1921).

Berg, Rasmus. Sekretær i Industriforeningen fra 1899, kontorchef 1910–17 (1865–1954, KB 1953).

Bernhoft, H. A. Gesandt, kammerherre; departementschef i Udenrigsministeriet 1910–13, direktør for UM 1932–36 (1869–1958, KB 1958).

Bernstorff-Mylius, Ulrich. Greve, kammerherre, hofjægermester (1847–1930, KB 1929).

Berntsen, Klaus. Minister gentagne gange – konsejlspræsident 1910–13; MF 1873–84 og 1886–1926 (1844–1927, KB 1926, Elb I).

Bing, Harald. Fabrikejer; formand for Industriforeningen 1898–1905 (1848–1924, KB 1924).

- Birck, L. V. Professor, dr. polit.; MF 1903–10 og 1918–20 (1871–1933, KB 1932, Elb I).
- Bramsnæs, C. V. Finansminister 1924–26 og 1929–33; nationalbankdirektør 1933–49; ML 1918–39 (1879–1965, KB 1965, Elb III).
- Brandes, Edvard. Dr. phil., redaktør; finansminister 1909–10 og 1913–20; MF 1880–94, ML 1906–27 (1847–1931, KB 1931, Elb I).
- Busck-Nielsen, Gunni. Departementschef i Handelsministeriet 1910–24 (1878–1961, KB 1961).
- Bülow, Frits. Højesteretssagfører; justitsminister 1910–13; ML 1920–24; formand for Nationalbankens repræsentantskab 1919–22 (1872–1955, KB 1955, Elb III).
- Christensen, I. C. Gentagne gange minister – konsejlspræsident 1905–09; MF 1890–1924 (1856–1930, KB 1930, Elb I).
- Clan, M. J. C. T. Gesandt, kammerherre (1866–1932, KB 1932).
- Clausen, C. C. Bankdirektør; formand for Grosserer-Societetets Komite 1915–20 (1863–1937, KB 1937).
- Clausen, H. V. Lektor, mag. art. (1861–1937, KB 1937).
- Cold, C. M. T. Direktør for DFDS 1908–21; udenrigsminister 1922–24 (1863–1934, KB 1934).
- Colding, Theodor. Grosserer (1857–1936, KB 1928).
- Collstrop, Andreas. Grosserer, fabrikejer (1847–1933, KB 1933).
- la Cour, Vilh. Dr. phil., redaktør (1883–, KB 1971).
- Cruse, Erik Bang. Civilingeniør; hos F. L. Smidth & Co.-koncernen fra 1906; Industriraadets repræsentant i Berlin 1916–19 og desuden for Grosserer-Societetet 1917–19 (1880–, KB 1971).
- Dalgas, Chr. Skovrider, kommitteret i Det danske Hedeselskab 1910–33 (1862–1939, KB 1939).
- Davidson, M. J. Ingeniør (1861–1926, KB 1926).
- Dessau, Benny. Direktør for A/S De forenede Bryggerier 1894–1937; næstformand for Industriforeningen og Industriraadet 1913–23, formand 1923–26 (1868–1937, KB 1937).
- Deuntzer, J. H. Professor; konsejlspræsident og udenrigsminister 1901–05; MF 1902–13, ML 1914–18 (1845–1918, KB 1918, Elb I).
- Diemer, Anders M. Lektor, journalist (1878–1946, KB 1943).
- Drachmann, Povl. Cand. polit., redaktør af »Tidsskrift for Industri« 1914–41; MF 1920–41 (1887–1941, KB 1941, Elb III).
- Døcker, J. C. Proprietær; statsrevisor; ML 1906–36 (1860–1938, KB 1938, Elb I).
- Engelsted, C. K. Jægermester, legationsråd (1862–1940, KB 1940).
- Federspiel, Holger. Dr. jur. (1868–1934, KB 1934).
- Fraenckel, Robert A. Tapetfabrikant; formand for Industriforeningen 1907–10 (1848–1910).
- Fraenkel, Arnold. Dr. phil.; MF 1906–09 og 1913–32 (1851–1945, KB 1943, Elb I).

- Franck, C. E. V. Generalintendant og chef for Hærens Forplejningskorps 1911–18 (1848–1926, KB 1925).
- Frederiksen, Niels. MF 1913–34; formand for Statens Jordlovsudvalg 1919–47 (1874–1951, KB 1948, Elb. I).
- Friis, Aage. Professor, dr. phil. (1870–1949, KB 1949).
- Friis, M. P. Overformynder 1911–23; stats- og forsvarsminister i forretningsministeriet april-maj 1920 (1857–1944, KB 1943).
- Frijs, Mogens Krag-Juel-Vind. Lensgreve, kammerherre, hofjægermester; ML 1880–1918 (1849–1923, KB 1923, Elb. I).
- Glückstadt, Emil R. Etatsråd, bankdirektør (Landmandsbanken 1907–22) (1875–1923, KB 1922).
- Goos, Carl. Professor, dr. jur.; kultusminister 1891–94, justitsminister og minister for Island 1900–01; MF 1880–84, ML 1885–1917 (1835–1917, KB 1917, Elb. I).
- Grau, Andreas. Redaktør (»Dybbøl-Posten«) (1883–1935, KB 1935).
- Green, H. Nationalbankdirektør (1875–1931, KB 1930).
- Gregersen, Gunnar. Civilingeniør, direktør for Teknologisk Institut 1907–1949 (1875–1950, KB 1949).
- Hage, Christopher. Grosserer; MF 1881–87 og 1890–1903; flere gange minister; formand for Den overordentlige Kommission 1914–16 (1848–1930, KB 1930, Elb. I).
- Hage, Johannes. Godsejer; MF 1876–1901 (1842–1923, KB 1922, Elb. I).
- Hagemann, G. A. Ingeniør, fabrikant (1842–1916, KB 1916).
- Halck, Ellen. Medarbejder i Industriraadets sekretariat 1910–56 (1893–).
- Hammerich, Holger. Etatsråd, ingeniør; MF 1890–1915 (1845–1915, KB 1915).
- Hannover, H. J. Professor, direktør for Den polytekniske Læreanstalt 1912–22 (1861–1937, KB 1937).
- Hansen, H. P. Redaktør; MF 1913–23 (1864–1936, KB 1922).
- Hansen, Henning. Arkitekt (1880–1945, KB 1943).
- Hansen, Johan. Skibsreder, generalkonsul; handelsminister 1908–09 (1861–1943, KB 1943).
- Hansen, Vald. Direktør; medlem af Industriraadet 1911–51 (1870–1951, KB 1951).
- Hanssen, H. P. Minister u. p. 1919–20; MF 1924–26 (1862–1936, KB 1936, Elb. III).
- Hartz, G. E. Civilingeniør; direktør, leder af Industriforeningens og Industriraadets administration og sekretariat 1918–1946 (1888–, KB 1971).
- Hassing-Jørgensen, Jens. Direktør; minister for offentlige arbejder 1913–20 og handelsminister ad interim 1913–16; MF 1935–43 (1872–1952, KB 1952, Elb. III).
- Hauberg, Sophus. Direktør; formand for Dansk Arbejdsgiverforening 1911–20 (1848–1920, KB 1919).
- Hauge, C. N. Redaktør; MF 1909–10 og 1913–40; indenrigsminister 1924–26, handelsminister 1929–35 (1870–1940, KB 1940, Elb. I).

- Heckscher, I. Generalkonsul, dr. jur. (1848–1923, KB 1923).
 Heegaard, M. Anker. Fabriksejer (1858–1910, KB 1910).
 Heilbuth, Herman. Direktør (1861–1945, KB 1943).
 Heine, Carl. Grosserer (1875–1954, KB 1923).
 Helsing, Vald. Kontorchef i Industrifagene 1906–21 (1861–1945, KB 1943).
 Hey, Fr. L. Direktør, konsul; ML 1902–18 (1857–1925, KB 1925, Elb. I).
 Himmelstrup, Otto. Cand. polit.; sekretær (senere kontorchef) for Industri-
 raadet 1911–17; MF 1924–1954 (1883–1954, KB 1953, Elb. III).
 Holstein, Bent. Lensgreve, overretssagfører; MF 1920–35 (1881–1945, KB
 1943, Elb. III).
 Holten-Andersen, N. Direktør, civilingeniør (1879–1947, KB 1947).
 Jacob, E. F. Fabrikant; formand for Foreningen af Københavns Skotøjsfabri-
 kanter 1913–21 (1873–1939, KB 1938).
 Jarl, C. F. Fabrikant, civilingeniør; næstformand i Industriraadet 1923–27
 (1872–1951, KB 1950).
 Jensen, Jens. Borgmester, overpræsident i København; MF 1895–1903 (1859
 –1928, KB 1927, Elb. I).
 Jensen-Kleis, Jørgen Sørensen. Sparekassedirektør; MF 1906–24, ML 1928
 –36 (1863–1947, KB 1944–46, Elb. I).
 Jensen-Sønderup, Jens. Hypotekbankdirektør, MF 1896–1910 og 1911–20;
 flere gange minister, bl. a. indenrigsminister 1910–13 (1862–1949, KB 1948,
 Elb. I).
 Jessen, Franz von. Redaktør (1870–1949, KB 1948).
 Karstensen, Asger. Redaktør; MF 1918–20 (1874–1945, KB 1943, Elb. III).
 Kinch, Emanuel. Direktør i ØK 1897–1905 (1862–1934, KB 1934).
 Klint, P. V. Jensen-. Arkitekt (1853–1930, KB 1930).
 Kloppenborg-Skrumsager, H. D. Gårdejer; ML 1920–28 og 1930 (1868–1930,
 KB 1930, Elb. III).
 Koefoed, Michael. Generaldirektør for skattevæsenet 1913–38 (1867–1940,
 KB 1940).
 Konow, Henri. Viceadmiral; forsvars- og udenrigsminister i forretningsmini-
 striet Liebe 1920 (1862–1939, KB 1938).
 Korsgaard, Peder. Civilingeniør; MF 1918–45, ML 1945–46 (1874–1956, KB
 1955, Elb. III).
 Krag, Oluf. Dr. phil., rektor; indenrigsminister 1921–24 og 1926–29, minister
 u. p. 1940; ML 1914–24, MF 1924–42 (1870–1942, KB 1942, Elb. I).
 Krag, P. R. Kammerherre; direktør for Udenrigsministeriet 1899–1908, kst.
 departementschef 1908–10 (1840–1929, KB 1929).
 Krieger, A. Kabinetsskretær 1910–36, kammerherre (1858–1940, KB 1939).
 Larsen, Knud. Kunstmaler (1865–1922, KB 1922).
 Larsen, Poul. Ingeniør, dr. techn.; medstifter af F. L. Smidth & Co. 1887
 (1859–1935, KB 1935).
 Lassen, Niels. Højesteretsjustitiarius, dr. jur. (1848–1923, KB 1922).
 Lauridsen, Johannes. Nationalbankdirektør 1909–20; ML 1907–18 (1847–
 1920, KB 1920, Elb. II).

- Liebe, Otto. Højesteretssagfører; statsminister (forretningsministeriet Liebe 30. marts-4. april 1920) (1860-1929, KB 1928).
- Lyngsø, M. C. Forretningsfører, formand for Dansk Arbejdsmandsforbund; MF 1898-1906, ML 1925-31 (1864-1931, KB 1931, Elb. II).
- Mackeprang, Edvard. Dr. polit., statistiker, redaktør (1877-1933, KB 1932).
- Madsen-Mygdal, Johannes. Direktør i ØK 1909-24 (1874-1924, KB 1924).
- Madsen-Mygdal, Th. Godsejer, stats- og landbrugsminister 1926-29; ML 1920-25, MF 1926-33 (1876-1943, KB 1942, Elb. III).
- Marott, C. E. Redaktør; MF 1903-20 (1856-1940, KB 1940, Elb. II).
- Martensen-Larsen, Fr. Departementschef i Indenrigsministeriet 1917-32; stiftamtmand (1872-1935, KB 1934).
- Moesgaard-Kjeldsen, C. Godsejer; MF 1913-20 (1869-1935, KB 1934, Elb. II).
- Moltke, Carl. Greve, gesandt (bl. a. i Berlin under 1. verdenskrig); udenrigsminister 1924-26 (1869-1935, KB 1935).
- Munch, Peter. Dr. phil.; indenrigsminister 1909-10, forsvarsminister 1913-20 og udenrigsminister 1929-40; MF 1909-45 (1870-1948, KB 1947, Elb. II).
- Muus, Oscar B. Grosserer, minister for handel og søfart 1910-13 (1847-1918, KB 1918).
- Mygind, Kai L. Civilingeniør; Industriraadets repræsentant i London fra februar 1915 og leder af Grosserer-Societetets og Industriraadets fælleskontor i London 1917-19 (1887-1941, KB 1941).
- Møller, Axel. Professor, dr. jur.; MF 1918-20 og 1924-29 (1873-1937, KB 1937, Elb. III).
- Møller, H. C. V. Havnebygmester, dr. techn., borgmester (1854-1943, KB 1942).
- Møller, H. L. Dr. phil.; MF 1903-10 og 1911-13 (1861-1928, KB 1928, Elb. II).
- Møller, Aage. Fuldmægtig i Erhvervenes Fællesudvalg (1887-1919).
- Neergaard, Niels. Dr. phil.; gentagne gange finansminister; statsminister 1908-09 og 1920-24; MF 1887-90 og 1892-1932 (1854-1936, KB 1936, Elb. II).
- Nielsen, Anders. Gårdejer (Svejstrup Østergaard); direktør i Andelsbanken 1914-20; MF 1908-09 (1859-1928, KB 1928, Elb. II).
- Nielsen, Harald. Mag. art., forfatter (1879-1957, KB 1957).
- Nielsen, Harald J. Direktør, leder af Industriraadets kontorer under 1. verdenskrig og generalsekretær i Erhvervenes Fællesudvalg 1884-1918, KB 1918).
- Nielsen, Hans Lützhøft (senere navneændring til Lützhøft). Sekretær for Alex. Foss (1889-1968).
- Nielsen, Peder Thomsen. Gårdejer; hypotekbankdirektør; MF 1898-1916 (1863-1916, KB 1916, Elb. II).
- Nielsen, R. Kasserer i Industriforeningen 1908-23 (død).
- Nimb, Serina. Restauratrice (Industriforeningens Restaurant 1903-39) (1866-1939, KB 1918).

- Nissen, Nis Chr. Gårdejer; sønderjysk politiker; MF 1924–26 (1878–1960, KB 1960, Elb. III).
- Oldenburg, Vald. Gehejmekonferensråd; overpræsident i København 1900–10; medlem af Nationalbankens repræsentantskab 1900–18 (1834–1918, KB 1918).
- Olesen, C. A. Etatsråd; direktør for A/S De Danske Spritfabrikker 1881–1920; formand for Grosserer-Societetets Komite 1907–12 (1845–1920, KB 1920).
- Olsen, Ole Fr. Gårdejer; MF 1898–1929 (1849–1929, KB 1928, Elb. II).
- Ostenfeld, C. E. Hansen. Professor, dr. phil. (1873–1931, KB 1930).
- Ottosen, Ingemann. Lektor (1872–1952, KB 1952).
- Pedersen, Kristjan. Gårdejer; landbrugsminister 1913–20; MF 1895–1927 (1857–1927, KB 1927, Elb. II).
- Petersen, Holger. Grosserer, fabrikant; formand for ØK's bestyrelse 1910–17; ML 1898–1917 (1843–1917, KB 1917, Elb. II).
- Petersen, Jørgen. Skotøjsfabrikant; formand for Foreningen af Københavns Skotøjsfabrikanter 1911–13 (1859–1928).
- Piper, E. G. Proprietær; MF 1898–1901 og 1903–06, ML 1906–28 (1856–1928, KB 1927, Elb. II).
- Pitzner, Johs. Bagermester; formand for Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk 1915–32; MF 1918–33 (1865–1933, KB 1933).
- Porse, Niels. Proprietær; medlem af Erhvervenes Fællesudvalg (1880–1969, KB 1969).
- Prior, H. P. Direktør (A/S Nordiske Kabel- og Traadfabriker); formand for Industriforeningen og Industriraadet 1910–11 og 1921–23 (1866–1936, KB 1936).
- Rambusch, F. H. J. Kaptajn, direktør, generalkonsul (1857–1929, KB 1928).
- Reinhard, Kay. Direktør, skibsfartsdelegeret (1871–1928, KB 1928).
- Riisager, Emil. Ingeniør i A/S F. L. Smidth & Co. (død 1919).
- Riise, Fr. Generalkommissær; næstformand i Industriforeningen og Industriraadet 1911–12 (1863–1933, KB 1932).
- Rode, Ove. Redaktør; MF 1909–27; indenrigsminister 1913–20 (1867–1933, KB 1933, Elb. II).
- Rostrup, Kaspar. Overretssagfører, snedkermester; formand for Dansk Arbejdsgiverforening 1906–11 (1845–1911, KB 1910).
- Rottbøll, Chr. Godsejer; ML 1894–1920; minister uden portefølje 1916–18 (1854–1928, KB 1928, Elb. II).
- Rottbøll, C. M. Gesandt (1880–1961, KB 1961).
- Rubin, Marcus. Nationalbankdirektør 1913–23; generaldirektør for skattevæsenet 1902–13 (1854–1923, KB 1922).
- Rønne, Einar. Civilingeniør (i A/S F. L. Smidth & Co. 1907–48) (1881–1948, KB 1948).
- Rørdam, Valdemar. Forfatter (1872–1946, KB 1943).

- Scavenius, Erik. Godsejer; ML 1918–20 og 1926–1927; udenrigsminister 1909–10, 1913–20 og 1940–42, stats- og udenrigsminister 1942–45 (1877–1962, KB 1962, Elb. III).
- Schaeffer, Axel. Ingeniør i F. L. Smidth & Co. (1876–1922).
- Schiødt, Hans Jørgen. Direktør i ØK 1909–33 (1867–1937, KB 1937).
- Schmiegelow, Arthur. Direktør; nu bosiddende i Pebworth i England (1895–).
- Schmiegelow, Chr. Direktør i ØK 1909–36 (1859–1949, KB 1949).
- Schou, Rudolf. Etatsråd, regeringskonsulent (1862–1915, KB 1914).
- Schoug, Kamma (gift Drachenberg). Medarbejder i Industriraadets sekretariat 1911–51 (f. 1893, død).
- Schovelin, Julius. Børskommissær, MF 1910–18, ML 1918–32 (1860–1933, KB 1932, Elb. II).
- Schedsted, Jørgen. Stamhusbesidder, hofjægermester (1885–, KB 1943).
- Smidth, F. L. Ingeniør; grundlægger af F. L. Smidth & Co. (1850–1899).
- Sonne, Chr. Forpagter; ML 1902–18; landbrugsminister i Friis' forretningsministerium 1920 (1859–1941, KB 1941, Elb. II).
- Stein, Hendrik. Chefredaktør, cand. jur.; ML 1932–44 (1874–1944, KB 1943, Elb. III).
- Stephens, Westy. Nationalbankdirektør 1913–39 (1868–1950, KB 1950).
- Sthyr, Knud S. Direktør (1884–, KB 1943).
- Sørensen, Carl. Gårdejer; MF 1901–24 (1857–1937, KB 1937, Elb. II).
- Sørensen, L. P. Forvalter i Industriforeningen (død).
- Sørensen, Søren. Lærer, gårdejer; MF 1890–1918 (1848–1928, KB 1922, Elb. II).
- Tesdorpf, Frederik. Kammerherre, hofjægermester; ML 1902–10 (1854–1937, KB 1937).
- Troels-Lund, Fr. Professor, forfatter (1840–1921, KB 1920).
- Ussing, Carl Th. Dr. jur.; nationalbankdirektør 1914–24 (1857–1934, KB 1934).
- Valentinus, Rob. Ansat i Industriraadet 1916 og sekretær ved erhvervsorganisationernes kontor i Washington 1918–19; senere kontorchef i Udenrigsministeriet (1891–1930, KB 1930).
- Vedel, Axel. Kammerherre, amtmænd (1859–1937, KB 1937).
- Vedel, Henrik. Departementschef, senere rådsformand; indenrigsminister april-maj 1920 (1867–1932, KB 1932).
- Wassard, C. S. Etatsråd, overretssagfører; MF 1892–95 (1842–1918, KB 1918, Elb. II).
- Weimann, Wilhelm. Generalkonsul; direktør i ØK 1913–15; minister for handel og søfart 1909–10 og minister ad interim for offentlige arbejder 1910 (1868–1942, KB 1942).
- Weitemeyer, R. E. Kontorchef i Finansministeriet (1889–1968, KB 1968).
- Winther, J. P. Nationalbankdirektør 1907–24 (1854–1928, KB 1928).

Wulff, Julius. Redaktør; sekretær for Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk 1893–1913; MF 1895–98 og 1909–18 (1852–1924, KB 1923, Elb. II).

Yde, Marinus L. Generalkonsul, gesandt (1879–1947, KB 1944–46).

Zahle, C. Th. Overretssagfører; MF 1895–1928, ML 1928–39; konsejlspræsident og justitsminister 1909–10 og 1913–20, justitsminister 1929–35 (1866–1946, KB 1943 (Elb. II)).

Ingeniør ALEXANDER FOSS var en af de mest markante skikkelser i dansk erhvervsliv og i det politiske liv i den første snes år af vort århundrede. Under første verdenskrig øvede han, som formand for Industriraadet og Erhvervenes Fællesudvalg, en næsten overmenneskelig indsats for at få sikret mest muligt af forsyningerne til Danmark og af vor eksport til centralmagterne, de allierede og vore neutrale samhandelspartnere . . . Han udfoldede på afgørende vis en enestående gerning i Danmarks udenrigshandelspolitik i disse år.

Fængslende som en roman giver hans memoarbidrag til belysning af et vigtigt tidsafsnit af Danmarks og økonomiske historie.

DIS-Danmark

1 2 1 7 2 7